

2016. XVIII. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Fordítástudomány

- Robin Edina, Dankó Szilvia, Götz Andrea, Nagy A. Lilla,
Pataky Éva, Szegh Henriette, Zolczer Péter
*Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannonia
Korpusz* 5

A tolmácsolás kutatása

- Szegh Henriette
Anticipáció a szinkrontolmácsolásban 27
- Farkasné Puklus Márta
Bírósági tolmácsolás – alapelvek és elvárások 40
- Pataky Éva
A tolmácsok társadalmi helyzetének kutatása: módszertani kérdések .. 53

Terminológia

- Faludi Andrea
*A terminológiai munka jelentősége az IKEA-ban a belső kommunikáció
és a fordítási folyamat szempontjából* 70

Műfordítás

- Felekné Csizmazia Erzsébet
A túlkompenzálás veszélye a frazeologizmusok fordításakor 88

Olvassuk újra a klasszikusokat!

- Farkas Nóra
Kitty van Leuven-Zwart fordításelemzési modelljének utóélete 112

Konferencia-beszámoló

- Bozsik Gyöngyvér
*Translation Studies: Moving Boundaries. VIII. EST Congress
(Aarhus, University of Aarhus, Department of Business
Communication, 2016. szeptember 15. – 17.)* 121

Seres Nóra <i>Világkép és etimológia. A Modern Filológiai Társaság Konferenciája</i> (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016. június 22.)	124
Pataky Éva, Bozsik Gyöngyvér <i>Translation and Interpreting: Convergence, Contact, Interaction</i> (Trieszt, SSLMIT, 2016. május 26. – 28.)	128
Tamás Dóra <i>DTT-Symposium. Terminologie und Kultur</i> (Mannheim, 2016. március 3. – 5.)	132
Konferencia-sorozatok	
Zachar Viktor <i>FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap</i> (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2015/16 tavaszi félév)	141
Ugrin Zsuzsa <i>Szent Jeromos napi találkozások 2016</i> (Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 2016. szeptember 30. – október 1.)	145
Könyvszemle	
Götz Andrea <i>Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.) A fordítás titkos ösvényein.</i> (Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II.)	149
Krónika	
Vándor Judit <i>Gideon Toury (1942–2016)</i>	153
English Summaries	157
Útmutató a Fordítástudomány szerzőinek	161

Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutakozik a Pannonia Korpusz

*Robin Edina, Dankó Szilvia, Götz Andrea, Nagy A. Lilla, Pataky Éva,
Szegh Henriette, Zolczer Péter*
E-mail: pannonia.corpus@gmail.com

Kivonat: A fordítási folyamat és a fordítási szöveg sajátosságainak leírását célzó kutatásoknak mostanra már nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a korpusznyelvészeti eszközök, ezeken belül is a fordítás eredményeként létrejött szövegeket tartalmazó digitális korpuszok, amelyek statisztikailag jelentős adatokkal tudják alátámasztani az elemzések eredményeit. Baker (1993) programadó cikke célul tűzte ki a leíró fordítástudomány számára, hogy számítógépes korpuszkutatások segítségével fedje fel az úgynevezett harmadik kód (Frawley 1984) jellemzőit, új lendületet adva a kutatásoknak. Jelen tanulmányban a legfontosabb, leggyakrabban idézett nemzetközi és hazai fordítástudományi korpuszkutatások ismertetése után az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának Pannonia Korpusz projektjét mutatjuk be, amely egy fordításkutatók számára elérhető, több millió szövegszót tartalmazó magyar fordítási korpusz megalkotását tűzte ki célul. A Pannonia Korpusz multimodális, fordított, tolmácsolt és audiovizuális, szak- és irodalmi szövegeket egyaránt magában foglaló, mai modern nyelvhasználatot tükröző, többszörösen összetett korpusz. Jelentőségét komplexitása és sokoldalúsága, másrészt hiánypótló szerepe adja, hiszen egészen mostanáig nem állt a magyar fordításkutatók rendelkezésére kvalitatív és kvantitatív elemzéseket is lehetővé tévő, nagyméretű szövegtár, kiszolgálva diszciplínánk modern igényeit.

Kulcsszavak: korpusznyelvészet, fordítási korpusz, párhuzamos, összehasonlítható, korpuszkutatás

1. Fordítástudomány és korpuszkutatás

Az idegen nyelvű művek és velük az összes bennük foglalt – történelemre, politikára, művészetre, egy adott korra, nemzetre vonatkozó – gondolat és ismeret, vagyis mindaz, ami világnézetünk és általános ismereteink alapját képezi, a legtöbb olvasóhoz kizárólag fordításon keresztül juthat el. Baker (1993) számára ezért nehezen érthető, vajon hosszú évtizedeken keresztül miért kezelték a fordítást mint folyamatot másodrendű tevékenységként és a fordítást mint produktumot rontott, tudományos kutatásra nem érdemes szöveggként, a forrásnyelvi szöveg defektív változataként. Ám a leíró indíttatású empirikus vizsgálatok kiindulópontja az a fontos megállapítás, miszerint a fordított szöveg nem alsóbbrendű, rontott nyelvi produkció, hanem önálló vizsgálatokra érdemes

kutatási tárgy. Ez az úgynevezett **harmadik kód**, amely az eredeti szöveg és a célnyelvi norma elvárásainak együttes hatására születik, mégis különbözik mindkettőtől (Frawley 1984: 168). A fordításkutatók feladata pedig ennek a másságnak a természetét feltárni és az univerzális jellemzőket megvizsgálni.

Baker (1995) a fordítások sajátosságainak vizsgálatára számítógépen tárolt forrásnyelvi és fordított szövegek korpusznyelvészeti eszközökkel való elemzése mellett célul tűzi ki a fordítások és az eredetileg célnyelven született, autentikus művek egybevetését is, mégpedig azoknak a nyelvi mintázatoknak az azonosítására, amelyek csak a fordítás nyomán született szövegekben fordulnak elő, illetve nagyobb vagy kisebb gyakorisággal lelhetők fel fordításokban, mint eredeti szövegekben (1995: 235) – a fordításban részt vevő nyelvpártól függetlenül. A számítógéppel vizsgált korpuszok előnye, hogy lehetővé teszik a fordításra jellemző nyelvi sajátosságok nagy mennyiségű szövegen való vizsgálatát, így a kutatók érvényes és általánosítható következtetéseket vonhatnak le.

1.1 Fordítási korpuszok

A „korpusz” terminus eredetileg írott szövegek gyűjteményét jelentette, míg a korpusznyelvészet térhódításával ma már számítógépeken tárolt, automatikus vagy félautomatikus módon elemezhető szövegtárat értünk rajta, amely írott vagy beszélt szövegeket egyaránt tartalmazhat, és amelyet előre meghatározott céllal és paraméterek szerint hoznak létre (Baker 1995: 224). Baker tanulmányában háromféle korpusztípust említ meg, amelyeket a fordítástudomány hasznosítani tud.

A **többynyelvű** korpusz két vagy több különböző nyelven keletkezett írást tartalmazó gyűjteményt jelent, ahol a szövegek nem fordításai egymásnak. A többynyelvű korpuszok szavak vagy kifejezések természetes, eredeti szöveggörnyezetükben való tanulmányozását teszik lehetővé, illetve párhuzamos szövegeket biztosítanak a fordítási folyamat megsegítésére. Az ilyen korpuszok Baker szerint (1995: 231) csak a fordítóképésben alkalmazhatók, míg a tulajdonképpeni fordítási viselkedésnek és a fordítástudomány fő elméleti kérdéseinek vizsgálatában nem. Kijelenti ugyanis, hogy a fordítástudományi kutatásoknak nem a különböző nyelveket kell összehasonlítaniuk, nem is kizárólag az eredeti forrásnyelvi szövegeket és a fordításukat, hanem a fordításokat a nem fordítás útján keletkezett, autentikus célnyelvi szövegekkel.

A **párhuzamos** korpuszok forrásnyelvi szövegekből és azok fordításából tevődnek össze, egy bizonyos célnyelven. Fontos szerepet kaphatnak a számítógéppel támogatott fordításban is, valamint hozzájárulhatnak, hogy az empirikus kutatások elszakadjanak az előíró szemlélettől és a leíró fordítástudomány felé forduljanak. Jól rávilágítanak, miként oldanak meg a fordítók különféle fordítási problémákat, és a képzésében is hasznosnak bizonyulnak (Kohn 1999, 2000). Párhuzamos korpuszról beszélünk az összetett **lektorálási** korpuszok esetében is (Robin 2015), amelyek eredeti forrásnyelvi szövegeket, azok célnyelven keletkezett fordítói változatát, valamint lektorált fordítását foglalják magukba; a szövegek különböző változatai párhuzamos viszonyban állnak egymással, így többszörös egybevetést tesznek lehetővé.

Az **összehasonlítható** korpuszok tulajdonképpen a párhuzamos és többnyelvű korpuszok között képeznek átmenetet: autentikus és fordított szövegeket tartalmaznak, ugyanazon célnyelven. A korpusz összeállításánál fontos szempont az összehasonlíthatóság érdekében, hogy az autentikus szövegek és a fordítások hasonló témájúak legyenek, hasonló regisztert képviseljenek, terjedelmük nagyjából megegyezzen, és ugyanabból a korból származzanak. A reprezentativitás szempontjából az is lényeges, ahogyan minden korpusztípus esetében is, hogy több szerző és fordító munkájából álljon össze a szövegek gyűjteménye. Zanettin (2000) az összehasonlítható korpuszokat „fordítás-függőnek” nevezi, mivel felépítésüket rendszerint a fordítási komponens határozza meg.

A párhuzamos és összehasonlítható korpuszok korántsem zárják ki egymást. A két típus egyfajta ötvözetét képviselik az olyan eredeti és fordított szövegeket tartalmazó, **kétirányú** korpuszok, amelyek mindkét nyelvi irányban tartalmaznak fordításokat. A szövegek ilyen módon párhuzamos viszonyban állnak a fordított változatukkal, míg a másik nyelvi irányból készült fordított szövegekkel összehasonlíthatók. Zanettin (2000: 106–108) felhívja rá a figyelmet, hogy a kétirányú párhuzamos korpuszok reprezentativitása, összehasonlíthatósága nagy módszertani kihívást jelent.

Baker (1993) korpuszkutatásokat szorgalmazó, programadó cikke nyomán több országban is megindultak a fordítási korpuszok felállítását célzó projektek, és az empirikus, korpusznyelvészeti módszerekre épülő kutatások statisztikailag is szignifikáns adatokkal támasztották alá a fordítási szöveg általános jellemzőiről alkotott hipotéziseket. A számítógépes korpuszok elterjedése olyan korpuszalapú módszerek használatát tette lehetővé, amelyek segítségével könnyen kimutathatók a fordítási szövegekre jellemző univerzális mintázatok. Az *1. táblázat* bemutatja azoknak az ismert fordítási korpuszoknak a jellemzőit, amelyek már számos fordítástudományi kutatáshoz szolgáltak alapul, hozzájárulva a **korpuszalapú fordítástudomány** (CTS) létrejöttéhez (Kruger et al. 2013).

1.2 Korpuszkutatások a nemzetközi szakirodalomban

A legfontosabb fordítástudományi korpuszkutatások között elsőként említetjük Laviosa (1998) gyakran idézett tanulmányát az egyszerűsítés fordítási univerzáléjának vizsgálatáról. Kutatása során az angol fordított elbeszélő próza nyelvi természetét vizsgálta az *English Comparable Corpus* (ECC) és a *British National Corpus* (BNC) segítségével. Összehasonlítható korpuszában fordítás és nem fordítás során létrejött angol nyelvű narratív és sajtószövegeket vizsgált korpusznyelvészeti eszközökkel, és gépi elemzése nyomán a szóhasználat négy alapvető sajátosságát azonosította a fordítási szövegben (Laviosa 1998: 290):

- (1) a fordítási szövegben alacsonyabb a lexikai sűrűség, vagyis alacsonyabb a lexikai szavak aránya a grammatikai szavakhoz képest;
- (2) A gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb;

- (3) Egy adott fordítási korpuszban a leggyakoribb szavak gyakrabban ismétlődnek;
- (4) A fordítási szöveg leggyakoribb szavainak listája kevesebb lemmát tartalmaz.

Tina Puurtinen 1998-as kutatása a *Savonlinna School of Translation Studies* korpuszkutatási projektjének részeként született. A kutatás során 1940 és 1998 között megjelent gyermekirodalmi művek fordítását vizsgálta angol–finn nyelvpárban. Tanulmányával bizonyítani kívánta, miszerint a gyermekirodalmi fordítások nyelvészeti szempontból igenis jelentősek, másrészt, be szeretne volna mutatni, mi jellemzi a fordításokat nyelvi és ideológiai szempontból a forrásnyelvi szövegekkel, valamint autentikus célnyelvi szövegekkel egybevetve. Korpuszelemzése az igeneves szerkezetek előfordulására koncentráltak a gyermekirodalmi művek olvashatóságának mércéjeként. Eredményei szerint a finn nyelvű gyermekirodalmi fordítások nem felelnek meg egészen a célnyelvi szintaktikai normáknak, így elfogadhatóságuk is alacsonyabb, mint a forrásnyelvi művéké.

Az úgynevezett harmadik kód jellemzőit kutatva Øverås (1998) az explicitációs univerzáléra szűkítette le vizsgálódásait, de eredményei alapján a normalizációs hipotézissel kapcsolatban is vont le következtetéseket. Olyan tendenciát azonosít a fordítás folyamatában, amely előnyben részesíti a tipikus szófordulatokat a szokatlan kollokációkkal szemben, valamint feloldja, mintegy semlegesíti a forrásnyelvi szövegben előforduló metaforikus kifejezéseket. A szerző továbbá azt is megállapítja, hogy bár a kohézív explicititás növekedése a forrásnyelvi szövegről a célnyelvi szövegre való átváltás során nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden fordítás eredményeképpen létrejövő szöveg kohézívabb az eredeti célnyelvi írásműveknél, a kohéziós szint megfigyelhető növekedése arra utal, hogy a fordítási szöveg a legerősebb kohéziós szintet mutató eredeti célnyelvi írásokhoz hasonlít az explicitiséget illetően (Øverås 1998: 18).

Kenny (2000) a lexikai kreativitást és normalizációt tanulmányozta kortárs német irodalmi művekből és azok fordításából álló angol–német párhuzamos korpuszán (GEPCOLT). A kreatív szóhasználat három csoportját határozza meg korpusznyelvészeti eszközök segítségével: kreatív hapax legomenonok, íróspecifikus szófordulatok és szokatlan kollokációk. Habár a vizsgálat eredménye összességében igazolni látszik a normalizációs hipotézist a fordításban, Kenny lexikai kreativitásra is számos bizonyítékot talált. A korpusz alapos vizsgálata alapján a szerző arra következtet, hogy a kreatív szóhasználat normalizációjának a mértéke jelentősen függhet a fordítók fordításról alkotott felfogásától, illetve a forráskultúra nyelvrendszerének repertoárjától.

Olohan és Baker (2000) a *that* alárendelő kötőszó gyakoriságát vizsgálta beszédigék mellett angol fordított szövegekben. A *that* használata nem kötelező ebben a környezetben, így amennyiben a fordítási angol több *that*-et alkalmaz, mint az autentikus szövegek, az nagyobb mértékű nyelvtani explicitiségre utal, végső soron pedig az explicitációra mint univerzáléra szolgáltathat bizonyítékot. Eredményeik szerint a TEC fordítási angol korpusz a *that* jóval nagyobb gyakoriságát mutatja ilyen szerkezetekben, mint a BNC autentikus szövegekből álló korpusz. Összességében az elemzés megállapítja a *that*-es szerkezetek nagyobb

1. táblázat: Fordítási korpuszok a nemzetközi fordítástudományban

	CTF	ZJU (+LCMC)	TEC	GEPCOLT	EPTIC
Korpusz neve:	Corpus of Translated Finnish	Corpus of Translational Chinese (+Lancaster Corpus of Mandarin Chinese)	The Translational English Corpus	German-English Parallel Corpus of Literary Texts	European Parliament Translation and Interpreting Corpus
Típusa:	összehasonlítható	összehasonlítható	összehasonlítható	párhuzamos	párhuzamos, összehasonlítható
Mérete (szavak száma):	9,6 millió (finn fordított: 5,8 millió; finn autentikus: 3,8 millió); TFCTNPP – 2 millió	1 millió	10 millió	2 millió	175 000
Nyelvek:	finn forrásnyelvek: angol, orosz, német, francia, spanyol, holland, norvég, svéd, magyar	Főleg angolból fordított szövegek (és egy kis százalékban más nyelvek is).	angol; európai és nem európai nyelvekről angolra fordított szövegek	angol német	angol–olasz, olasz–angol
Annotált/ Metaadatok/ Típus:		igen/ igen/ XML, Corpus Encoding Standards	igen/ igen/ extralingvisztikai jellemzők tarolása		igen/ igen/ POS
Szöveg-típusok/ Alkorpuszok:	– regény – tudományos próza – ismeretterjesztő irodalom – gyerekirodalom	15 kategória, pl.: – tudomány – riport – folyóirat – vallási – önéletrajz és esszé – regény – kalandregény – humor	– regények – életrajzi szövegek – hírek – inflight („repülő”) magazinok	14 német regény és angol fordításaik	EP-felszólalások szinkrontolmácsolt szövegek forrásnyelvi megfelelőjükkel +beszédék írott változata és fordításaik
Szövegek megjelenése:	1995–2000	LCMC – 1991–1994 ZJU – 1991–2001			2004 utáni szövegek
Egyéb:		A FLOB (amerikai és brit angol korpusz) szerkezetét másolták a kínai–angol összehasonlíthatóság érdekében.			Az EPIC korpusz kiegészítése, intermodális, kétirányú, pszeudo-párhuzamos.

fokú nyelvtani explicitiségét a fordítási angolban, amely megfigyelést a tanulmány az explicitáció bizonyítékaként értelmezi.

Az interferencia hatásait vizsgálva a fordításban Mauranen (2000) finn fordított szövegeket vetett egybe eredeti finn nyelvű irodalmi szövegekkel, korpusznyelvészeti eszközöket, gyakorisági szólistákat használva (*Corpus of Translated Finnish – CTF*). Az elemzések eredményei alapján Mauranen megállapította, hogy az angolból fordított finn szövegekben gyakrabban szerepelnek több szóból álló szókapcsolatok, mint az összehasonlítható, eredeti finn szövegekben, bár a kombinációk gyakran kevésbé konzekvens, ám sokkal változatosabb szóhasználatot mutatnak, eltérve a célnyelvi normától. Meglátása szerint azonban ez a jelenség nem mond ellent annak a feltételezhetően univerzális fordítási tendenciának, miszerint a fordítók túlságosan kimerítik a célnyelv szokványos lexikai repertoárját (Toury 1995, Laviosa 1998), mivel a szókapcsolatok egyes elemei ennek ellenére gyakorinak számíthatnak a célnyelvben. Az eredmények ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a célnyelvben gyakori, sajátos pragmatikai jelentést hordozó elemek jellemzően hiányoznak a fordítás során keletkezett szövegekből, ami a fordítók munkájának hiányosságára utal, ugyanis elhanyagolják a „szöveg szintű honosítást” (2000: 137).

Ha a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik. Tirkkonen-Condit (2002) erre a feltételezésre alapozva fogalmazta meg hipotézisét az „egyedi” célnyelvi elemek fordított szövegekben megfigyelhető alulreprezentáltságáról. A hipotézis szerint a fordításokban az eredetileg célnyelven született szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő az olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű ekvivalensük a forrásnyelvben. Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatásokat összehasonlítható korpuszokon látta célszerűnek elvégezni, és a későbbiekben maga is a több millió szöveg szót tartalmazó finn fordítási korpuszon (FTC) vizsgálta tovább a jelenséget (2004). Kutatásainak célja az volt, hogy egybevesse a finnre jellemző *-kin* és *-hAn* klitikus pragmatikai elem, valamint az *elegendő* igei kifejezéseinek (*ehtii, mahtuu, jaksaa*) gyakoriságát fordított és eredeti célnyelvi szövegekben. Az összehasonlítás szerint ezek a nyelvi elemek ritkábban fordulnak elő fordításokban, mint eredeti finn szövegekben.

A fordítási univerzálék témaköréből összegyűjtött tanulmányokat megjelentető *Translation Universals: do they exist?* (Mauranen és Kujamäki 2004) című kötetben jelent meg Eskola (2004) és Jantunen (2004) írása, akik mindketten a fordítási szöveg szokatlan lexikai mintázatát vizsgálták. Sari Eskola (2004) grammatikai struktúrák előfordulási gyakoriságát elemezte finn összehasonlító korpuszában, alátámasztva Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisét, miszerint a célnyelvre jellemző, „egyedi” elemek ritkábban fordulnak elő a fordítási szövegben. Jantunen (2004) ugyancsak finn összehasonlítható korpuszon kutatta a szinonimák lexikogrammatikai mintázatait, eredményei azonban nem szolgáltatott bizonyítékokat a lexikai elemek eltérő disztribúciójára a fordításban, inkább az eredeti, forrásnyelvi szöveg fordítási folyamatra gyako-

rolt befolyására vetettek fényt, amely megfigyelhetően irányította a szóhasználati tendenciákat.

Scarpa (2006) az egyszerűsítés és az explicitáció fordítási szövegminőségre gyakorolt hatását vizsgálva végzett empirikus kutatásokat, angolról olaszra fordított művekben. A fordításokat összevetette a forrásnyelvi eredetivel a szövegek terjedelmének, a mondatok számának és átlagos hosszának, a standardizált szóalak és szótípus arányok megállapításával. A kutatás rámutatott az összefüggésre a fordított szövegek jobb minősége, a magasabb explicitági szint és az alacsonyabb egyszerűsítési tendencia között. Hasonlóképpen Rabadan és munkatársai (2009) korpuszalapú kontrasztív elemzéseket végeztek a fordított szövegek minőségének értékelésére a grammatikai eszközök használatának tekintetében, a fordítási univerzálékát hívva segítségül a vizsgálatokhoz. Megállapították, hogy az alacsonyabb szövegminőségre utaló eredmények kapcsolatba hozhatók az egyszerűsítéssel, az interferenciával és a grammatikai nyelvi eszközök sajátos eloszlásával.

Laviosa (1998) szógyakoriságra vonatkozó eredményeit később Xiao és munkatársai (2010) is alátámasztották. A szerzők kiemelik, hogy a fordítási univerzálékkal kapcsolatos eddigi kutatások főleg az indoeurópai nyelvek valamelyikéből angolra fordított szövegeken vizsgálták a fordítási univerzálékát, érdemes tehát más nyelvi viszonylatban is vizsgálni többek között az explicitációt, az egyszerűsítést, a normalizációt. Az eredetileg kínaiul íródott szövegekből álló *Lancaster Corpus of Mandarin Chinese* (LCMC) korpuszt alapul véve összeállítottak egy kínai fordított szövegekből álló szövegkorpuszt (*ZJU Corpus of Translational Chinese*, ZCTC). A kínai fordítások sajátosságait vizsgálva elkészítették az alkorpuszok lexikai gyakorisági profilját, amely tartalmazza a szövegben szereplő gyakoribb szótípusok számát, a gyakori szavak számának az összes szóhoz viszonyított arányát, gyakoriságát, a gyakori és kevésbé gyakori szavak számának eloszlását. A kapott adatokkal a kínai nyelv viszonylatában is sikerült igazolniuk az egyszerűsítés dominanciáját a fordításban.

Tolmácsolt szövegeken is végeztek már korpuszvizsgálatokat, érthető módon azonban ez összetettebb, így lassúbb folyamat is. Bár az internetes források, a beszéd felismerő szoftverek és az átírás standardizációja mind-mind hozzájárultak a kutatások megkönnyítéséhez, továbbra is akadály jelent, hogy egy szövegnek ugyanarra a célnyelvre történő tolmácsolása ökológiai szempontból érvényes környezetben gyakorlatilag szinte sosem fordul elő kétszer, valamint hogy a tolmácsolt szövegek átíratái (Dam 2010) nem teljesek, hiszen mindig az adott kutatás számára releváns aspektusra koncentrálnak. A legtöbb tolmácsolástudományban végzett kutatáshoz használt korpusz kisméretű, kézzel gyűjtött, a kutató által elemzett szövegeket tartalmaz, ami korlátozza az eredmények általánosíthatóságát. Az egyik legismertebb tolmácsolási szövegtár az ICSB korpusz, amely konferenciaelőadásokat és szinkrontolmácsolt változatokat tartalmazza (Pöchhacker 1994). Az igazi áttörést az egyik legjelentősebb tolmácsolási korpusz, az EPIC (*European Parliament Interpreting Corpus*) létrehozása jelentette. Az angol–olasz–spanyol korpusz az Európai Parlament beszédeit és tolmácsolt változatait tartalmazza a három nyelv összes kombiná-

ciójában. Legnagyobb értéke méretében (180 000 szó) és internetes hozzáférhetőségében rejlik.

Chesterman már 2004-ben felhívta a figyelmet a fordítás két modalitását, azaz az írott és szóbeli fordításokat (tolmácsolást) elemző és összehasonlító kutatások fontosságára. Ezen az úton indult el Miriam Shlesinger és Noam Ordan (2012) közös tanulmányában bemutatott két kutatás is. Mindkettő számítógépes korpuszokat használt, abban a reményben, hogy így többet megtudhatnak a tolmácsolás jellemzőiről, mint más, hagyományos módszerek segítségével, ám míg az első kutatás az írott fordítás és a szinkrontolmácsolás, addig a második a tolmácsolt korpusz és eredeti, célnyelven elhangzott beszédek közötti különbségeket és hasonlóságokat kereste, így próbálva választ adni arra a kérdésre, hogy a konferenciatolmácsolás tulajdonságait modalitása (beszél) vagy ontológiája (fordított) határozza meg nagyobb mértékben. A korpuszok szövegtípus és szövegszó arányára és különböző lexikogrammatikai, stilisztikai és pragmatikai tulajdonságaira kiterjedő vizsgálat eredményei alapján egyértelműen megállapítható, hogy a tolmácsolt szövegek jóval nagyobb hasonlóságot mutatnak az eredetileg célnyelven elhangzott spontán beszédekkel, mint az írott fordításokkal, vagyis jellemzőik sokkal inkább fakadnak abból a tényből, hogy beszélt nyelvi szövegproduktciók, mint abból, hogy fordítás során keletkeztek.

Bernardini, Ferraresi és Miličević (2016) az EPTIC (European Parliament Translation and Interpreting Corpus) multimodális, angol–olasz párhuzamos és összehasonlítható komponenst is tartalmazó korpuszon vizsgálták a fordított és tolmácsolt nyelvben megfigyelhető egyszerűsítést. Az összesen 175 000 szavas korpuszt a 2004-es európai parlamenti felszólalások szerkesztett, írásos változata, ezek fordítása, valamint az eredeti szóbeli felszólalások átírása és tolmácsolásának átírása alkotja. Az egyszerűsítés fordítási univerzáléjával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ennek paramétereit eredetileg írott – fordított – szövegekre fejlesztették ki, így külön vizsgálatot érdemel ezen feltételek alkalmazhatósága a fordítási szövegen (Károly 2007) túl a tolmácsolási szövegre. Ennek megfelelően a kutatás vizsgálta az írott és beszélt, továbbá a mediált és nem mediált szövegek különbségeit is.

Megállapították, hogy nyelvtől függetlenül a tolmácsolási szövegek egyszerűbbek a fordítási szövegeknél, a mediált szövegek egyszerűbbek a nem mediáltaknál. A vizsgálat nyelvspecifikus eredményekhez is vezetett: a mediált angol szövegek mindkét alkorpuszban inkább lexikai, az olaszok inkább lexikogrammatikai egyszerűsítést mutattak. Az angol tolmácsolt szövegek az angol fordított szövegeknél több gyakori szót és ismétlést használtak. Az olasz mediált szövegek rövidebb mondatokat tartalmaztak a nem mediáltaknál, az olasz tolmácsolt szövegek pedig több funkciósót használtak, mint a fordítottak, és az átlagos mondathosszuk is rövidebb volt. További kutatás ennél árnyaltabb eredményekhez is vezethet, mind az egyes nyelvek, a mediált szövegek tulajdonságai, valamint az írásbeli és beszélt nyelvi jegyek tekintetében. Így további kutatást igényel a tanulmány azon megállapítása, miszerint a beszélt nyelv egyszerűbb, mint az írásbeli, valamint a mediált nyelv egyszerűbb a nem mediáltnál, hiszen ezek a tényezők együttesen határozzák meg a mediált, tolmácsolási vagy fordítási szövegek tulajdonságait.

1.3 Korpuszkutatások a magyar fordítástudományban

Bár több tanulmány foglalkozott a korpuszkutatási adatok fordítástudományi felhasználásával, és egy magyar fordítási korpusz építésének szükségességével (Klaudy 2001, 2005), magyar fordítási szövegek explicitációs tendenciáit vizsgálva Pápai (2001, 2004) végzett elsőként korpusznyelvészeti elemzést saját összeállítású, magyar–angol párhuzamos, illetve magyar nyelven keletkezett összehasonlítható korpuszán (Arrabona korpusz). Irodalmi és társadalomtudományi írásművek fordításait vetette egybe a forrásnyelvi eredetikkel és nem fordítás során létrejött, összehasonlítható szövegekkel. Megvizsgálta a szóalak és szótípus arányokat, ami a lexikai változatosság jelzésére, összehasonlítására szolgál. A statisztikai gépi elemzés eredményei igazolták Laviosa (1998, 2000) korábbi kutatási eredményeit, mivel Pápai alacsonyabb szótípus és szóalak arányt talált a fordítás során létrejött szövegekben, mint az autentikus művekben; a fordított szövegek tehát kisebb lexikai változatosságot mutatnak. A szerző az eredmények tekintetében megállapítja, hogy szoros kapcsolat áll fenn az egyszerűsítés és az explicitáció között: az explicitációs eltolódások elkerülhetetlenül is a szavak számának növekedéséhez, lexikai ismétlésekhez – például a betoldott kötőszavak, névmások és kataforikus referenciák esetében – vezetnek, ami kevésbé változatos szókészletet eredményez a fordítási szövegben (2004: 160).

Saját összeállítású, annotált korpuszán végezte vizsgálatait Seidl-Péché (2011) is, aki lexikogrammatikai elemzésekkel bizonyította a fordított szövegek kohéziós eltolódásait. Korpuszának összeállításával az autentikus és fordított magyar szövegprodukciónak reprezentálása volt a célja; négy alkorpuszában közelebbi, irodalmi, vallásos és tudományos írások találhatók. A szövegtár felépítése során csupán nyilvánosan elérhető szövegeket gyűjtött össze, elkerülve a szerzői jogi problémákat. A kutatás eredményei szerint a kohéziós eszközhasználat nem egyezik az autentikus és a fordított magyar írásművekben, így a célnyelvi szövegek eltolódásai a kohéziós eszközhasználatban fordítási tendenciának tekinthetők. A kutatás további jelentős eredménye annak bizonyításában rejlik, hogy a kohéziós eltolódásjelenségek kutatása korpusznyelvészeti eszközökkel automatizálható (WordNet).

A lektorált szövegek univerzális sajátosságait vizsgálva Robin (2015) általános statisztikai gépi elemzéseket végzett tíz szórakoztató irodalmi regény fordítói és lektori kéziratából felépülő korpuszán, majd a kapott eredményeket egy másik kutatásban (2016) tíz, eredetileg magyar nyelven született regény statisztikai adataival is egybevetette. Az elemzések között szerepelt a mondatok átlagos hosszának megállapítása, a standardizált szótípus és szóalak arányok közötti különbségek vizsgálata, a lexikai gyakoriság elemzése, a lexikai sűrűség kimutatása és az adatok szórásának megállapítása. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a lektorok – akiknek feladata a fordítások ellenőrzése és megfeleltetése a célnyelvi normáknak – jelentős mennyiségű műveletet végeznek, miközben konkrétabb, gazdagabb szókincsű és kevésbé redundáns szövegeket hoznak létre. A lektorok műveletei nyomán a fordítási szöveg tulajdonságai többnyire az eredetileg is célnyelven született, autentikus

2. táblázat: Fordítási korpuszok a magyar fordítástudományban

	Pápai (2001)	Heltai (2007)	Szabó (2011)	Seidl-Péché (2011)	Robin (2015)
Korpusz neve:	Arrabona korpusz	Szaknyelvi korpusz	HunOr	Magyar Lexikai Kohéziós Projekt	
Típusa:	párhuzamos és összehasonlítható	párhuzamos	párhuzamos, kétirányú	összehasonlítható	párhuzamos, lektorálási
Mérete (szavak száma):	2400 mondat, 45000 szövegszó	1,1 millió szövegszó	130 000 szövegszó	4 millió szövegszó	2,8 millió szövegszó
Nyelvek:	angol–magyar; magyar	angol–magyar	oros–magyar, magyar– orosz	magyar–magyar	angol–magyar
Annotált/ Metaadatok/ Típus:	nem/ igen	igen/ igen/ POS-tagging, fejlécek	igen/ igen	igen/ részben/ WordNet	nem/ igen
Szövegtípusok/ Alkorpuszok:	szépirodalmi művek és tudományos értekező próza	szaknyelvi szövegek/ gazdaság, mezőgazdaság, környezetvédelem, EU-szövegek, természettudomány, biológia, humán tudományok	szépirodalmi, tudományos, hivatalos	4 alkorpusz: közéleti (EU), szépirodalmi, tudományos, vallási	szórákoztató irodalom 3 alkorpusz: eredeti, fordítói, lektori
Szövegek megjelenése:	1970–2008 (alkorpusz 2002–2008)	1970–2008 (alkorpusz 2002–2008)			2000 után
Egyéb:	Minden műből az első száz mondat. Egy–egy alkorpusz (eredeti-fordított-összehasonlítható) 8-8 művet tartalmaz.	Teljes szövegek. A kiegészítő korpusz 105 db, átlagosan 4-5000 szavas szövegeket tartalmaz (szakfordító hallgatók fordításai), ez az alkorpusz 630 ezer szót tartalmaz.	Teljes szövegek.	Csak nyilvánosan elérhető szövegek (szerzői jogi problémák megkerülése).	10 fordító–lektor páros. Kvantitatív és kvalitatív módszer. Grammatikai és lexikai átváltási műveletek exp. és imp. szerinti kategorizálása.

szövegek jellemzőihez, vagyis a célnyelvi normához közelítenek, a lektorálásban ugyanakkor megmutatkoznak bizonyos univerzális szerkesztési jellegzetességek is.

Az ismertetett vizsgálatok alapjául kizárólag egyéni összeállítású, meghatározott kutatások céljai szerint felépített korpuszok szolgáltak, adataikat a 2. táblázat mutatja be. Nem született még azonban az angol TEC vagy a finn CTF korpuszhoz hasonló, széleskörben felhasználható korpusz, sem pedig olyan fordításokat tartalmazó szövegtár, amely reprezentatívan képviselné a szaknyelvi fordítási tevékenységet. A Szent István Egyetem Nyelvi Intézete 2001-ben kezdte el egy szaknyelvi párhuzamos korpusz létrehozásának megvalósítását, Magyarországon először (Heltai 2007). A projekt célja a korpuszkutatás eredményeinek a szakfordítók képzésében való alkalmazása volt.

A korpusz összeállítása során a kutatócsoport előzetesen meghatározta egyrészt a szövegek szakterületeit, hogy a fordítási tevékenység minél szélesebb területét lefedjék, másrészt a fordítási szinteket is a minőség szempontjából. Újdonságként szerepel ugyanis, hogy a korpusz nem csupán hivatásos fordítók szakfordításait, hanem egyetemi hallgatók vizsgafordításait is tartalmazza, így próbálva lehetőséget biztosítani a fordítások minőségének, valamint a fordítók kompetenciájának vizsgálatára is. A kutatócsoport lassan haladt a korpuszépítésben, majd el is akadtak a munkálatok, elsősorban technikai okok és a szöveggyűjtés nehézségei miatt, ezért a magyar fordítástudomány továbbra is széleskörben felhasználható fordítási korpusz nélkül maradt. Habár történt kísérlet azóta is egy kétirányú párhuzamos korpusz felépítésére orosz–magyar nyelvpárban (Szabó 2011), továbbra sem született a magyar fordítástudományban olyan jelentős méretű, irodalmi és szakszövegeket egyaránt tartalmazó, reprezentatív fordítási korpusz, amely segítségével általános érvényű megállapításokat tehetnénk a fordítási tevékenységről és a fordítási szöveg természetéről.

1.4 A korpuszkutatások kritikája

Az egyik alapvető módszertani kifogás a kutatások alapjául szolgáló szövegek kiválasztása kapcsán merült fel a kritikusokban (például Tymoczko 1998). Nem világos ugyanis, hogy amikor lehetséges univerzális jellemzők után kutatunk, milyen kritériumokból kiindulva válogathatunk be fordított szövegeket a kutatás alapjául szolgáló korpuszba. Mi számít vajon fordításnak? Miféle szövegekben mérhetők az állítólagos univerzálénak vélt jelenségek? Kizárandók-e a minőségbeli különbségek? A kutatás eredményeképpen megállapított potenciálisan univerzális jellemzők vajon valóban minden fordításra vonatkoztathatók? Chesterman (1993) korábban részletesen kifejtette nézeteit a kérdéssel kapcsolatban, és arra a következtetésre jutott, hogy általános leíró törvények bármilyen fordítással kapcsolatban felállíthatók, egyetlen feltétellel, miszerint a tanulmányozott viselkedésforma és annak eredménye fordításnak nevezhető, vagyis valamiféle kapcsolat azonosítható a forrás- és a célnyelvi szöveg között (vö. Toury 1995, Károly 2007). Chesterman (2010) később azt is hangsúlyozta, hogy érdemes megfigyelni az univerzálék és a szövegminőség közötti

összefüggéseket, illetve beépíteni többek között egy minőségi változót is a korpuszok összeállításához.

Szintén a korpuszok összeállításának kérdését vitatta Bernardini és Zanettin (2004), akik az egynyelvű, összehasonlítható korpuszok használatát kifogásolták, amelyek a forrásnyelvi szöveg iránti elfogultság kizárása miatt váltak igen népszerűvé az univerzálékat vizsgáló kutatásokban. A szerzők viszont felvetik a kérdést, mennyire lehet összehasonlítható egy összehasonlítható korpusz, és a forrásnyelvi eredeti írásművek mellőzése ellen emeltek szót. Azzal érveltek, hogy ha egy fordítási korpusz jellemzőit kívánjuk egybevetni egy eredetileg a célnyelven keletkezett írásokból álló korpuszsal, akkor a kutatásban szükséges megvizsgálunk a forrásnyelvi szöveg státuszát is, egy összehasonlítható, eredetileg a forrásnyelven született írásokat tartalmazó korpusz segítségével.

A forrásnyelvi szövegek hiányát tette szóvá Pym (2008) is a korpusznyelvészeti kutatások, elsősorban Baker (1995) korpuszvizsgálatai kapcsán. Arra kívánt rámutatni, hogy az egynyelvű, összehasonlítható korpuszok nem képesek számot adni a fordítást befolyásoló interferenciáról, ezért a vizsgálatuk alapján levont következtetések sem tekinthetők érvényesnek vagy univerzálisnak. Becher (2010) ugyancsak Olohan és Baker (2000) kutatása alapján fogalmazza meg módszertani kifogásait, vitatva az úgynevezett fordításspecifikus explicitáció „dogmáját”. Kritikája általánosan vonatkoztatható a korpusznyelvészeti eszközöket alkalmazó kutatásokkal kapcsolatban, hiszen több más kutatóhoz hasonlóan (Jantunen 2004, Bernardini és Zanettin 2004), a fordítási korpuszok reprezentativitása mellett, a forrásnyelvi szövegek mellőzését kifogásolja az elemzésekben. Úgy véli, az egynyelvű fordítási korpuszok csak hipotézisek felállítására alkalmasak, nem bizonyítására.

A korpuszadatok körüli vita gyökere a kompetencia és a performancia fogalmában, vagyis a kompetenciát vagy a performanciát előnyben részesítő kutatási irányzatok ellentétében keresendő. A generatív és az empirikus adatokra építő alkalmazott nyelvészeti irányzatok közötti különbségek megjelennek a korpusznyelvészet bírálatában is. A korpuszelemzés adatai ugyanis a performanciát mutatják, vagyis valós szöveg- vagy beszédprodukciónak származnak, tehát „hibásak” is lehetnek. A korpuszkutatásokat statisztikai méréseik miatt is éri bírálat ezek kvantitatív jellege miatt, mivel a kritika szerint csak a felszíni jelenségeket vizsgálják (Károly 2003: 20), nem tárják fel a jelenségek mögött rejlő okokat. Az összehasonlítható adatok léte, egy viszonyítási alap meghatározása valóban fontos az adatok értelmezéséhez (Saldanha és O’Brien 2013: 67), hiszen egy jelenség gyakorisága a korpuszban csak akkor lesz értelmezhető, ha minél többféle szövegfajtaéhoz és paraméterhez tudjuk viszonyítani a kapott eredményt. Továbbá, a korpuszok egészére irányuló számítógépes elemzések a teljes szövegállományra vonatkozóan azonosítanak makroszintű eltolódásokat, szükséges azonban arra is rávilágítani, milyen műveletek zajlanak a szövegszinten felfedezhető jelenségek hátterében. Érdemes tehát a kvantitatív eljárásokat kvalitatív szövegelemzésekkel is kiegészíteni (Robin 2015).

2. A Pannonia Korpuszprojekt

A fordítástudományi kutatások egyik kritikus pontja és nehézsége éppen az adatgyűjtésben, az adott vizsgálat céljainak megfelelő szövegek beszerzésében rejlik. A kutatások megbízhatósága, a kapott eredmények általánosítása a vizsgálat alapjául szolgáló korpusz reprezentativitásától, sőt méretétől is nagyban függ. Baker (1995) kifejti, hogy sajnos a korpuszok felépítéséhez több okból is nagyon nehéz megfelelő forrásokat találni. Először is a fordítók többnyire gyanakodva fogadják a felkérést, hogy szövegeket bocsássanak a kutatók rendelkezésére, tartva az esetleges értékeléstől, és gyakran nem is nyilvánvaló számukra, milyen előnnyel jár munkájukra nézve a kutatás támogatása. További nehézséget jelent, hogy a szöveggyűjtés rengeteg időt és emberi erőbefektetést igénylő vállalkozás.

Az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának kutatócsoportja éppen ezért célul tűzte ki egy fordítási megakorpusz megépítését, amely megkönnyíti a fordítást vizsgáló nyelvészek munkáját, nagy mennyiségű szöveget kínálva a különféle kvantitatív és kvalitatív kutatásokhoz, így gondoskodva róla, hogy a tudománynak szentelt „drága” időt a tényleges kutakodásra fordíthassuk. A korpuszépítési munkálatok 2016 februárjában kezdődtek meg a program másod- és harmadéves hallgatóinak részvételével. Köszönettel tartozunk Klaudy Kinga professzorasszonynak, programunk vezetőjének, amiért ösztönözte egy fordítási korpusz létrehozását és lehetőséget biztosított rá, hogy szemináriumi keretek között kezdhessük meg a korpusz tervezését és építését. A korpuszprojekt azóta túllépett a szemináriumi kereteken, folytatva a munkát, amelyhez értékes segítséget kaptunk az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének a vezetőjétől, dr. Horváth Ildikótól, aki lehetővé tette, hogy a mesterszakos hallgatókat is bevonjuk a fordítások, elsősorban a tolmácsolt és az audiovizuális szövegek feldolgozásába. A korpusz végül a **Pannonia Korpusz** elnevezést kapta, bár több mint tíz millió szövegszót számláló méretével máris túlszárnyalta a hírnevet szerzett fordítási korpuszokat, reményeink szerint a gyermekcipőből kilépve később még nagyobbra nőhet.

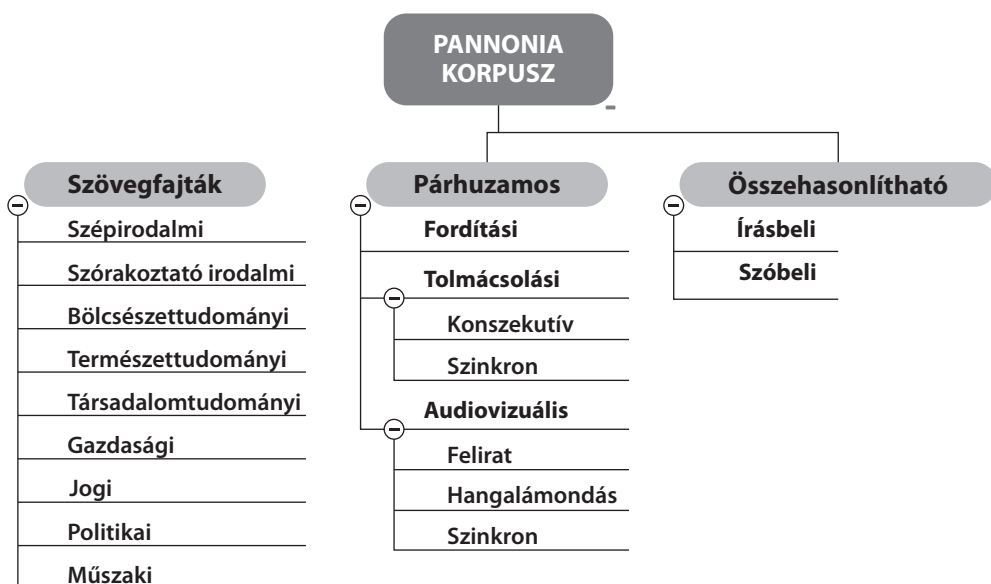
2.1 A Pannonia Korpusz felépítése

A Pannonia Korpusz egy komplex, multimodális, tehát fordított, tolmácsolt és audiovizuális szövegeket is magában foglaló, párhuzamos és összehasonlítható komponenst is tartalmazó fordítási korpusz, amely lehetőséget biztosít a magyar fordítási piacon folyó, sokoldalú fordítási tevékenység kutatására. A korpusz megtervezésekor egy olyan szöveggyűjtemény összeállítását tartottuk szem előtt, amely a mai modern nyelvhasználatot tükrözi, méretével és sokszínűségével gondoskodik a jövőbeli kutatások eredményeinek általánosíthatóságáról. A korpuszépítésnél figyelembe vettük a szakirodalomban megfogalmazott és fentebb ismertetett kritikákat a korpusznyelvészeti kutatások módszertanával (Károly 2003, Bernardini és Zanettin 2004, Pym 2008), a szövegek

kiválasztásának minőségi (Tymoczko 1998) és műfaji (Heltai 2007) kérdéseivel kapcsolatban. Igyekeztünk tanulni elődeink tapasztalataiból, ezúton is köszönetet mondunk Heltai Pál professzor úrnak a támogatásért.

A Pannonia Korpusz – amint az 1. ábra mutatja – egy **párhuzamos** és egy **összehasonlítható** főkorpuszból épül fel. Az összehasonlítható rész eredetileg is magyar nyelven született, írásbeli és szóbeli autentikus szövegeket tartalmaz, szerkezetét tekintve a párhuzamos korpuszt követi, ebben a tekintetben tehát fordítás-függő (Zanettin 2000). A párhuzamos korpusz **fordítási, tolmácsolási** és **audiovizuális** alkorpuszra tagolódik. Idegen nyelvről, elsősorban angolról magyar nyelvre, illetve magyarról idegen nyelvre fordított szövegeket tartalmaz. Bizonyos mértékig **kétirányú** korpuszról van tehát szó, így a magyarról idegen nyelvre fordított szövegek az összehasonlítható korpuszba is beletartoznak; utóbbi részben olyan magyar szövegeket tartalmaz, amelyeknek fordításuk is létezik, és később, amikor a korpusz eléri teljes méretét, az összehasonlító főkorpusz felét fogják alkotni.

1. ábra

A Pannonia Korpusz felépítése

A párhuzamos korpusz három alkorpuszból – **fordítási, tolmácsolási** és **audiovizuális** – épül fel. A fordítási korpusz írásos, többségében publikált fordításokat tartalmaz, míg a tolmácsolási korpusz az EPTIC mintájára már elhangzott beszédek és azok írásba foglalt, normalizált változatát öleli fel, valamint a szinkrontolmácsolás és az írásos, fordított szövegeket is. Ilyen értelemben ez az alkorpusz is **pszeudo-párhuzamos**, akárcsak az EPTIC, hiszen az írott szövegváltozat és a tolmács szövege nem mondható szigorú értelemben véve

párhuzamosnak, mégis kapcsolatban állnak. Most még csupán szinkrontolmácsolts szövegeket gyűjtöttünk a tolmácsolási alkorpuszba, de reményeink szerint a jövőben sikerül konzekutív módon tolmácsolts szövegekkel is gazdagítani a gyűjteményt. Az audiovizuális korpusz a tolmácsolásihoz hasonlóan szóban elhangzott beszédek feliratait, illetve mozifilmek és filmsorozatok transzkripcióval rögzített hangzó szövegét, szinkronfordítását, eredeti és fordított feliratát, továbbá dokumentumfilmek hangalámondásos fordítását tartalmazza.

A párhuzamos alkorpusz egyik érdekessége, hogy nyersfordításokat és lektorált szövegeket is magában foglal, amelyekből összetett **lektorálási** korpusz építhető fel, lehetővé téve a fordítások minőségbeli eltéréseinek, valamint a lektorálás kutatását. Ugyancsak minőségbeli összevetéseket és a fordítói kompetencia vizsgálatát segíti a párhuzamos korpusz **didaktikai** része, amely szakfordító hallgatók diplomafordításait tartalmazza. Ezek a szövegek is valójában lektorálatlan nyersfordítások (Heltai 2007), lektorált változatuk azonban nem létezik. A jövőben olyan hallgatói fordítások is kerülhetnek a korpuszba, amelyek esetében már a tanár által javított változat is elérhető. Végezetül újdonságnak számít az **újrafordított** irodalmi szövegek felhasználása; bár a korpusz célja a modern fordítási nyelvhasználat bemutatása, így bizonyos mértékig diakrón vizsgálatok is végezhető rajta.

2.2 Szöveggyűjtés és reprezentativitás

A korpusz alapjául a Szent István Egyetem Nyelvi Intézetének szaknyelvi és kiegészítő, didaktikai korpusza, valamint Robin (2015, 2016) lektorálási és összehasonlítható korpusza szolgált. Ezekből kiindulva egyrészt az interneten elérhető mérhetetlen adatállományból folytattuk a szöveggyűjtést, másrészt kiadókat és szervezeteket kerestünk fel, hogy fordításokat kérjünk a Pannonia Korpuszba, beleegyezésükkel együtt, hogy tudományos célokra felhasználhassuk őket. Habár visszautasítást is kaptunk, sokan támogatták máig a projektet, és digitális formátumban bocsátották rendelkezésünkre az eredeti és fordított szövegeket. Hálásak vagyunk többek között a Könyvmolyképző Kiadónak, a Szak Kiadónak, a HVG Könyveknek, a Tempus Közalapítványnak, a Gondolat Kiadónak, a Corvina Kiadónak, valamint minden fordítónak és lektornak, akik szövegekkel támogatták a projektet.

Az internetről publikusan elérhető eredeti és fordított szövegeket gyűjtöttünk össze, minden esetben olyan szervezetek honlapjáról, amelyek lehetővé teszik az általuk közölt tartalom szabad felhasználását a pontos bibliográfiai adatok és hivatkozások feltüntetésével, amit meg is tettünk.

A legfontosabb forrásaink közé tartozik az ELTE Reader, az Amnesty International, a Greenpeace International, a TED Talks honlapja, illetve az Európai Parlament fordított és tolmácsolts szövegeket tartalmazó adatbázisa. Az audiovizuális korpusz szövegeit a megjelent kiadványok hangzó és írott szövegeinek transzkripciójával dolgoztuk fel. Minden esetben teljes szöveget, könyvet, tanulmányt, filmet vagy beszédet dolgoztunk fel az állományba, így a későbbi kutatók maguk dönthetnek, hogy csak részleteket vagy teljes szövegeket kíván-e elemezni. A korpusz számos különböző fordító, tolmács és lektor munká-

3. táblázat

A Pannonia Korpusz szövegfajtái főkorpuszok szerint

Összehasonlítható	bölcsészettudományi	81 971
	szórakoztató	924 994
	társadalomtudományi	99 598
Összehasonlítható – Összesen		1 106 563
Párhuzamos	bölcsészettudományi	199 102
	gazdasági	603 251
	jogi	539 835
	műszaki	816 231
	politikai	117 785
	szépirodalom	3 117 159
	szórakoztató	3 321 332
	társadalomtudományi	895 992
	természettudományi	481 298
Párhuzamos - Összesen		9 491 985
Párhuzamos, Összehasonlítható	bölcsészettudományi	50 748
	gazdasági	624
	jogi	141 479
	műszaki	954
	politikai	13 446
	szépirodalom	224 659
	természettudományi	30 999
	Párhuzamos, Összehasonlítható - Összesen	
Végösszeg		11 661 457

ját tükrözi, egyetlen szerzőtől sem származik 200 000 szövegszónál több eredeti írásmű vagy fordítás az összesen csaknem 800 szövegfajlt számláló korpuszban.

A párhuzamos és összehasonlítható korpuszba is próbálunk a lehető legtöbb szövegfajtból példákat gyűjteni, hogy a Pannonia Korpusz megfelelően képviselje a magyar fordítási tevékenységet, gondoskodva a reprezentativitásról. Az egyes szövegfajták pillanatnyi, még kiegyensúlyozásra váró eloszlását a főkorpuszokban a 3. táblázat mutatja. A Pannonia Korpusz szövegállománya jelenleg csaknem 12 millió szövegszót számlál, ennek közel fele szakszöveg, így követi azt a módszertani irányt, miszerint nem szabad a fordítástudományi kutatásokat csakis irodalmi szövegekre korlátozni (Heltai 2007). A korpusz természetesen bővítésre vár, teljes mérete körülbelül 20 millió szó lesz.

2.3 A korpusz technikai háttere

A korpusz teljes egészében digitális. Jelen állapotában egy internetes felhőszolgáltatás biztosít neki tárhelyet. A korpusz szövegállománya félautomatikusan kereshető egy összesítő Excel-táblázat segítségével, amelyben a kutatónak lehetősége van a szövegek szerzője, címe, kiadási éve, műfaja, szövegfajtája, illetve fordítója alapján válogatni, amennyiben nem a teljes korpuszban kíván kutatni, hanem saját paraméterek alapján kívánja összeállítani a korpuszát. A keresés eredménye egy egyéni kóddal ellátott mappára mutat, ahol megtalálható a kívánt szöveg eredeti, fordított, tolmácsolás, illetve nyersfordított változatában, vagy autentikus szöveggént. A dokumentumok .txt (szövegfájl) formátumban érhetők el, metaadataik a szövegfájlokban kívül, külön fejléceket tartalmazó fájlokban találhatóak. Ahogyan a 4. táblázat mutatja, ezekben a fájlokban további információkat szerezhethetünk a korpusz szövegeiről, nevezetesen a fordítóról, a fordításról, a fordítási folyamatról, a szerzőről, valamint a forrásszövegről. A korpuszhoz tartozik továbbá egy szintén félautomatikusan kereshető, bibliográfiai adatokat összegző dokumentum is az egyes szövegek visszakereshetősége és a szerzői jogok biztosításának érdekében. A korpusz szövegállománya részben szerzői jogi védelem alatt áll. Mindazonáltal a korpusz sem haszonszerzésre, sem üzletszerű felhasználásra nem szolgál; kizárólag az oktatás és a kutatás céljait segíti, így a szabad felhasználás körébe esik. Technikai hátterének köszönhetően a korpuszhoz avatatlan személyek nem férhetnek hozzá.

4. táblázat

A Pannonia Korpusz fejléce a szövegek metaadatainak rögzítéséhez

SZÖVEG	
Fájlnév	
Főkorpusz	<i>párhuzamos, összehasonlítható, lektorálási</i>
Alkorpusz	<i>fordítási, tolmácsolási, audiovizuális, írásbeli, szóbeli</i>
Szövegváltozat(ok)	<i>elhangzott, tolmácsolás, normalizált, fordított, eredeti, fordítói, lektori, újrafordított, eredeti felirat, fordított felirat, szinkron</i>
Szövegfajta	<i>szépirodalom, szórakoztató irodalom, bölcsészettudományi, természettudományi, társadalomtudományi, gazdasági, jogi, politikai, műszaki</i>
FORDÍTÓ	
Név	
Nem	
Nemzetiség	
Kompetencia	<i>hivatásos, hallgatói, önkéntes</i>

FORDÍTÁS	
Fordítási cím	
Célnyelv	
Minősítés	
Kiadó	
Kiadás helye	
Kiadás éve	
FORDÍTÁSI FOLYAMAT	
Irány	<i>anyanyelvre, idegen nyelvre</i>
Típus	<i>konzekutív, szinkron, felirat, hangalámondás</i>
Ellenőrzés	<i>lektorált, nyers</i>
CAT-eszköz	<i>memoq, trados, google</i>
Projekt	<i>csoportos, egyéni</i>
SZERZŐ	
Név	
Nem	
Nemzetiség	
Nyelvtudás	<i>anyanyelvi, nem anyanyelvi</i>
FORRÁSSZÖVEG	
Eredeti cím	
Forrásnyelv	
Műfaj	<i>regény, tanulmány, sajtócikk, monográfia, közlemény, tájékoztató, szerződés, előadás, felszólalás, tévésorozat, mozifilm, törvény, dokumentumfilm, rendelet, határozat, irányelv</i>
Kiadó	
Kiadás helye	
Kiadás éve	

A korpusz jelenlegi állapotában manuálisan, félautomatikusan és automatikusan elemezhető. Az egyszerű szöveggént elmentett eredeti, fordított és tolmácsolott fájlok többek között a WordSmith Tools 6.0 verziójának, a Lex Tutor és az Antconc számítógépes elemzőprogramnak a segítségével is vizsgálhatók, va-

lamint további lehetőségekről tájékozódhatunk Szirmai (2005) korpusznyelvészeti eszközökről szóló munkájában. Ilyen módon a Pannonia Korpusz szövegei alapján gyakorisági listák hívhatók le, lexikai gyakorisági profilok (Xiao et al. 2010) készíthetők, megállapítható a szótípusok és szövegszók aránya, az átlagos mondathosszúság és számos egyéb statisztikai adat, műfajonkénti és szövegváltozatok szerinti bontásban is.

A jövőben szeretnénk biztosítani a korpusz számára egy saját tárhelyet, valamint egy saját honlapot is, amelyen a korpuszsal kapcsolatos tudnivalókon kívül elérhető lenne egy automatikus keresési felület. Ez a felület lehetővé tenné, hogy egy felhasználó a megadott kritériumok alapján kulcsszavas keresést hajthasson végre, így a keresett szövegek közvetlenül megnyithatók. Mivel a jövőben automatizált módon szeretnénk annotálni a szövegállományt (POSTagging, OpenOffice, HUMor, WordNet) a korpuszhoz egy lekérdező felületet is tervezünk, amelynek segítségével még további különböző nyelvészeti elemzéseket, többek között konkordanciavizsgálatokat és lexiko-grammatikai, kohéziós elemzéseket is végezhetnek a kutatók – miközben továbbra is lehetőségük nyílik a számítógépes elemzések kvalitatív vizsgálatokkal történő kiegészítésére és alátámasztására.

2.4 A korpusz felhasználhatósága

Ahogy az a projekt célkitűzéseinél megfogalmaztuk, a Pannonia Korpusz minden fordításkutató számára lehetőséget biztosít a fordítás során létrejött szövegek vizsgálatára. A szövegállományhoz hozzáférés kérhető az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának mindenkor vezetőjétől, illetve a jelen tanulmány elején található levelezési címen. A korpusz más, saját célra összeállított korpuszsal is kombinálható, hogy további paraméterek alapján gazdagodjon tudásunk a fordításról, valamint fordítási segédanyagok összeállítására is felhasználható a fordítóképzés segítésére.

A Pannonia Korpusz multimodális összetételének köszönhetően lehetőséget biztosít a nyelvi közvetítés széleskörű vizsgálatára. A szövegállomány elemzésével kutatható az írott nyelvi fordítás, a tolmácsolás és az audiovizuális fordítás is, sőt még intermediális összehasonlítások is végezhetők. Megvizsgálhatjuk a fordítás műveleteit magyar nyelvre és magyar nyelvről történő fordítás esetén, valamint az irodalmi és a szakszövegek fordításainak jellemzőit is. A fordított szövegek minőségi értékelő elemzését teszik lehetővé a korpuszban található nyersfordítások és lektorált szövegek, sőt a szakfordító hallgatók fordításai is. Kutathatjuk a lektorálás sajátosságait, a lektori műveletek hatásait a fordított szövegekre, nem csupán irodalmi, hanem szakszövegekben is. Megvizsgálhatók továbbá a feltételezett fordítási és tolmácsolási univerzálék, sőt az olyan fordításeleméleti témák is, mint az újrafordítási hipotézis.

Habár a korpusz még korántsem tekinthető teljesnek, még mindig folynak a korpuszprojekt munkálatai a szövegállomány bővítésére, az egyes főkorpuszok és alkörpuszok kiegyensúlyozására a szövegfajták tekintetében, valamint hátra van még a korpusz teljes annotálása, több mint tízmillió szót számláló szövegállományával a Pannonia Korpusz máris kiváló kiindulási alapot biztosít ahhoz,

hogy komolyabb kutatásokat végezhesünk rajta. Jelenleg is folyamatban van több olyan kutatás a fordítástudományi programban, amelyek a Pannonia Korpusz szövegeiből összeállított korpuszon alapulnak¹. Reményeink szerint minél több ilyen kutatás születik a jövőben a korpusz segítségével, és az elért eredményeket hasznosíthatjuk nemcsak az oktatásban, hanem a szakmai gyakorlatban is, hiszen – mint kiderült – a szakma képviselői is kíváncsian várják az általuk rendelkezésünkre bocsátott szövegek kutatásából születő eredményeket és tanulságokat, amelyeket később a saját munkájukban kamatoztathatnak.

Irodalomjegyzék

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestion for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–245.
- Becher, V. 2010. Abandoning the notion of ‘translation-inherent’ explicitation. Against a dogma of translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 1. 1–28.
- Bernardini, S., Ferraresi, A., Miličević, M. 2016. From EPIC to EPTIC. Exploring simplification in interpreting and translation from an intermodal perspective. *Target* Vol. 28. No. 1. 58–83.
- Bernardini, S., Zanettin, F. 2004. When Is a Universal Not a Universal? Some Limits of Current Corpus-Based Methodologies for the Investigation of Translation Universals. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 51–62. Amsterdam: Benjamins.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the Particular. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 33–49.
- Chesterman, A. 2010. Why Study Translation Universals? In: Hartama-Heinonen, R., Kukkonen, P. (eds) *Kiasm. Acta Translatologica Helsingiensia* 1. 38–48. Helsinki: HELDA.
- Chesterman, A. 1993. ‘From “Is” to “Ought”’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies’. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.
- Dam, H. V. 2010. Consecutive Interpreting. In: Gambier, Y. és Doorslaer, L. V. (eds). *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. Vol. 1. 75–79.
- Eskola, S. 2004. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 83–97.
- Frawley, W. 1984. *Translation: literary, linguistic and philosophical perspectives*. Delaware: University of Delaware Press.
- Heltai P. 2007. Párhuzamos szaknyelvi korpusz munkálatai a Szent István Egyetemen. In: Feketéné Silye M. *Porta Lingua*. Debrecen: DE ATC. 285–293.
- Jantunen, J. H. 2004. Untypical Patterns in Translations: Issues on Corpus Methodology and Synonymity’. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 101–126.
- Károly K. 2003. Korpusznyelvészet és fordításkutatás. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért” *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 2. szám 145–152.
- Klaudy K. 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. In: Lansztyák I. és Vanconé Kremmer I. (szerk.) *Nyelvészetéről változatosan*. Dunaszerdahely: Gramma. 153–185.
- Kenny D. 2000. Lexical Hide-and-Seek: Looking for Creativity in a Parallel Corpus. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 93–103.
- Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (1. rész). *Fordítástudomány* 1. évf. 1. szám. 67–78.
- Kohn J. 2000. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (2. rész). *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 5–16.
- Kruger, A., Wallmack, K., Munday, J. (eds) 2013. *Corpus-based Translation Studies*. London: Bloomsbury.
- Laviosa, S. 1998. Core Patterns of Lexical Use in a Comparable Corpus of English Narrative Prose. *Meta* Vol. 43. No. 4. 557–570.
- Mauranen, A., 2000. Strange strings in translated language. A study on corpora. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Pub. 119–141.
- Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting That in Translated English: Evidence for Subconscious Processes of Explicitation? *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 141–159.
- Överås, L. 1998. In Search of the Third Code: An Investigation of Norms in Literary Translation. *Meta* Vol. 43. No. 4. 557–570.
- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs–Győr: PTE–SZIE.
- Pápai, V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143–164.
- Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexes Handeln*. Tübingen: Narr.
- Puurtinen, T. 1998. Syntax, Readability and Ideology in Children’s Literature. *Meta* Vol. 43. No. 4. 524–533.
- Pym, Anthony. 2008. On Toury’s Laws of How Translators Translate. In: Pym, A., Shlesinger, M., Simeoni, D. (eds) *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in homage to Gideon*. Amsterdam: John Benjamins. 311–328.
- Rabadán, R., Belén L., Ramón, N. 2009. Corpus-Based Contrastive Analysis and translation Universals: A Tool for Translation Quality Assessment English→Spanish. *Babel* Vol. 55. No.4. 303–328.
- Robin, E. 2015. *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE.
- Robin E. 2016. Lektorált fordítások és eredeti magyar szövegek gépi összehasonlítása. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. szám. 19–30.
- Saldanha, G., O’Brien, Sh. 2012. *Research Methodologies in Translation Studies*. Manchester: Routledge.
- Scarpa, F. 2006. Corpus-based quality-assessment of specialist translation: A study using parallel and comparable corpora in English and Italian. In: Gotti, M., Sarcevic, S. (eds) *Insights into specialized translation–linguistics insights*. Bern: Peter Lang, 155–172.

- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése. Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE.
- Shlesinger, M., Ordan, N. 2012. More Spoken or More Translated? Exploring a Known Unknown of Simultaneous Interpreting. *Target* Vol. 24. No. 1. 43–60.
- Szabó M. K., Schmalcz A., Nagy T. I., Vincze V. 2011. A HunOr magyar–oroszc párhuzamos korpusz. In: Tanács A. és Vincze V. (szerk.) *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: JATEpress. 341–347.
- Szirmai M. 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLVI. Budapest: Tinta.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese – a Myth or an Empirical Fact?: A Study into the Linguistic Identifiability of Translated Language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 177–186.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Tymoczko, M. 1998. Computerized corpora and the future of Translation Studies. *Meta* Vol. 43. No. 4. 653–659.
- Xiao, R., He, L., Yue, M. 2010. In pursuit of the ‘third code’: Using the ZJU Corpus of Translational Chinese in Translation Studies. In: Xiao, R. (ed.) *Using Corpora in Contrastive and Translation Studies*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. 182–214.
- Zanettin, F. 2000. Parallel Corpora in Translation Studies: Issues in Corpus Design and Analysis. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Pub. 105–118.
- Zanettin, F. 2011. Translation and corpus design. *SYNAPS – A Journal of Professional Communication* Vol. 26. 14–23.

Jegyzetek

- ¹ Előkészületben lévő tanulmányok: Dankó Sz. *Alulreprezentált célnyelvi elemek a fordításban, avagy a „szokott” esete*; Götz A. *Eldöntendő kérdések: explicit polaritás a fordított és az autentikus magyar szövegekben*; Szegh H. *Harmadik kód a tolmácsolásban: létezik tolmácsolási szöveg?*; Robin E. *A fordítási univerzálék módosulása lektorált szakszövegekben*. Götz A., Szegh H., Robin E. *A Pannonia Korpusz hangzó szövegeinek átírási kérdései és korpuszépítési módszertana*.

Anticipáció a szinkrontolmácsolásban

Szegh Henriette

E-mail: laparisienne.gov@gmail.com

Kivonat: Mit jelent pontosan az anticipáció? A tanulmány első részében erre keresem a választ. A legtágabb értelmezés szerint az anticipáció nem más, mint egyes események jövőbeni alakulásának előrejelzése. Azonban nemcsak eseményeket tudunk „megjósolni”, hanem egy megkezdett mondat lehetséges folytatását is. Mindezt olyan természetesen, hogy a mindennapi egynyelvű kommunikációban szinte tudomást sem veszünk a jelenség létezéséről. A kétnyelvű kommunikáció egyik speciális esetében, a szinkrontolmácsolásban azonban nagyon fontos szerepet kap ez a képességünk: jelentős mértékben megkönnyíti a tolmácsok összetett feladatát. A tanulmány következő része rövid szakirodalmi áttekintés, mely a 70-es évektől kezdve egészen napjainkig igyekszik bemutatni a tolmácsolási stratégiákat vizsgáló szakemberek egymástól gyakran eltérő nézeteit az anticipációról. Ezt követi a téma problematikus pontjainak, magának a definíciónak, az osztályozásnak, valamint a nyelvspecifikusság kérdésének részletes vizsgálata. Végezetül megkísérlem áttekinteni az anticipáció kutatásához elméleti hátteret szolgáltató pszichológiai irányzatok főbb jellemzőit.

Kulcsszavak: anticipáció, szinkrontolmácsolás, redundancia, beszédfeldolgozás, stratégia

1. Az anticipációról általában

Az anticipáció mindennapi életünk természetes velejárója. Anticipálunk, azaz előre jelezzük egyes események jövőbeni alakulását, ha vezetünk, ha játszunk, ha dolgozunk, ha buszra szállunk, vagy esetleg öltözködünk... Aaro Toomela *Towards Understanding Biotic, Psychic and Semiotically-Mediated Mechanism of Anticipation* című tanulmányában az anticipációt egyenesen az „élet egyik legfontosabb, elkerülhetetlen jellemzőjének” tekinti (2015: 431, saját fordítás¹).

Ha a fenti, viszonylag tág értelemben vett meghatározást egy kicsit leszűkítjük, és kizárólag a nyelvi kommunikáció keretein belül vizsgálódunk, az anticipációt a következőképpen határozhatjuk meg: általános képesség a hallott szöveg lehetséges folytatásának előrejelzésére. Ez a jelenség sem ismeretlen számunkra, hiszen mindannyiunkkal gyakran megtörténik, hogy előre tudjuk, beszélgetőpartnerünk hogyan fogja befejezni a megkezdett mondatot.

Végül, a szűk értelemben vett anticipáció a tolmácsolástudományban az egyik leggyakrabban kutatott stratégia. Van Beisen szerint ez egy általánosan, mindenki által használt stratégia, nem egyéni tolmácsolási stílus jellemzője. Megállapítását Lederer 1981-ben készült kutatására alapozza, melyben egy nemzetközi pénzügyi csoport német nyelvű spontán beszélgetésének francia nyelvre történő tolmácsolásában vizsgálja az anticipációt. Az 55 perces beszélgetésben 78 anticipációt talált, azaz 85 másodpercenként egyet (Van Beisen 1999).

Az anticipáció első említése a tolmácsoláskutatás szakirodalmában Herbert (1952) nevéhez fűződik. Érdemi eredményekkel szolgáló empirikus kutatásokat a témában azonban csak jóval később, a 70-es évek végén kezdtek végezni. 1977-ben Velencében rendezték az első, a konferenciatorlmácsolás gyakorlati és elméleti aspektusait együtt tárgyaló interdiszciplináris konferenciát. A felszólalók között ott volt Wolfram Wilss, akinek nevéhez tanítványa, Mattern közreműködésével, az anticipáció első korpuszalapú vizsgálata kötődik, a tolmácsolás interpretatív elméletét megalkotó Marianne Lederer és Danica Seleskovitch, Moser, akinek a tolmácsolás első információfeldolgozó modelljét köszönhetjük, valamint az anticipáció elméleti hátterét vizsgáló pszichológusok: Le Ny és Flores d'Arcais. A szimpózium elsődleges célja a társtudományok, így a pszichológia, a nyelvészet, a fordítástudomány és a szociológia tolmácsolással összefüggő kutatási eredményeinek szélesebb körben történő bemutatása, a szakma, azaz a gyakorló tolmácsok és a kutatók közötti érintkezési pontok meghatározása, valamint további együttműködésük előkészítése volt (Gerger 1978).

Sajnálatos módon a konferencia, elsősorban a tolmácsok együttműködéstől való teljes elzárkózásának következtében, nem hozta meg a várt eredményt. Sőt a következő években, kevés kivételtől eltekintve, szinte semmiféle kommunikáció nem létezett a két közösség között. Az anticipáció jelensége ugyanakkor mindkét közösséget foglalkoztatta. Míg azonban az elméleti szakemberek a pszichológia szemszögéből értelmezték és annak módszereivel, mesterséges körülmények között vizsgálták azt, addig a gyakorló tolmácsok saját, valós konferenciaszituációkban szerzett tapasztalataikból igyekeztek következtetéseket levonni. Az egyetértés tehát nem volt teljes, nemcsak a két közösség között, de még közösségen belül sem: sem az anticipáció meghatározását, sem típusait, forrásait tekintve, nem is beszélve a tolmácsolásban megjelenő nyelvpárok és az anticipáció előfordulásának gyakorisága közötti összefüggésekre vonatkozó feltételezésekről.

2. Az anticipáció meghatározása

Amennyiben az anticipációt egyszerűen csak egy empirikusan megfigyelhető jelenségnek tartjuk, akkor az általánosan elfogadott definíció a következő: „anticipációról akkor beszélünk, amikor a tolmács egy adott szót vagy egy több szóból álló kifejezést hamarabb (vagy egyidejűleg) ejt ki célnyelven, mint a beszélő a szó (vagy több szóból álló kifejezés) forrásnyelvi megfelelőjét” (Vandepitte 2001: 324).

Lederer 1981-es kutatásában az anticipáció könnyebb azonosítása érdekében 3 másodperces „egységekre” bontotta az eredeti német nyelvű illetve a franciára tolmácsolts szöveget is. A példából jól látható, hogy a célnyelven elhangzó „**nous aider à**” kifejezés jóval korábban, két egységgel hamarabb hangzik el, mint forrásnyelvi megfelelője, a német „**gemeinsam mit uns**”. Az alábbi példa bemutatásakor megőriztük a Lederer-féle számozást.

- (44) diese Presseveranstaltung, die Vertre-
- (45) ter des kommerziellen Dienstes in der Gruppe Guignard vorgeschla-
- (46) gen worden war, **gemeinsam mit uns** durch-
- (46) zuführen.

- (44) Ils nous ont offert de **nous aider**
 - (45) **à organiser** cette
 - (46) présentation à la presse qui a été proposée
 - (47) par le service commercial au groupe.
- (Lederer 1981: 252)

A kognitív pszichológia alapjain nyugvó meghatározások azonban nem a „kézfelfogható”, mérhető végeredményre, hanem az anticipáció során végbemenő belső folyamatokra fókuszálnak. Le Ny értelmezésében az anticipáció „a forrásnyelvi szöveg percepciójával és szemantikai elemzésével egyidejű, valamint azon alapuló, egymást követő „jelentéselvárásokból” álló mentális aktivitás” (1978: 296). Van Besien úgy tekint az anticipációra, mint a „beszélő megnyilatkozásának tartalmára vonatkozó feltételezések eredményére” (Van Besien 1998: 250).

De vajon minek alapján alakulnak ki ezek a feltételezések? A kérdésre Mattern meghatározása ad választ, mely szerint az anticipáció „korábbi, meghatározatlan számú, kontextuson vagy az élet konvencióin, folyamatain alapuló ingerre adott válasz” (Mattern 1974: 4–5).

Jörg ennél konkrétabban fogalmaz, amikor azt állítja, hogy az anticipáció „korábban kapott és feldolgozott nyelvi és nyelven kívüli ingerekre adott válasz” (Jörg 1995: 5).

De Bot és Seeber a már meglévő tudás fontosságára hívják fel a figyelmet. De Bot (2000) szerint az anticipáció nem más, mint az előzetes ismeretek, azaz a mentális lexikon szemantikai alapú részhalmazainak aktiválása.

Seeber (2001) jóval közérthetőbben fogalmaz, amikor az anticipációt az időjárás előrejelzéshez hasonlítja. Véleménye szerint a konferenciatorlmács hasonlóképpen jár el, mint a meteorológus. Bizonyos visszatérő mintázatok és gyakori tények alapján valószínűségi prognózist állít fel az események kibontakozására vonatkozóan. Minél több információval rendelkezik, annál pontosabban tudja előre jelezni az eseményeket.

Vandepitte (2001) úgy véli, ha a tolmácsolástudomány teljes komplexitásában szeretné megragadni az anticipáció jelenségét, akkor nem csak a beszédprodukciónban megjelenő eredményre és annak temporális aspektusára kell koncentrálnia. Nem szabad figyelmen kívül hagynia az anticipáció kog-

nitív-pragmatikai karakterét sem. A fentiek értelmében az anticipáció az ő definíciója szerint nem más, mint a „a beszélő által még nem kifejezett mentális reprezentációknak megfelelő mentális reprezentációk létrehozása” (Vandepitte 2001: 329).

3. Az anticipáció típusai

Wilss (1978), az anticipáció két típusát, a nyelven kívüli és a szintaktikai (nyelvi) anticipációt különbözteti meg, és tanulmányában kimondottan ez utóbbira koncentrál. Véleménye szerint a szintaktikai anticipáció nem egyszerűen véletlen feltételezések, találgatások, sokkal inkább intelligens, szövegre vonatkozó előrejelzés eredménye, amit különböző típusú információk váltanak ki. Ilyenek a mondat további szemantikai kibontakozására vonatkozó kotextuális, nyelven belüli (co-textual intralingual nature cues), szituációs természetű, nyelven kívüli (extralinguistic, situational) információk, valamint kontextustól független standard kifejezések: köszönetnyilvánítás, üdvözlés, klisék (pl.: „A küldöttség nevében szeretném megköszönni...” (Wilss 1978).

Lederer egyik csoportosítása szerint létezik nyelvi elvárásokon (anticipation based on language prediction) valamint kognitív, értelmi elvárásokon (anticipation based on sense expectation) alapuló anticipáció. Előbbi során a tolmács nyelvi ismereteinek köszönhetően – jól ismeri a forrásnyelv állandósult szókapcsolatait, előfordulásuk gyakoriságát – képes előre jelezni egy adott szó megjelenését, míg utóbbi esetben elraktározza a kognitív memóriájában az értelemegységeket, és ezek alapján van egy hosszú távú feltételezése arra vonatkozóan, hogy merre halad a megnyilatkozás. Ezen kívül Lederer különbséget tesz tiszta (pure) és szabad (freewheeling) anticipáció között is. Tiszta anticipáció esetén a tolmács produkciója megelőzi az előadóét, míg szabad anticipációnál a tolmács, bár később ejti ki a célnyelvi megfelelőt a forrásnyelvi eredetihez képest, olyan kevéssel később és olyan pontos helyen, hogy kétség sem férhet hozzá, hogy már az eredeti elhangzása előtt megértette és feldolgozta azt (Lederer 1978).

Lederer ezen csoportosításával kapcsolatban Bartłomiejczyk megfogalmaz egy jogosnak tűnő kifogást: a definíció nem határozza meg mit jelent az „olyan kevéssel később”, azaz nem ad pontos útmutatást arra vonatkozóan, hogy mekkora az a maximális fül-száj ívhossz, amit még anticipációnak tekint (Bartłomiejczyk 2008).

Lederer az anticipáció egy speciális esetére is felhívja a figyelmet: strukturális anticipáció során a tolmács egy egyszerű, semleges mondattal vezeti be mondanivalóját, ezzel elodázva az ige megjelenésének pillanatát a célnyelvi beszédprodukcióban (Lederer 1984).

Gile nyelvi és kognitív, később nyelven kívüli anticipációról beszél. A legnagyobb különbséget abban látja a kettő között, hogy míg a nyelvi anticipáció a fonéma, szó és mondat mikrodiskurzív szintjén segíti a megértést, addig a kognitív anticipáció inkább makrodiskurzív szinten, vagyis a tagmondat, mondat vagy az egész megnyilatkozás szintjén működik. Kicsit leegyszerűsítve

azt mondhatnánk, hogy míg a nyelvi anticipáció egy időben egymáshoz közel lévő kiinduló és végponttal rendelkező folyamat, addig a kognitív anticipáció folyamatos, a szöveg haladásával válik egyre erősebbé, biztosabbá (Gile 1986).

A nyelvi anticipáció alapjai a fonológiai, nyelvtani és stilisztikai szabályokhoz kapcsolódó átmeneti valószínűségek, azaz idiomatikus kifejezések, szólások és közmondások, standard mondatok, amelyek elég hosszú beszédsgzemenek ahhoz, hogy a hallás utáni szövegértéshez szükséges erőfeszítést csökkentsek, valamint a nyelvtani szinten létező szabályok. Ilyen többek között az a szabály, mely szerint (a nyelvek többségében) tárgyias ígéhez főnév, névmáshoz ige kapcsolódik. Egyes nyelvek, így a francia esetében egy szó nyelvtani kategóriája is jól anticipálható. A főneveket szinte minden esetben névelő előzi meg, ebből könnyen kikövetkeztethető az adott szó neme vagy száma.

A nyelvi anticipáció hátterében biztos nyelvtudás áll, ami, Gile szerint, idővel minden tolmács számára elérhetővé válik. Megjegyzendő, hogy a biztos nyelvtudás elméletileg a tolmácsképzésre való felvétel alapvető követelménye, azaz mire a tolmácsahallgató „valós” helyzetben „valós” konferenciatolmácsolást vállal, a nyelvi anticipáció már nem szabad, hogy gondot okozzon neki. Gile a nyelvi anticipációt elsősorban a szónok stílusától teszi függővé, de nem zárja ki annak valószínűségét sem, hogy a nyelvek közötti strukturális hasonlóságok vagy különbségek is hatással lehetnek a stratégia alkalmazására. A nyelven kívüli anticipáció a konferenciaszituációra, a témára és az előadóra vonatkozó ismeretek, valamint az általános háttértudás segítségével megvalósuló valószínűségi előrejelzés. Ezen ismeretek megszerzése folyamatosan megújuló erőfeszítéseket követel.

Ahogy az eddigiekben láthattuk Wilss (1978), Lederer (1978, 1981, 1984), Gile (1986, 1992, 1995, 2009) és az utánuk következő kutatók (Jörg 1995, Van Besien 1999, Seeber 2001, Bevilacqua 2009) többsége, bárhogy is nevezték, nyelvi, valamint általános és szituációra vonatkozó ismereteken alapuló anticipációt különböztettek meg.

Magdalena Bartlomiejczyk felosztása ezzel szemben az anticipációnak egy másik aspektusára koncentrál. Problémaorientált anticipációnak hívja azt az előrejelzést, melyet a tolmács egy konkrét problémával szembesülve használ: túl sok információ gyülemlik fel a rövidtávú memóriában, miközben a beérkező forrásnyelvi (FNY) mondat egyik döntő fontosságú elemére, pl. az ígére vár. Általános anticipációnak pedig azt, ami egynyelvű szövegértésnél is gyakran előfordul: a tolmács a megértést megkönnyítő hipotéziseket alakít ki a célnyelvi (CNY) szöveg mondanivalójára vonatkozóan. Mindkét típusú anticipáció alapja lehet nyelvi és nyelven kívüli ismeret, esetleg a kettő ötvözete (Bartlomiejczyk 2008).

Zanetti (1999) tanulmányában egy mindezidáig máshol nem említett típust, az akusztikai anticipációt vizsgálja. A kutatás elméleti hátterét Marslen-Wilson (1989) kohort modellje adja, mely szerint a kimondott szavakat még azelőtt felismerjük, hogy a beszélő kiejtené azokat. Az első szótag alapján a mentális lexikonban tárolt szavak közül aktiválódnak mindazok, amelyek kezdete megfelel az elhangzott szótagnak (felülről lefele irányuló folyamat). Ahogy további információ, azaz további szótag adódik az elsőhöz, úgy csökken a lehet-

séges befejezések száma, míg a végén már csak egy marad. Ezt a folyamatot jelentősen leegyszerűsítheti az, ha az adott szó kontextusba van ágyazva. Ilyenkor a lehetőségeket nagymértékben csökkenti, hogy azok a szavak is hamar kiesnek, amelyek bár ugyanúgy kezdődnek, mint az elhangzott szótag, de nem illenek az adott kontextusba.

4. Az anticipáció nyelvspecifikussága

A Moser-Mercer (1984) által természettudományos megközelítésnek nevezett iskola képviselői (*natural science community*) úgy vélik, hogy eltérő struktúrájú nyelvek, pl. németről angolra történő tolmácsolás esetén nehezebb az átváltás. A nehézség abból adódik, hogy a németben a mondat szemantikailag releváns eleme, az ige, gyakran a mondat végén található, így a tolmács kénytelen elodázni a beszédprodukción, egész addig, míg a teljes mondatot dekódolja. Ez óriási terhet ró a tolmács rövid távú memóriájára, ráadásul a FNY-i dekódolás és a CNY-i kódolás közötti időeltérés következtében a CNY-i befogadó számára a megértéshez elengedhetetlen információk veszhetnek el. Ez leginkább kevésbé redundáns, ennek megfelelően magas információsűrűségű szöveg esetén fordulhat elő. Ebben a helyzetben az a megoldás a tolmács számára, ha az output készletetésére különböző stratégiákat (pl.: új információ nélküli parafrázálás) alkalmaz, esetleg anticipál (Wilss 1978), azaz megpróbál „spontán és rugalmas lenni, kreatívan alkalmazkodni és reagálni a helyzetre” (Horváth 2015:112).

Seeber (2001) óvatosabban fogalmaz. Nem jelenti ki egyértelműen, hogy a tolmácsolás németről nehezebb, mint más nyelvekről. Ő csupán azt állítja, hogy a konferenciatolmácsolás strukturálisan aszimmetrikus nyelvek között több anticipációt igényel, mint struktúrájukban hasonló nyelvek között.

Donato (2003) saját, a tolmácsolási stratégiákat vizsgáló kutatási eredményeire támaszkodva állapítja meg, hogy az anticipáció, azon belül is az igei anticipáció a leggyakrabban alkalmazott stratégia a nyelvek közti strukturális eltérések kezelésére azok között a tolmácsok között, akinek a nyelvpárjában szerepel a német. A kísérletben résztvevő németről olaszra tolmácsoló tolmácsok 49-szer anticipáltak, ebből 48-szor az igét, míg az angolról-olaszra történő tolmácsolásban csupán 5-ször fordult elő anticipáció. Az anticipáció tárgya itt minden esetben más mondatrész volt.

Riccardi (2005) szerint az anticipáció az egynyelvű beszédértés egyik legfontosabb jellemzője, mely szinkrontolmácsolás során is jelen van, legyen szó bármilyen nyelvpárról. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy amikor a tolmácsnak nyelvspecifikus nehézségekkel kell szembenéznie, különösen hasznos lehet ennek a stratégiának az alkalmazása.

Setton (1999) véleménye szerint a tolmácsolás pragmatikai tényezői hatékonyan ellensúlyozzák a nyelvi, szintaktikai különbségeket valamint megkönnyítik az anticipációt, ezáltal csökkentik a rövid távú memóriában tárolt információ mennyiségét. Majd azt is hozzáteszi, hogy az anticipáció nem csak az igét, hanem egyéb, mondat végén található elemet, így a tagadást is érintheti.

Ebben a tekintetben teljesen megegyezik a véleménye Ledererével, aki hangsúlyozza, hogy a német ige gyakori anticipálása nem annak igei, állítmányi természetéből fakad, sokkal inkább abból az egyszerű tényből, hogy a mondat végén található (Lederer 1981).

Lederer és a bölcsészettudományi megközelítés hívei (*liberal art community*, Moser-Mercer 1984), szemben a természettudományos megközelítés képviselőivel, nem tulajdonítanak jelentőséget a nyelvi különbségeknek. Úgy vélik, hogy a szinkrontolmácsolás minden nyelv esetében nehézségekkel jár, az anticipáció pedig független a FNY és CNY strukturális hasonlóságaitól és különbségeitől. Elvetik azt a megállapítást mely szerint csak és kizárólag az ige lenne az anticipáció tárgya. Lederer szerint három olyan helyzet lehetséges egy tolmácsolás során, amikor a tolmácsnak várnia kell az igére, esetleg a teljes mondat elhangzására a megnyilatkozás megértéséhez. Az első, ha szó szerint tolmácsol, a második, ha nem ismeri jól a témát, a harmadik pedig, ha előre megírt, felolvasott szöveget kell tolmácsolnia. Ez utóbbi esetben ugyanis elveszik a spontán beszéd azon jellemzője, hogy az előadó ugyan tudja, mit szeretne mondani, de azt még nem, hogyan fogja gondolatait szavakba önteni, azaz lassabban, természetesebben beszél, ezáltal elegendő időt hagyva a tolmácsnak az elhangzott megnyilatkozás célnyelvi megfogalmazásához (Lederer 1981).

Seleskovitch, a *théorie du sens* jelentős képviselőjének véleménye szerint „azok számára, akik nem csak egyszerűen átkódolják (értsd: szó szerint fordítanak) a megnyilatkozást egyik nyelvről a másikra, hanem magát a szöveget tolmácsolják (értsd: a szöveg értelmét) a megértés nem az utolsó szótól, legyen az ige vagy bármely más mondatrész, hanem a szöveg által előhívott ismereteik minőségétől függ” (Lederer 1981: 9).

5. Elméleti háttér

5.1. A fordítás interpretatív elmélete

A fordítás interpretatív elméletét Lederer és Seleskovitch alkották meg a 60-as évek elején. Hosszú ideig ez a szemlélet volt irányadó a fordítás oktatásában is. A modell középpontjában az értelmezés áll, mely az értelemegységek segítségével történik. Az értelemegységek a nyelvi elemek és a tolmács hozzájuk kapcsolódó releváns ismereteiből születnek, majd sorban, egyik a másik után hozzáadódik az addig elhangzottakhoz, így hozva létre a jelentést. A következő lépésben a tolmács megfosztja a jelentést nyelvi köntösétől (deverbalizáció), majd végül a reverbalizáció szakaszában a célnyelv szokásait, szabályait figyelembe véve újrafogalmazza azt (Seleskovitch és Lederer 1984, Lederer 2003).

Lederer szerint ez a folyamat, műfajtól és nyelvtől függetlenül, minden fordítás alapvető közös, univerzális jellemzője. A tolmácsolást az egynyelvű kommunikációhoz hasonló természetes folyamatnak tartja, a megértést pedig hétköznapi mentális funkciók megnyilvánulásának (Lederer 1981). Következésképpen csak és kizárólag azok a tényezők nehezíthetik meg a szinkrontolmácsolást, amelyek az egynyelvű kommunikációt is. A modell hátránya, hogy nem veszi figyelembe a tolmács szituációra vonatkozó és előzetes ismereteinek fontosságát.

5.2. Gile erőfeszítés-modellje

A tolmácskutatók egy része úgy vélte, hogy az interpretatív elmélet nem bizonyítható. A 70-es évek végén, 80-as évek elején megnövekedett igény mutatkozott arra, hogy a társtudományok (szövegnyelvészet, informatika, neurolingvisztika, kognitív pszichológia) eredményeit felhasználva tudományos alapokra helyezték a tolmácsolás kutatását (G. Láng 2005).

A kognitív pszichológiából és a pszicholingvisztikából merítő modell a szinkrontolmácsolást három jelentős energiaráfordítást igénylő folyamatra/erőfeszítésre bontja. Az első a **hallás utáni szövegértés és elemzés** erőfeszítése, azaz a hang észlelése és a szöveg megértése között zajló mentális műveletek összessége. A második a **beszédprodukción** erőfeszítése, vagyis azon műveletek, amelyek a tolmács információátadásra irányuló döntése és a megnyilatkozás akusztikai megjelenése között mennek végbe. A harmadik a **rövid távú memória** erőfeszítése, mely a beszéd szegmentumok memóriában történő raktározásuktól célnyelvi felépítésükig tart.

A hallgatási és elemzési erőfeszítés alatt a tolmácsra három dolog van hatással. Az első az időfaktor, hiszen az észlelt hangok elemzése időbe telik. Minél nagyobb az információ mennyisége, annál több időt vesz igénybe az elemzés. A következő a feldolgozási kapacitás, azaz a figyelem. Itt is, éppen úgy, mint az előbbi esetben, az információ mennyiségének növekedése a feldolgozási kapacitás növekedésének szükségességét vonja maga után. A harmadik, a rövidtávú memória, melynek munkáját a szónok beszédének ritmusa, valamint az információmennyiség nagysága nehezíti mind az információraktározás, mind az információkeresés során.

A beszédprodukción erőfeszítés esetében is több kihívással kell a tolmácsnak szembenéznie. Ismeretei minden bizonnyal szerényebbek, mint az előadóé, aki a téma jó ismerője, ezért nehezebb a CNY-en az üzenetet újra kifejeznie. Ezenkívül alkalmazkodnia kell a beszélő ritmusához és folyamatos a nyelvi interferenciákkal való küzdelem.

Az erőfeszítés-modell szerint tehát szinkrontolmácsolás során a szükségletek összességét a hallgatás és elemzés, a rövid távú memória, a beszédprodukción, valamint az előzőek koordinálásához szükséges erőfeszítések adják. Ideális esetben ez az energiaszükséglet megegyezik vagy kevesebb, mint a rendelkezésre álló kapacitás. Előfordul azonban, hogy az összes szükséglet meghaladja az összes rendelkezésre álló energiát. Ilyenkor legalább az egyik erőfeszítés nem rendelkezik az adott pillanatban a részlet feldolgozásához szükséges kapacitással. De akad olyan eset is, amikor az egyik erőfeszítés nem rendelkezik a feladatra végrehajtásához szükséges kapacitással, miközben a rendelkezésre álló teljes kapacitás nagyobb, mint az összes szükséglet. Az ebből eredő hiba különböző formákban jelenik meg a beszédprodukciónban. Lehet ez információvesztés vagy torzulás, esetleg a CNY-i produkcion nyelvi minőségének romlása, kevésbé világos, kevésbé meggyőző teljesítmény.

Anticipáción segítségével a tolmács képes a rendelkezésre álló kapacitását az erőfeszítések között optimálisan megosztani. Csökken az új információ mennyisége, kevesebb időre és energiára van szüksége annak feldolgozásához, kö-

vetkezésképp több energiát tud szentelni a beszédprodukcióna és a memória erőfeszítésre.

Léteznek azonban anticipációt akadályozó nyelvi tényezők is. Ilyenek az elemek közötti minden logikai kapcsolatot nélkülöző felsorolások, a túl sok információt tartalmazó gyors beszédek, felolvasott szövegek. Ilyenkor a hallgatási és elemzési erőfeszítés lép működésbe, mert a tolmácsnak adott időegységen belül nagy mennyiségű információt kell feldolgoznia, valamint a beszédprodukcióna erőfeszítés, hiszen ezt a nagy mennyiségű információt adott időegység alatt kell CNY-en megfogalmaznia. További akadályt jelenthetnek a szokatlan vagy nyelvtanilag helytelen nyelvi szerkezetek, melyek hallatán szintén a hallgatási és elemzési erőfeszítés lép működésbe, a rövid, kevésbé redundáns beszédsegmentumok pl.: számok, egyszerű nevek, a rövidtávú memóriára nagy feladatot hárító beékelések, valamint a rövid mondatok, melyek megtörik a mondanivaló vezérfonalát (Gile 2009).

5.3. Információfeldolgozási modellek

A természettudományos megközelítés híveinek az információfeldolgozási paradigma adja az elméleti hátteret. Ennek alapján alkotta meg Moser (1978) a tolmácsolás első információfeldolgozási modelljét. A paradigma szerint az ember egy szigorú sorba rendezett műveletsort végrehajtva cselekszik. A műveletsor elején az érzékelés áll, ezt követi a korlátozott kapacitású feldolgozás, végezetül pedig a tárolás, azaz a feldolgozás eredményének rögzítése valamilyen rendezett, visszakereshető módon. Ebben a modellben minden az első lépésre épül, s a figyelem, emlékezet, gondolkodás, cselekvés csak egymást követően jöhetnek létre. Moser a tolmácsolás közbeni információfeldolgozást is hasonlóan szekvenciális folyamatnak képzei el, amely a forrásnyelvi szöveg auditív észlelésétől egészen a célnyelvi produkcióig tart (Horváth 2015). Az input értelmezése a munkamemóriában történik, és ide kerülnek a tolmács által a hosszú távú memóriából lehívott általános, nyelvi, valamint szituációhoz kötődő ismeretek is (G. Láng 2005). A rövid távú memória kapacitása azonban korlátozott. Ez az oka annak, hogy a struktúrájukban különböző nyelveknél anticipációra kényszerül a tolmács, hiszen nem várhat a tolmácsolás megkezdésével addig, amíg a teljes forrásnyelvi mondatot fel nem dolgozta. A modell figyelmen kívül hagyja azt a tényt, mely szerint a tolmácsolás különböző folyamatai gyakran egyidejűen mennek végbe, mint ahogy azt is, hogy a tolmácsra nem csak az akusztikus input hat, hanem a vizuális információk is (Horváth 2015).

Setton (1999) kognitív-pragmatikai modellje az interpretatív és az információfeldolgozó modellek jellemzőit egyesíti, azaz a beszéd nyelvi, kognitív és pragmatikai aspektusát is szem előtt tartja. Mivel a tolmács minden előzetes felkészülés ellenére általában nem szakembere a tolmácsolás témának, a beszédmegértés során leginkább a szövegből, a kontextusból, az explicit és implicit információkból, és enciklopédikus ismereteiből igyekszik következtetéseket levonni. A jelentés megértésének folyamatát Setton a relevancia-elmélet segítségével modellálja, nagy hangsúlyt helyezve bizonyos pragmatikai tényezőkre, így a beszélő szándékának és a szándék helyes felismerésének fontosságára (G. Láng 2005).

6. Chernov valószínűségi előrejelzés modellje

Chernov azon kevés szinkrontolmácsok közé tartozott, akik korán felismerték a pszichológusokkal való együttműködés fontosságát, és kezdetben orosz nyelvű (Csernov 1978) később angol nyelvű (Chernov 1992, 1994, 2004) munkáiban velük együttműködve kidolgozta a valószínűségi előrejelzés modelljét. A továbbiakban angol nyelven megjelent munkáira fogunk hivatkozni, ezért használjuk nevét az angol átírás szerint ebben a tanulmányban. Chernov (2004) szerint a szinkrontolmácsolást lehetővé tevő alapvető mechanizmus a valószínűségi előrejelzés, mely azonban csak megfelelő redundanciaszinttel rendelkező szöveg esetén lehetséges. A szükséges és elegendő mértékű redundancia az üzenet befogadójától független és az üzenet egyes összetevőinek ismétlését tartalmazó objektív redundanciából, valamint a befogadó nyelvi (forrása: az üzenet nyelvi megvalósulása és a diskurzus szemantikai struktúrája), kognitív (forrása: szemantikai összetevők és a befogadó háttértudásának interakciója), szituációs (forrása: szituációs kontextus) és pragmatikai (forrása: a megnyilatkozás szemantikai tartalma) inferenciáiból felépülő szubjektív redundanciából jön létre. A redundancia minden beszédszinten jelen van: a szótag, a szó, a kifejezés, a megnyilatkozás, a szöveg és a szituáció szintjén egyaránt. Az egyes szintek redundanciája összeadódik, így hozva létre az üzenet összeredundanciáját. Minél magasabb egy szöveg redundancia szintje, annál nagyobb a valószínűsége, hogy pontosan anticipáljuk, jelezzük előre annak haladását. Az anticipáció prozódiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szinten valósul meg.

A redundancia és az anticipáció szintjeinek együttműködése az előadó színrelépésekor vagy talán már azelőtt megkezdődik. Abban az esetben, ha a tolmács ismeri az előadót, a rá jellemző stílust, szófordulatokat, a bejövő üzenet szemantikai struktúrájára és értelmére vonatkozó előrejelzés azonnal kialakul, köszönhetően a tolmács a tolmácsolási szituáció egyéb összetevőire vonatkozó, előzetes nyelven kívüli ismereteinek. Ez egy felülről lefelé építkező, azaz a pragmatikai szinttől kezdődő folyamat.

Ha azonban az előadó és a helyzet is ismeretlen, a tolmács hipotéziseit csak a szónok által megkezdett mondat alapján, az adott mondat tartalmára vonatkoztatva tudja felállítani. Ez esetben a valószínűségi előrejelzés a legalso, prozódiai szinten kezdődik. Ahogy az üzenet lassanként bontakozik ki, úgy alakul ki a tolmácsban az szöveg egészére vonatkozó prognózis. A hipotézisek megkönnyítik a tolmács feladatát. Klaudy szavaival élve

(...) lehetőséget adnak neki, hogy bizonyos időközönként abbahagyja a beszéd aktív hallgatását, és saját hipotézisei alapján dolgozzon. Időnként visszakapcsol aktív hallgatásra, ilyenkor ellenőrzi hipotézisei helyességét. Ha meggyőződik arról, hogy hipotézise helyes, aszerint dolgozik tovább. Ha azonban úgy véli, hogy hipotézise hibás, abbahagyja a tolmácsolást és egészen addig aktívan hallgatja a szónokot, míg újra ki nem alakul a helyes hipotézis. (Klaudy 1994: 77)

Ez persze csak addig lehetséges, amíg bizonyos nehézségek meg nem zavarják a folyamatot. Ez esetben a tolmács kénytelen csak és kizárólag a hallgatásra, megértésre összpontosítani. Zavaró tényezőként léphetnek fel: zaj, túl gyors beszéd, komplikált szintaktikai struktúrák vagy szintaktikai hibák a forrásnyelvi megnyilatkozásban, ismeretlen terminológia, utalások ismeretlen tényekre, eseményekre. Ilyenkor a tolmácsnak nincs ideje a saját célnyelvi produkciójának ellenőrzésére, ezért abban hibák, kihagyások fordulhatnak elő (Chernov 2004). Ha azonban a tolmács rendelkezik a kognitív rugalmasság képességével, azaz a radikálisan változó situációs követelményekkel szembeni adaptív válaszként képes ismereteit spontán módon átrendezni, ezek a problémák is elkerülhetőek.

Chernov valószínűségi előrejelzés modelljének alapja az aktivitásemélet, mely azt állítja, hogy

minden mentális aktivitást, különösképpen az észlelést, a valóságról való anticipációs gondolkodás alapelve vezérel. Az élő szervezet igyekszik előre jelezni a külvilág eseményeit, ezzel alkalmazkodva a szervesen világ tér-és időbeli szerkezetéhez, melyben az idő alapvető paramétereit az események szekvencialitása és ismétlődése adja. (Anokhin 1978: 18, idézi Chernov 1994: 91)

Ezt az elméletet fejlesztette tovább és vonatkoztatta az emberi viselkedésre az orosz pszichológiai iskola. Feigenberg és Zhuravlev szerint

a múltbeli tapasztalatok és az aktuális helyzet alapot szolgáltatnak az elkövetkező eseményekről való hipotézisek felállításához. A prognózisnak megfelelően az ember felkészül a jövőbeni helyzetben való azon cselekvésekre, melyek a legnagyobb valószínűséggel segítenek elérni egy bizonyos célt. (Feigenberg és Zhuravlev 1977: 3, idézi Chernov 1994: 93)

Chernov úgy véli, hogy az elmélet szinkrontolmácsolásra történő alkalmazásának alapját szintén a hipotézisek adják, „melyeket a tolmács agya generál a beszéd akusztikai észlelésének során, anticipálva a diskurzus verbális és szemantikai alakulását” (Chernov 1994: 93).

7. Összefoglalás

Saját kutatásaim szerint az anticipáció témakörében az elmúlt 25 évben közel félszáz könyv, cikk, doktori disszertáció született. Népszerűségét minden bizonnyal annak köszönheti, hogy alkalmazása, legyen az tudatos vagy önkéntelen, nagyban hozzájárul a magas szintű, minőségi tolmácsoláshoz. A tanulmány célja nem az volt, hogy az anticipáció tárgyában született hatalmas mennyiségű információt feldolgozza, inkább csak megpróbált betekintést engedni a vonatkozó szakirodalomba. Az ellentmondások és az elméleti és gyakorlati természetű publikációk nagy száma ellenére is úgy vélem, hogy a téma további kutatásra érdemes. Hiszen minél több oldalról közelítjük meg, minél több tudományág tekinti

sajátjának a jelenséget és vizsgálódik szorosan együttműködve, annál több ismerettel gazdagítjuk a szakirodalmat. Nem utolsó sorban pedig annál több értékes eredményt használhatunk fel az elkövetkező évek tolmácsolásában.

Irodalom

- Bartłomiejczyk, M. 2008. Anticipation: a Controversial Interpreting Strategy. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B., Thelen, M. (eds) *Translation and Meaning 8*. Proceedings of the Łódź Session of the 4th International Maastricht-Łódź Duo Colloquium on "Translation and Meaning". Łódź, Poland, 23–25 September 2005. Maastricht: Hogeschool Zuyd, Maastricht School of Translation and Interpreting. 117–126.
- Bevilacqua, L. 2009. The Position of the Verb in Germanic Languages and Simultaneous Interpretation. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 14. 1–31.
- Csernov, G. V. 1978. *Tyeorija i praktjyika szinhronnovo perevoda*. Moszkva: Izd. Mezsdurodnije Otnosenyija.
- Chernov, G. V. 1992. Conference Interpretation in the USSR: History, Theory, New Frontiers. *Meta* Vol. 37. 149–162.
- Chernov, G. V. 1994. Message Redundancy and Message Anticipation in Simultaneous Interpretation. In: Lambert, S, Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: Benjamins. 139–153.
- Chernov, G. V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A Probability-prediction Model*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- De Bot, K. 2000. Simultaneous Interpreting as Language Production. In: Englund Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds) *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 65–88.
- Donato, V. 2003. Strategies Adopted by Student Interpreters in SI: a Comparison between the English-Italian and German-Italian Language-pairs. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 12. 101–134.
- Gerver, D. 1978. Language Interpretation and Communication: Introduction to the Proceedings. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York and London: Plenum Press. 1–4.
- Gile, D. 1986. L'anticipation en interprétation simultanée. *Traduire* Vol. 127. 19–23.
- Gile, D. 1992. Predictable Sentence Endings in Japanese and Conference Interpretation. *The Interpreters' Newsletter*. Special issue Vol. 1. 12–23.
- Gile, D. 1995. *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*. Presses Universitaires de Lille.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- G. Láng Zs. 2005. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Jörg, U. 1995. Bridging the Gap: Verb Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting. In: Snell-Hornby, M., Jettmarova, Z., Kaindl, K. (eds) *Translation as Intercultural Communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 217–228.
- Klaudy K. 1994. Fordításelemélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 1. szám 75–81.

- Lederer, M. 1978. Simultaneous Interpretation: Units of Meaning and Other Features. In: Gerver, G., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 323–333.
- Lederer, M. 1981. *La traduction simultanée, expérience et théorie*. Paris: Lettres Modernes, Minard.
- Lederer, M. 2003. *Translation: The Interpretive Model*. Oxford: Routledge.
- Le Ny, J.-F. 1978. Psychosemantics and Simultaneous Interpretation. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 289–298.
- Marslen-Wilson, W., Zwitserlood, P. 1989. Accessing Spoken Words: The Importance of Word Onsets. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. Vol. 15. No. 3. 576–585.
- Mattern, N. 1974. *Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting*. Unpublished Thesis, Universität des Saarlandes.
- Moser, B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 353–368.
- Moser-Mercer, B. 1984. Paradigms gained or the Art of Productive Disagreement. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 17–23.
- Riccardi, A. 2005. On the Evolution of Interpreting Strategies in Simultaneous Interpreting. *Meta* Vol. 50. No. 2. 753–767.
- Seeber, K. G. 2001. Intonation and Anticipation in Simultaneous Interpreting. *Cahiers de Linguistique Française* Vol. 23. 61–97.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. (eds) 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier. 199–228.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A Cognitive-Pragmatic Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Toomela, A. 2015. Towards Understanding Biotic, Psychic and Semiotically-Mediated Mechanisms of Anticipation. In: Mihai, N. (ed.) *Anticipation: Learning from the Past*. Texas: Springer. 431–455.
- Van Besien, F. 1999. Anticipation in Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 44. No. 2. 250–259.
- Vandepitte, S. 2001. Anticipation in Conference Interpreting: A Cognitive Process. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* Vol. 14. 323–335.
- Wilss, W. 1978. Syntactic Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language interpretation and communication*. New York and London: Plenum Press. 343–353.
- Zanetti, R. 1999. Relevance of Anticipation and Possible Strategies in the Simultaneous Interpretation from English into Italian. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 9. 79–98.

Jegyzetek

¹ A tanulmányban szereplő idegen nyelvű idézeteket a szerző fordította magyarra.

Bírósági tolmácsolás – alapelvek és elvárások

Farkasné Puklus Márta

E-mail: puklusmarta@gmail.com

Kivonat: A tanulmány a bírósági tolmácsolás hátterét, a tárgyalótermi kommunikáció összetettségét mutatja be. Elsőként a bírósági tolmácsolással kapcsolatos angol és német nyelvű nemzetközi szakirodalomban szereplő fogalmakat tekinti át, valamint ismerteti a bírósági tolmácsra és a tolmácsolásra vonatkozó főbb alapelveket. A dolgozat következő részeiben a tolmácsolás során felmerülő nehézségek állnak a középpontban. Ezek a nehézségek gyakran abból adódnak, hogy a bírósági tolmács pontos feladata, konkrét szerepe és a vele kapcsolatos elvárások nem ismertek. Lehet-e vajon tolmácsolni értelmezés nélkül (Morris 1995), tolmácsolnia vagy fordítania kell-e a tolmácsnak? A tolmácsot kirendelő végzésben felhívják ugyan a tolmács figyelmét a hamis tolmácsolás következményeire, a hamis tolmácsolás fogalma azonban nincs pontosan meghatározva. A dolgozat további részében az egyes eljárási szakaszokban megjelenő tolmácsolási módok felsorolása következik, ezzel szemléltetve, hogy a bírósági tolmács feladata valóban összetett, illetve a feladat nehézsége főként abban áll, hogy az adott eljárási szakaszhoz igazodva gyorsan kell reagálni, tolmácsolási módot váltani. A tanulmány végén idézett külföldi kutatások példaként szolgálnak, illetve kiindulópontot jelenthetnek magyarországi kutatásokhoz.

Kulcsszavak: bírósági tolmácsolás, tolmácsolási mód, tárgyalótermi kommunikáció, tolmáccsal szembeni elvárások, tolmácsolás vs. értelmezés

1. Fogalmak

Vinnai Edinának a jog nyelvhasználatával foglalkozó kutatásai szerint a „tudományos vizsgálódás szempontjából azok a beszédhelyzetek az érdekesek különösen, ahol a jogi nyelv a laikus nyelvvel találkozik, és ezt a két eltérő nyelvi kódot kell közös nevezőre hozni a diskurzusban” (Vinnai 2014b: 36). A tárgyalótermi kommunikáció ugyanakkor még összetettebbé válik, ha a jogi diskurzusba tolmács is bekapcsolódik.

Forrásaink több fogalmat is használnak ugyanarra a kommunikációs helyzetre: a nemzetközi és a (meglehetősen csekély) magyar nyelvű szakirodalomban találkozhatunk a bírósági, illetve a tárgyalótermi (*court* és *courtroom interpreting*) és a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) elnevezésekkel is (Angelelli 2004, Berk-Seligson 1990, Hale 2004, Jacobsen 2003, Morris 1995).

Német nyelvterületen a bírósági tolmácsolás (*Gerichtsdolmetschen*) fogalma terjedt el (Driesen és Petersen 2011), Kadrić ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a *Gerichtsdolmetschen* kifejezés alatt a szakirodalomban és a gyakorlatban többnyire a különféle hivataloknál történő fordítást és tolmácsolást is értik. A tárgyalótermi tolmácsolás szó szerinti megfelelőjét német nyelvterületen nem használják, Kadrić éppen ezért a következő címet adta könyvének: *Tolmácsolás a bíróságon (Dolmetschen bei Gericht, Kadrić 2009)*. Ugyanebben a könyvben olvashatjuk a *gerichtliches Dolmetschen* (bírósági tolmácsolás – mint jelzős szerkezet) fogalmát is. A tolmácsolást végző személy megnevezésére a német nyelvű szakirodalomban a bírósági tolmács (*Gerichtsdolmetscher, gerichtlicher Dolmetscher*) vagy pedig a jogi tolmács (*juristischer Dolmetscher*) általánosabb megnevezésével találkoztam (Driesen és Petersen 2011, Kadrić 2009).

Horváth Ildikó *Bírósági tolmácsolás* című kötetében kitér az angol kifejezések magyar változataira: ezen áttekintés alapján a *legal interpreting* (jogi jellegű tolmácsolás) a legtágabb kategória, melybe az összes, jogi kontextusban zajló tolmácsolás belefér. Ezen belül különíthető el a tárgyalóteremben zajló tolmácsolás, mely kutatási szempontból is nagy jelentőségű, az összes többi, különféle hivataloknál (pl. rendőrség, vámhivatal, bevándorlási hivatal) történő tolmácsolási esemény a *public service interpreting*, azaz a hatósági tolmácsolás gyűjtőfogalmába tartozik (Horváth 2013: 25).

Gamal ez utóbbi típust egyébként *non-courtroom* (azaz nem a tárgyalóteremben zajló) jelzővel illeti, ezzel is kiemelve, hogy a kutatásokban a tárgyalótermi tolmácsolás kap különös hangsúlyt (Gamal 2008: 63). Dolgozatom további részében a bírósági tolmácsolás fogalmát használom a tárgyalóteremben, tolmács közvetítésével zajló kommunikációra.

2. A bírósági tolmácsolás alapelvei

Gamal (2008) a bírósági tolmácsolással kapcsolatos szócikkében felsorolja a bírósági tolmácsolásra vonatkozó alapelveket. Ezeket Horváth Ildikó a következőképpen foglalja össze:

- a tolmácsolásnál általában, de különösen fontos a bírósági tolmácsolás során az etika,
- a nyelvi pontosság és szöveghűség (döntő jelentőségű lehet az eljárás során),
- a pártatlanság, illetve semlegesség,
- a titoktartás,
- a teljességre való törekvés,
- valamint a professzionális viselkedés (Gamal 2008: 63, Horváth 2013: 29–30).

A nemzetközi szakirodalomban is több tanulmány járja körül a tolmácsolás, ill. értelmezés problémakörét. Morris (1995) megkülönbözteti az *interpreting*

(azaz tolmácsolás) és az *interpretation* (azaz értelmezés) fogalmakat, és rávilágít az évtizedek óta mit sem változó ellentétre: hogyan is lehetne értelmezés nélkül tolmácsolni? Mégis, az értelmezés jogi kontextusban félreérthető fogalom, hiszen az a jogi szakemberek feladata. A bírósági tolmáctól fordítást várnak el (ahogyan ez a magyar kirendelésben is olvasható), mely objektív, mechanikus és átlátható folyamat. Ebben a folyamatban a tolmács pusztán szócsőként vesz részt, az értelmezés már nem a tolmács, hanem a jogi szakember feladata, aki aktívan részt vesz a kommunikációs folyamatban (Morris 1995: 26).

Jacobsen (2003) is arra hívja fel a figyelmet, hogy a hivatalnokok a bírósági tolmácsot gyakran egyfajta fordítógépnek (*translating machine*, Jacobsen 2003: 237) tartják, aki a forrásnyelvi produktumot egyszerűen átülteti egyik nyelvről a másikra. Dániában az etikai irányelvek alapján általánosságban azt várják el a bírósági tolmáctól, hogy az eredeti megnyilatkozás szó szerinti fordítását készítse el. A tolmácsok viselkedésére vonatkozó dán irányelv azt írja elő a tolmácsok számára, hogy a beszélő kijelentéseit lehetőleg ugyanazokkal a szavakkal és kifejezésekkel fordítsa le (*Instructions for Interpreters*, azaz útmutató tolmácsok számára – ugyan a rendőrségi tolmácsolásra vonatkozik, ez azonban az egyetlen ilyen jellegű irányelv Dániában, ezért általánosan alkalmazzák a bírósági tolmácsolásra is. Idézi Jacobsen 2003: 238). A dolgozatban később bemutatom a Magyarországon általánosan használt kirendelő végzést, melyben szintén a szakszerű és pontos *fordításra* hívják fel a tolmács figyelmét.

Akárcsak Jacobsen, Csörgő Zoltán is ugyanezzel a kifejezéssel él, miszerint „a tolmács nem pusztán ’fordítógép’, hanem a különböző kultúrák között is közvetít” (Csörgő 2013: 56). Utal a későbbiekben idézett Pöllabauer (2006) kutatásaira, miszerint a kulturális közvetítés nem azt jelenti, hogy a tolmács kiegészíti az elhangzottakat, hanem kihagyás, hozzáfűzés és változtatás nélkül keresi meg a célnyelvi megfelelőt.

Az egyes érdekek és elvárások ütközése felveti a tolmácsok lojalitásának kérdését is. Erről is olvashatunk Csörgő Zoltán tanulmányában, aki a bírósági tolmács feladatának komplexitásáról, a döntési helyzetek nehézségéről és a szerepkonfliktusokról ír:

A beszélt és írott nyelv intralingvális és interlingvális különbségei, a dialektusok és szociolektusok változatossága, valamint a német mint többköz-pontú nyelv regionális sokfélesége jól példázzák a nyelvi közvetítés problémáit egy olyan közegben, ahol **kulturáspecifikus adaptáció nélkül nehezen valósul meg a kommunikáció, az adaptáció ugyanakkor értelmezésen és magyarázaton alapul, ami a bírósági eljárás során nem mindig a tolmács, hanem a bíróság feladata** (Csörgő 2013: 51, saját kiemelés).

Ugyanakkor ezt az ellentétet feloldja Horváth Ildikó, aki szerint a tolmács objektivitása a viselkedésében nyilvánul meg. A bírósági tolmáctól magától értetődően elvárható, hogy pártatlan legyen, ez azonban elsősorban nem nyelvi, hanem viselkedésbeli kérdés. Az ügyvel kapcsolatban természetesen nem hozhat lényegi döntést, nem nyilváníthat véleményt:

A tolmács és konkrétan a bírósági tolmács semlegessége azonban nem azt jelenti, hogy a kommunikációt érintő kérdésekben ne hozhatna döntéseket. Sőt, mivel a tolmács a kommunikációs szakember, érdemes meghallgatni a véleményét például a tolmácsolási mód kiválasztásával kapcsolatban, és érdemes megbízni benne a nyelvi megformálás, esetlegesen a lefordíthatatlan kulturális elemek megoldása tekintetében (Horváth 2013: 34).

Összefoglalva tehát a bírósági tolmácsolásra vonatkozó alapelveknek akkor lehet megfelelni,

- ha a jogi és a nyelvi felek elvárásai közelednek egymáshoz,
- ha a tolmácsot valóban szakértőként kezelik, nyelvi szakértőként, aki a felkészüléshez megkapja az előzetes írásbeli dokumentumokat,
- az adott helyzetben a tolmács döntheti el, melyik kifejezést használja (adott esetben nem a szó szerinti megoldást).

Pöllabauer – a menekültügyi eljárásokra vonatkozóan – találóan foglalta össze a tolmácsokkal szemben támasztott elvárásokat:

A menekültügyi eljárás során a tolmácsok két (néha több) fél között közvetítenek, akik gyakran különböző elvárásokat támasztanak a tolmáccsal szemben. A felek ezeknek az elvárásoknak többnyire nem adnak hangot közvetlenül, hanem implicit módon feltételezik, hogy a tolmács tudja, mit is várnak el tőle. Ha ezeket az elvárásokat és követelményeket nem fogalmazzák meg, akkor a tolmácstól közvetett módon azt követelik meg, hogy képesek legyenek „kitalálni”, hogy a beszédpartnerek mit is várnak el tőlük, és ők „helyesen”, azaz az elvárásoknak megfelelően viselkedjenek (Pöllabauer 2006: 36, saját fordítás).

Ahhoz, hogy a tolmácsok valóban tudják, hogy milyen elvárásoknak tudnak megfelelni, nekik és az eljárás összes résztvevőjének meg kell ismerniük a tolmács kötelességeit és feladatait az eljárás során (Pöllabauer 2006: 36). Véleményem szerint ez nemcsak a menekültügyi eljárásban résztvevőkre, hanem a tárgyalótermi tolmácsolásban résztvevő felekre is érvényes.

3.A tolmács mint szakértő

Mivel a tolmács nem szólhat bele az ügybe, nem mondhatja el véleményét, ezért például Németországban nem is számít szakértőnek, hiszen nem az ügy érdemi részéhez tesz hozzá, hanem a felek közötti kommunikációban segít. Könyvükben, melynek fő célja a bírósági tolmácsok képzése, Driesen és Petersen ki is térnek erre: a tolmács a felek közötti szócső szerepét tölti be, ezért a német jogban nem számít szakértőnek, az eljárást nem gazdagítja új tartalmakkal. Ennek megfelelően tevékenysége során semlegesnek kell maradnia, ehhez a semlegességhez pedig a titoktartás, valamint az is hozzátartozik, hogy a tolmács

a hallott információkat nem használhatja fel saját előnyére (Driesen és Petersen 2011: 6). Útmutatást adnak a tolmács szerepére vonatkozóan is: eszerint a tolmács semleges és pártatlan, az elhangzottakat teljes egészében tolmácsolja, ugyanakkor nem jogi tanácsadó és nem szociális munkás, a tárgyalás folyamán, illetve a szünetekben pedig nem folytat magánjellegű beszélgetéseket (i. m.: 114). S bár Németországban a törvény rendelkezései szerint nem szakértő a tolmács, a bíróság mégis bármikor felkérheti nyelvi szakvélemény készítésére, illetve felesketheti nyelvi szakértőnek (i. m.: 116).

Magyarországon a tolmácsot (fordítót) szakértőként idézik a tárgyalásra. A tárgyalásra kirendelő végzésben, mely az interneten munkaanyagként szabadon elérhető (lásd: Források <http://www.mago-software.hu/dokumentumok/wikt/ketmint.doc>), nyomban fel is hívják a tolmács figyelmét **szakszerű és pontos fordítás** elvégzésére, valamint figyelmeztetik a **hamis fordítás** következményeire is. Azt azonban ebből az iratmintából és a jogszabályokból sem tudjuk meg, hogy mit is kell a hamis fordítás, illetve a hamis tolmácsolás fogalmán értenünk.

4. A bírósági eljárás során használt tolmácsolási módok

A bírósági eljárás során a tolmácsnak gyakran kell váltogatnia a különféle tolmácsolási módok között, mindezt úgy, hogy az eljárásban részt vevő felekben ez a váltás sokszor nem is tudatosul. A bírósági tolmácsolás A nyelvről B nyelvre, illetve B nyelvről A nyelvre, „retúr” is történik. Meg kell különböztetnünk azonban a nemzetközi bíróságokon zajló eljárásokat, ahol technikai berendezések segítik a tolmácsok munkáját, éppen ezért gyakran szinkrontolmácsolással folyik a tárgyalás, illetve az egyes országok bíróságain zajló tárgyalásokat, ahol többnyire nincs lehetőség tolmácskabin használatára. Az eljárásban résztvevők száma, ezen belül az idegen nyelvű felek száma, a tárgyalóterem mérete, a per jelentősége és még számos tényező befolyásolja a tolmácsolási mód kiválasztását, illetve a tolmács lehetőségeit.

Mivel a magyar bíróságokon rendszerint nem áll rendelkezésre tolmácskabin, ezért a hazai tárgyalótermekben a tolmácsolás módja lehet rövid szakaszos **konzekutív**, azaz követő, lehet **fülbesúgó szinkron** (chuchotage, suttogó szinkron Horváth 2013: 26), illetve előfordulhat még az írott szöveg tolmácsolása, a **blattolás** is. Érdemes részletesen átgondolni, hogy az eljárások mely szakaszában melyik tolmácsolási mód a leghatékonyabb.

Driesen és Petersen (2011) írta le a különböző tolmácsolási módokat és technikákat a büntetőeljárás tárgyalási szakaszai alapján, hivatkozva a német büntető perrendtartásra (*Strafprozessordnung* StPO 243). A következőkben a német példa, valamint a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. magyar törvény 281. §. (A tárgyalás menete) alapján nézem át a büntetőeljárás egyes szakaszait, illetve vetem össze a magyar bírósági gyakorlattal: olyan büntetőeljárás tárgyalását alapul véve, ahol a vádlott az idegen nyelvű fél.

Ennek megfelelően az **ügy ismertetésekor, a résztvevők bemutatásakor** a leginkább használt tolmácsolási mód a suttgó szinkron, hiszen az ügyvel kapcsolatos iratokat, illetve a jelenlévőket az idegen nyelvű félnek is meg kell ismernie.

A **személyes adatok felvételekor** suttgó szinkron és rövid szakaszos konszekutív tolmácsolás is előfordul, hiszen az idegen nyelvű fél válaszait a bíróság és a résztvevők számára hallható módon kell tolmácsolni.

A **vádirat felolvasásakor** Driesen és Petersen a blattolási módot javasolja, a magyar bíróságokon ugyanakkor szerintem ez a ritkábban előforduló tolmácsolási mód, hiszen korántsem mindig kapja meg a tolmács a vádirat egy példányát. Saját tapasztalataim alapján nagyon ritkán fordul elő, hogy a kirendelő végzésen kívül egyéb információt, iratot a tolmács rendelkezésére bocsátának a tárgyalást megelőzően vagy a tárgyalás során. Tehát a magyar bíróságokon a tolmácsolás a vádirat felolvasásakor is leggyakrabban suttgó szinkron módon szokott zajlani. Két tényező is nehezíti ilyen esetben az elhangzottak gyors idegen nyelvre való átültetését, és az összefüggések értelmezését: az egyik a felolvasás gyorsasága, hiszen az ügyész alaposan ismeri a vádiratot, nem akarja lassítani a tárgyalás menetét, a másik pedig az elhangzó dátumok, ügyszámok, egyéb adatok és nevek sokasága. Előfordult már olyan eset is, amikor a bíró kérte a tolmácsot, hogy „csak összefoglalva” tolmácsoljon, a vádirat tolmácsolásakor azonban ez nem járható út, hiszen annak minden részlete fontos lehet az ügy kimenetele szempontjából.

A következő tárgyalási szakasz a **vádlott tájékoztatása** arról, hogy nem köteles vallomást tenni: ezt a tolmács szintén fülbesúgó módon adja a vádlott tudtára.

Az ügyvel kapcsolatos **vádlotti kihallgatás** során először kap lehetőséget a vádlott arra, hogy összefüggéseiben, megszakítás nélkül mondja el álláspontját az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban. Ekkor konszekutív tolmácsolásra van szükség, az elmondottak után feltett kérdéseket fülbe súgva, az arra adott válaszokat pedig ismét mindenki számára hallható követő módon kell tolmácsolni. Ebben az esetben a gyors váltású rövidszakaszos konszekutív tolmácsolás a leginkább hatékony.

Az egyes tárgyalási szakaszok során bármikor előfordulhat az, hogy az eltérő nyelvet beszélők számára az interkulturális ismeretek hiánya nehezíti a megértést. Ilyen esetben – egyetértve Csörgő Zoltánnal – a tolmácsnak ki kell lépnie pártatlan és semleges, „láthatatlan” szerepéből a kommunikáció sikerességének megőrzése érdekében. Csörgő idézi Mikkelsont, aki szerint a „bíróági tolmácsra mint elismert szakértelemmel rendelkező szakértőre kell tekinteni. Nagyobb szabadságot kell biztosítani számára, hogy tapintatosan közbe tudjon avatkozni minden esetben, amikor nyilvánvaló, hogy a kommunikációt kulturális félreértések akadályozzák” (Csörgő 2013: 56, Fordította Cs.Z.).

A **bizonyítás során** a tanúk és szakértők meghallgatását suttgó szinkron módon szükséges az idegen nyelvű fél számára tolmácsolni, hiszen csak így élhet azzal a jogával, hogy a meghallgatott személyekhez kérdést intézzen, illetve a hallottakról a védőjével egyeztessen.

A **perbeszéd**ek közben, azaz az ügyész vádbeszéde és a védő védőbeszéde során nincs lehetőség azok félbeszakítására, ekkor is a fülbesúgás az egyetlen hatékony tolmácsolási mód.

Horváth Ildikó szerint például a perbeszéd tolmácsolásakor érdemes alkalmazni a hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolást (Horváth 2013: 26), gyakorlati tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy a bíróságon jobban kedvelt a suttogó szinkron alkalmazása ilyenkor is, mivel ezzel nem lassítjuk a tárgyalás menetét. Fontos megjegyezni azonban, hogy a fülbesúgás a legnehezebb tolmácsolási mód, hiszen technikai berendezés nélkül, a háttérzajok közepette kell közvetíteni az elhangzottakat, a perbeszédet pedig a legtöbb esetben a jogi szakemberek előre elkészítik írásban és meglehetősen gyors tempóban olvassák azt fel a tárgyaláson.

Az **utolsó szó** jogán felszólaló vádlottat konszekutív módon, mindenki számára hallhatóan kell tolmácsolni. A tárgyalás utolsó szakaszában az **ítélethirdetést**, az **ítélet indokolását**, valamint a **jogorvoslatra vonatkozó tájékoztatást** az idegen nyelvű fél ismét fülbesúgás útján ismerheti meg (Driesen és Petersen 2011: 8–10).

A tárgyalás menetének fenti részletes leírása alapján egyrészt képet kapunk arról, hogy a tolmácsnak milyen gyakran kell tudnia váltani a különféle tolmácsolási módok között, másrészt az is jól látszik, hogy a suttogó szinkron a leggyakrabban alkalmazható tolmácsolási mód a tárgyalás során. Horváth Ildikó felhívja a figyelmet arra, hogy ez a tolmácsolás legtökéletlenebb, ugyanakkor a tolmács számára legfárasztóbb és legmegerőltetőbb módja. Technikai berendezés és váltótárs nélkül, gyakran kényelmetlen testtartásban kell akár órákon át közvetítenie a gyakran nagyon komoly következményekkel járó tartalmakat (Horváth 2013: 26–27).

5. Eddigi kutatások

Magyarországon eddig még nem vizsgáltak ilyen jellegű, a tárgyalóteremben, tolmács segítségével zajló kommunikációs eseményt. Erről a területről jelentős nemzetközi szakirodalmat találunk, míg a hazai publikációk száma meglehetősen csekély.

A jogi intézmények kommunikációját, nyelvhasználatát vizsgálta a Miskolci Egyetemen 2000-ben alakult Jog és nyelv kutatócsoport: a jogi eljárást egymásra épülő kommunikációs folyamatok láncolataként írják le. A kiindulópontot a szubjektíven átélt események narratív ábrázolásai képezik, a végkifejlet pedig maga a bírói ítélet. Ezen diskurzuselemző vizsgálatok középpontjában az áll, hogyan formálódnak át a hétköznapi cselekvésleírások jogi nyelven megfogalmazott tényábrázolásokká (Dobos 2014, Szabó 2010, Vinnai 2014a, 2014b). Miskolcon a Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék és az Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék oktatói Klauzy Kinga egyetemi tanár mint kiemelt résztvevő közreműködésével, Szabó Miklós egyetemi tanár irányításával vizsgálták a rendőrségi kihallgatások és a bírósági tárgyalások nyelvhasználatát. A kutatás tárgya a rendőrségi és a bírósági ténymegállapítás folya-

mata volt, amely során az eljárásban részt vevő személyek hétköznapi nyelven előadott narratívái jogi szaknyelven megfogalmazott tényállásokká formálódnak át (Dobos 2014: 37). A bírósági tárgyalásokról és a rendőrségi kihallgatásokról készült hangfelvételek alapján is leszűrhető volt az a következtetés (mind a jegyzőkönyvezés, mind a kérdésfeltevés kapcsán), hogy a nyelvi szempontokat gyakran nem – vagy nem kellő mértékben – veszik figyelembe:

A nyelvi kommunikáció hatékonysága a ténymegállapítás hatékonyságának is feltétele, törekedni kell a nyelvhasználati, pragmatikai törvényszerűségek tudatosítására, a hivatalos személyeknek a nyelvi szempontokat figyelembe véve kellene lefolytatniuk a jogi eljárásokat. (Vinnai 2014a: 62)

A nyelv mint kommunikációs eszköz jelentősége még inkább megnő ugyanakkor azokon a bírósági tárgyalásokon, ahol tolmács közreműködésére van szükség: éppen ezért tartom fontosnak ennek a területnek a vizsgálatát, annál is inkább, mivel erre hazánkban eddig még nem vállalkoztak.

Ahogy már a bevezetésben, a fogalmak tisztázásakor láttuk, többféle szintéren kerülhet sor jogi jellegű tolmácsolásra: akár rendőrségi kihallgatáson, akár laikusok és ügyvédek közötti egyeztetés során, akár a tárgyalóteremben, de készültek kutatások menedékjogot kérők meghallgatásán is.

Wadensjö (1998) bevándorlási interjúk párbeszédeinek tolmácsolása során végzett szociolingvisztikai kutatása mellett Pöllabauer (2004, 2006) végzett vizsgálatokat menedékjogot kérők meghallgatásairól készült felvételek alapján. A grazi Szövetségi Menekültügyi Iroda meghallgatásain a tolmácsok szerepét és felelősségét kutatta a diskurzuselemzés módszerével. Angolul beszélő menedékkérőkkel készült interjúkról készített hangfelvételeket. Összesen mintegy 20 átírt interjúfelvételtől álló korpusza alapján arra a megállapításra jutott, hogy a tolmács szerepe nem teljesen tisztázott, a tolmácsolási esemény során a tolmácsok gyakran rövidítenek, összefoglalnak vagy akár magyaráznak és közbe is lépnek saját – vagy akár a tolmácsoló fél – 'arca' védelmében (Pöllabauer 2004). Úgy vélte, hogy a tolmácsok „sok esetben eltérő viselkedését úgy tűnik, hogy főként a hivatalnokok **elvárásai** határozzák meg” (Pöllabauer, 2004: 174–175, saját fordítás és kiemelés) és megfigyelései szerint a tolmácsok messze nem láthatatlanok és pártatlanok, hanem számtalan esetben beavatkoznak a kommunikációba. Pöllabauer tanulmányában a tolmácsok inkább a hivatalnokok kiegészítő szerepét töltik be, akik magához a hivatalhoz lojálisak.

Pöllabauer korpuszát alapul véve Kolb és Pöchlhammer folytatott jelentős kutatásokat ezen a területen. 2005 októbere és 2006 októbere között 14 meghallgatáson készítettek hangfelvételeket, melyeken 7 különböző tolmács működött közre. Az így összegyűjtött mintegy 25 órányi hanganyag alapján elemezték az angolul beszélő afrikai menedékkérők és a tolmácsok megnyilvánulásait. A tolmácsok többsége mesterszintű tolmácsolási szakképesítéssel és jelentős szakmai gyakorlattal rendelkezett, nagy részük felesketett bírósági tolmács volt. Ennek ellenére a tolmácsok szerepét és kommunikációbeli részvételét vizsgálva sok esetben találtak példát arra, amikor a tolmács túllépi szerepkörét. Az alábbi példában

szereplő rövidítések magyarázata: ADJ = (adjudicating official) hivatalnok, APP = (appellant, asylum seeker) menedékkérő, INT = (interpreter) tolmács.

(ADJ→APP) Und haben Sie Ihre Religion ausgeübt?

14 INT Did you practice that religion?

15 APP Yeah, I was a Christian! And I go to church.

16 INT Yes, but but- look, there are many Christians who never go to ch- You went to church?

17 APP Yes.

18 INT Ich bin in die Kirche gegangen. (Kolb és Pöchhacker 2008: 58).

A példából látható, hogy a tolmács (16. sor) ahelyett, hogy semleges módon lefordítaná a menedékkérő válaszát, magyarázatot fűz a hallottakhoz és vissza-kérdez, ezzel túllép a tőle általánosan elvárt szerepkörön.

Polgári peres eljárásokat vizsgált Kadrić, fontos itt megemlíteni 1997-ben kezdődött kutatásait. A Bécsi Egyetem Fordítástudományi Központjában oktató és kutató Kadrić, aki maga is gyakorló bírósági tolmács, talán a legátfogóbb képet vázolja fel erről a területről: *Tolmácsolás a bíróságon* címmel megjelent könyvében (Kadrić 2009). Német nyelvterületen ezek a vizsgálatok nagy jelentőségűek, ezt bizonyítja az a tény is, hogy Kadrić könyve – átdolgozott kiadásban – már harmadszor jelent meg. A fordítástudományi keretek meghatározása után kétféle empirikus vizsgálatot mutat be: elsőként a 208 bécsi bíróságra eljuttatott igen részletes kérdőívet, illetve az erre kapott válaszokat elemzi. A büntető- és polgári bírák közül 133-an töltötték ki a mind kvantitatív, mind kvalitatív aspektusokat mérő, sok fontos szempontot figyelembe vevő kérdőívet. A válaszadók számot adhattak arról, hogy milyen gyakran szembesülnek idegen nyelven beszélő résztvevővel a bírósági eljárások során, kik vesznek részt leggyakrabban idegen nyelvű résztvevőként az eljárásokban (migránsok, üzletemberek, turisták), illetve milyen anyanyelvűek a külföldi résztvevők.

Kadrić felmérésében rákérdez a tolmács kirendelésének mikéntjére, a tolmács funkciójára és feladatára az eljárás során, valamint arra is, hogy milyen kompetenciákra van ehhez szükség. A válaszok alapján megtudjuk azt is, hogy a bírák szerint mennyivel lesz hosszabb a tárgyalás a tolmács közreműködésével, és azt is, hogy mennyire elégedettek a bíróságokon folyó tolmácsolási gyakorlattal. Szinte egyhangúan kinyilvánítják a válaszadók azon véleményüket, mely szerint mindenképpen szükség van a bírósági tolmácsok átfogó képzésére. Könyve következő részében Kadrić egy esettanulmányt ismertet, melyben a tolmács szerepét a tárgyalás során egy polgári peres kártérítési eljárás hangfelvételei, valamint annak átírása alapján vizsgálta. A bírósági tárgyalásról készült felvételek alapján Kadrić megállapítja, hogy a kommunikáció hatékonyságát gyakran negatívan befolyásolja, hogy a bíróság és a tolmács elvárásai különbözőek (i. m.: 200).

A fent példaként hozott menekültügyi meghallgatások vizsgálata (Pöllabauer 2004, Kolb-Pöchhacker 2008) és a polgári peres eljárások vizsgálata (Kadrić 2009) mellett mások is foglalkoznak a büntetőeljárások nyelvhasználatával. Holland nyelvterületen: Komter 1998, magyar nyelvterületen

pedig a nyelvi átfordítások kapcsán a miskolci „Jog és nyelv” kutatások: Dobos 2014, Szabó 2010, Vinnai 2014. A büntetőeljárások során zajló tolmácsolás kutatására találunk példát az alábbi szerzőknél: Angelelli 2004, Berk-Seligson 1990, Hale 2004, 2010, Jacobsen 2003, 2012, Morris 2008, Shlesinger és Pöchhacker 2010. Az interneten az Európai Unió összes hivatalos nyelvén elérhető 2010/64-es irányelv is a büntetőeljárások során igénybe vehető tolmácsolásra vonatkozik.

Az irányelvhez vezető hosszú utat írja le egy későbbi tanulmányában Kadrić, mellyel több európai uniós országban – így Magyarországon is elindult egy, a bírósági tolmácsolás minőségének javítását célzó folyamat (Kadrić 2012: 80, Farkasné Puklus 2015: 45–46). Kadrić felhívja a figyelmet az európai szintű szabályozás szükségességére és fontosságára, szerinte ugyanis a hiányos tolmácsolás a joghoz való hozzáférés útjában áll (Kadrić 2012: 77). Példaként említi az 1999-ben Bécsben „Operation Spring”-ként elnevezett nagyszabású rendőrségi akciót, mely során több mint 100 afrikai anyanyelvű feltételezett drogdílerrel fogtak el. A nyomozásba bekapcsolódott egy igbó (vagy ibó) anyanyelvű tolmács is, akinek szakértői szerepet is szántak: a rendelkezésre álló videó- és hanganyagból ő választotta ki és fordította le az általa fontosnak ítélt részeket németre, valamint ő rendelte hozzá a hangokat a személyekhez. Annak ellenére, hogy kétségek merültek fel a fordításait illetően, és nem volt felesketett tolmács, mégis kirendelték a tárgyalási szakaszban is. A fellebbezések tárgyalásakor derült fény arra, hogy több esetben nem volt megfelelő az írásbeli fordítás és a szóbeli tolmácsolás sem. Ennek oka többek között az volt, hogy a tolmács nem ismerte a kihallgatottak és gyanúsítottak által beszélt összes afrikai nyelvjárást (bővebben erről a negatív példáról: Stanek 2011). Ausztriában ez az eset világított rá arra, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni a bírósági tolmácsok kiválasztásának és képzésének. Kadrić tanulmányában nemcsak a minőségi szempontból kifogásolható tolmácsolásra hívja fel a figyelmet, hanem arra is, hogy az eljárásban szereplő jogai sérülhetnek, ha nem az egész tárgyalást tolmácsolják számukra. A kérdezés joga mindenkit megillet, de milyen kérdést tehet az idegen nyelvet beszélő, ha nem érti a teljes tárgyalást? (Kadrić 2012: 78, az osztrák tárgyalási gyakorlat szerint ugyanis nem tolmácsolják az összes tárgyalási szakaszt, táblázatos formában lásd korábbi cikkében Kadrić 2004: 197).

Magyar példát is találunk sajnos bírósági előtti hamis fordításra. Nagy port vert fel az a 2016 tavaszán történt eset, melyben a bíróság előtt az egyik menekült nem ismert rá saját vallomására. Több médiaorgánium is megírta az ügyet (pl. az index.hu), ezekből a – gyakran erősen politikai színezetű – híradásokból nem is lehetett pontosan tudni, hogy hamis fordításról vagy tolmácsolásról volt-e szó. A Szegedi Törvényszék honlapján található tájékoztatásból a következőket tudjuk meg: az ügy hatodrendű vádlottjának írásos vallomását olvasták fel magyar nyelven a bíróság előtt. A nyomozás során arab nyelven előterjesztett vallomást írásban lefordították. A bíróság ezt az írásos vallomást a bizonyítás anyagává tette és felolvasta a tárgyaláson. A tárgyaláson jelen lévő bírósági tolmács a vádlottnak szóban tolmácsolta a felolvasott vallomást. Ekkor derült fény arra, hogy a magyarra fordított vallomás nem megfelelő, hiszen a vádlott állítása szerint nem ezeket mondta anyanyelvén tett vallomásában.

A Járásbíróság honlapján szereplő tájékoztatás szerint:

A Szegedi Járásbíróság elrendelte a vádlott által kézzel írt és az ügyészség házi irataiból beszerzett arab nyelvű beadvány ismételt lefordítását, melynek eredményeként feltehető, hogy:

„a fordítás nem precíz, időnként olyan plusz információt is tartalmaz, ami a beadványban nem szerepel, máshol pedig kihagy részleteket abból”,

„a fordítás időnként hiányos, máshol pontatlan”,

„a fordításban az igeidőt eltévesztette a fordító..., illetve kihagyott az eredeti szövegben szereplő információkat”,

„teljes szövegrész kreált, nem fordítási munka”,

„tartalmi hozzáköltést tartalmaz a fordítás, melytől a beadványban leírt tartalom szándéka teljesen megváltozik”,

„... tartalmi hozzáköltést tartalmaz a fordítás, a kiemelt részek teljes egészében félrefordítások, de a többi rész sem teljesen szöveghű”,

„a fordítás tartalmi, nem szó szerinti és hiányos”,

„... tartalmi hozzáköltést tartalmaz a fordítás”,

„tartalmilag megfelel, bár nem pontos”,

„... tartalmi hozzáköltést tartalmaz a fordítás és nem pontos”.

A május 5-én kelt tájékoztatás szerint ezért a Szegedi Járásbíróság a Btk. 272. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés b) pontjára is figyelemmel a (4) bekezdés szerint minősülő hamis tanúzás büntette miatt feljelentést tett. Érdemes figyelemmel kísérni az ügy további menetét is, talán választ kapunk majd arra, hogy mi volt a nem megfelelő fordítás oka.

6. Összefoglalás

Tanulmányomban elsőként a bírósági tolmácsolással kapcsolatban az angol és német nyelvű szakirodalomban használt fogalmakat tekintettem át, majd a bírósági tolmácsolás főbb alapelveit ismertettem. Az ezt követő bekezdések a tolmácsolás és az értelmezés, valamint a tolmács szerepének nehézségeit írják le, felhívva a figyelmet a tolmáccsal szembeni különféle – gyakran meg sem fogalmazott, „íratlan” – elvárásokra. A bírósági tolmácsokat Magyarországon szakértőként rendelik ki, azonban nem feltétlenül tekintenek rájuk igazi nyelvi szakértőként. Az egyes eljárási szakaszokban megjelenő tolmácsolási módok áttekintése után még szembetűnőbbé válik, hogy a bírósági tolmács feladata valóban összetett, nagy koncentrációt és gyakori váltást igényel. A tanulmány végén idézett példák és kutatások további kérdéseket vetnek fel, és azt bizonyítják, hogy érdemes vizsgálni ezt a területet magyarországi körülmények között annak érdekében, hogy a magyar bírósági tolmácsoknak is könnyebb legyen a dolguk, s – utalva Pöllabauer (2006: 36) megjegyzésére – ne kelljen „kitalálniuk” a bíróság gondolatait.

Irodalom

- Angelelli, C. 2004. *Revisiting the Interpreter's Role: A Study of Conference, Court and Medical Interpreters in Canada, Mexico and United States*, Amsterdam: John Benjamins.
- Berk-Seligson, S. 1990., *The Bilingual Courtroom: Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Csörgő, Z. 2013. Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács? *Fordítástudomány* 15. évf. 2. szám. 51–71.
- Driesen, Ch., Petersen H.-A. 2011. *Gerichtsdolmetschen – Grundwissen und –fertigkeiten*. Tübingen: Narr Verlag.
- Dobos Cs. 2014. *Nyelv és jog*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Farkasné Puklus M. 2015. Mit üzen a 2010/64/EU Irányelv? Az irányelv angol és német szövegváltozatának témastruktúra-elemzése. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *A fordítás titkos ösvényein*. 45–73. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Gamal, M. Y. 2008. Court interpreting. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 63–67.
- Hale, S. 2004. *The Discourse of Court Interpreting: Discourse Practices of the Law, the Witness and the Interpreter*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hale, S. 2010. The Need to Raise the Bar: Court Interpreters as Specialized Experts. In: Coulthard, M., Johnson, A. (eds) *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. London: Routledge.
- Horváth I. 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Jacobsen, B. 2003. Pragmatic Meaning in Court Interpreting: An Empirical Study of Additions in Consecutively Interpreted Question-answer Dialogues. *Hermes, Journal of Linguistics* 32-2004. 237-249.
- Jacobsen, B. 2012. The Significance of Interpreting Modes for Question-answer Dialogues in Court Interpreting. *Interpreting* Vol. 14. No. 2. 217–241.
- Kadrić, M. 2004. Sichtbare Gerechtigkeit in gedolmetschten Verhandlungen. *Juridikum*, Wien: Verlag Österreich. No. 4. 195–200.
- Kadrić, M. 2009. *Dolmetschen bei Gericht. Erwartungen, Anforderungen, Kompetenzen*. Wien: WUV.
- Kadrić, M. 2012. Dolmetschung als Ausdruck staatlicher Fürsorgepflicht – neue Impulse durch die RL 2010/64/EU. *Juridikum* No. 1. 76–85.
- Komter, M. L. 1998. *Dilemmas in the Courtroom. A Study of Trials of Violent Crime in the Netherlands*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kolb W., Pöchhacker F. 2008. Interpreting in Asylum Appeal Hearings: Role and Norms Revisited. In: Russell D., Hale S. (eds.) *Interpreting in Legal Settings*. Washington: Gallaudet University Press. 26–50.
- Morris, R. 1995. The Moral Dilemmas of Court Interpreting. *The Translator* Vol. 1. No. 1. 25–46.
- Morris, R. 2008. Missing stitches: An Overview of Judicial Attitudes to Interlingual Interpreting in the Criminal Justice Systems of Canada and Israel. *Interpreting* Vol. 10. No. 1. 34–64.
- Pöllabauer, S. 2004. Interpreting in Asylum Hearings: Issues of Role, Responsibility and Power. *Interpreting*, Vol. 6. No. 2. 143–180.
- Pöllabauer, S. 2006. Rolle von DolmetscherInnen. Erwartungen an DolmetscherInnen. In: Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich et al. (Hrsg.) *Dolmetschen im Asylverfahren*. Handbuch. Horn: Druckerei Berger. 36–43.
- Shlesinger, M.-Pöchhacker, F. (eds) 2010. *Doing Justice to Court Interpreting*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam: Philadelphia.

- Szabó M. (szerk.) 2010. *Nyelvében a jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Stanek, M. 2011. *Dolmetschein bei der Polizei: zur Problematik des Einsatzes unqualifizierter Dolmetscher*. Berlin: Frank & Timme.
- Vinnai Edina 2014a. Az első „jog és nyelv” kutatás hazánkban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények – Interdiszciplináris tanulmányok IX.* évf., 1. szám. 60–67.
- Vinnai Edina 2014b. A magyar jogi nyelv kutatása. *Glossa Iuridica. A magyar nyelv és a magyar jogi műnyelv megújulása.* I. évf. 1. szám. 29–48.
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as Interaction*. London: Longman.

Források

Liese Katschinka asszony recenziója a *Gerichtsdolmetschen Grundwissen- und fertigkeiten (Bíróági tolmácsolás Alapvető ismeretek és készségek – saját fordítás)* című könyvről
<http://www.eulita.eu/sites/default/files/Gerichtsdolmetschen%20und%20fertigkeiten.pdf>
Utolsó letöltés: 2014. június 17.

A kirendelés iratmintája:

<http://www.mago-software.hu/dokumentumok/wikt/ketminta.doc>

Utolsó letöltés: 2015. január 24.

2010/64/EU Irányelv:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32010L0064>

Utolsó letöltés: 2016. február 1.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény:

<http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc2.cgi?docid=99800019.TV>

Utolsó letöltés: 2016. február 20.

Hazug fordítás készült a megvádolt röszei migráns kárára

http://index.hu/belfold/2016/04/28/hazug_forditas_keszult_a_megvadolt_roszei_migrans_karara/

Utolsó letöltés: 2016. augusztus 11.

Tájékoztatás tömegzavargás résztvevőjeként elkövetett határzár tiltott átlépésének büntette ügyével összefüggésben hamis tanúzás büntette miatt tett feljelentésről

<http://szegeditorvenyszek.birosag.hu/sajtokozlomeny/20160505/tajekoztatas-tomegzavargas-resztvevojekent-elkovetett-hatarzar-tiltott>

Utolsó letöltés: 2016. augusztus 11.

A tolmácsok társadalmi helyzetének kutatása: módszertani kérdések

Pataky Éva

E-mail: pataky.eva@gmail.com

Kivonat: A tanulmány áttekintést nyújt a konferenciatolmácsok szakmai státuszának és presztízsének kutatásáról módszertani szempontból. Ebben a témában eddig viszonylag kevés kutatás született. A tanulmány elsősorban a kérdőíves módszerrel dolgozó kutatásokat tekinti át, mivel itt találkozhatunk néhány olyan módszertani problémával, amelyek eltorzíthatják a kapott eredményeket. Ilyen módszertani kérdések pl. a státusz és a presztízs fogalmának definíciója, a kérdőíves felmérésben részt vevők megfelelő szűrése vagy pedig a kérdőívek megfelelő összeállítása (hossza, megszövegezése, felépítése), illetve hogy minek alapján és mihez képest mérjük a szakma társadalmi helyzetét. A szerző úgy gondolja, hogy a cikkben tárgyalt módszertani kérdések kibogozása mindenképpen feltétele annak, hogy a témában végzett esetleges további kutatások eredményei jobban tükrözzék a valóságot.

Kulcsszavak: szakmai státusz és presztízs, konferenciatolmácsok, definíció, kérdőíves módszer, módszertani kérdések

1. A „szociológiai fordulat” a tolmácsolás kutatásában

Míg a tolmácsolás kutatásában korábban a kognitív megközelítés volt a jellemző (Gerver 1969, Gile 1995, Setton 1999), újabban a kutatók fokozatosan elkezdtek figyelni a tolmácsolás társadalmi aspektusaira is (Zwischenberger 2011: 119). Mindez általában igaz a fordítástudományra is: Klauudy (1999) a tolmácsok és fordítók új szerepéről ír, akiket az országhatárok megnyitása rákényszerít arra, hogy „a nyelvi közvetítés mellett társadalmi rétegek és kultúrák közötti közvetítést is vállaljanak” (ibid: 38). Továbbá arról is beszámol, hogy a fordítástudomány új lendületet vett, méghozzá a „társadalmi igények hatására” (ibid: 105). Európában új megközelítések alakultak ki, amelyek által a fordítástudomány alkalmassá vált a szociológia megközelítéseinek alkalmazására (Simeoni 2007: 188). Pöchhacker (2006) a tolmácsolás kutatásában úgynevezett „szociológiai fordulatról” („social turn”) beszél, amely egyfajta paradigmaváltás (ibid: 215) eredménye a tolmácsolástudományban. Szerinte a szociológiai fordulat velejárója, hogy a tolmácsolás modellálásához a szocioprofessionális és intézményi dimenziókat is figyelembe kell venni, ezenfelül pedig az interakció szintjét is, mely a társadalmi folyamatok alapegysége (ibid: 229). Ennek

megfelelően úgy gondolom, hogy érdemes figyelmet fordítani a fordítás és tolmácsolás társadalmi aspektusaira is, hiszen a társadalom, a társadalmi igények azok, amelyek a fordító és a tolmács mindenkori feladatait megszabják.

A 2000-es évek elején egyre több kutató kezdett el foglalkozni a tolmácsolás társadalmi aspektusaival (Angelelli 2004, Diriker 2004, Zwischenberger 2011, Dam és Zethsen 2008, 2013). Ezen belül is külön figyelmet érdemel a fordítók és tolmácsok státuszának és presztízsének kérdésköre (Dam és Zethsen 2008, 2013, Pym et al. 2012, Gentile 2013). Magam is úgy gondolom, hogy érdemes a fordítástudománynak a szociológia felé is nyitnia, és ezzel tovább erősíteni a tudományterület interdiszciplináris jellegét. Mindemellett egyetértek Sela-Sheffy (2011) gondolatával, aki szerint a szociológia felé fordulással nem egy újabb paradigmaváltás kell, hogy végbemenjen a fordítástudományban, melynek az lenne az eredménye, hogy a teljes tudományterület a társadalomtudomány felé tolódna el (ibid: 19). Ehelyett más interdiszciplináris kutatások példáját követve (szociolingvisztika, kulturális szociológia, társadalomtörténet), a társadalomtudományt is bevonva, a gyakorló fordítók és tolmácsok személyére is rá kellene irányítani a figyelmet (ibid: 19).

2. A fordítói és tolmács szakma státuszának és presztízsének kérdéskörében eddig végzett kutatások

A fordítói szakma státusza eddig viszonylag kevés figyelmet kapott (Dam és Zethsen 2008: 71). Ugyanez elmondható a tolmács szakmáról is: eddig kevés olyan tudományos munka született, amely a tolmácsok szakmai státuszával vagy presztízsével, a szakma a társadalomban elfoglalt helyével, szerepével foglalkozott volna. Ezen kevés kutatás között van Gentile (2013) és Dam és Zethsen (2013) kutatása, melyek kifejezetten a konferenciatolmácsok státuszának és presztízsének kérdéskörére koncentrálnak. Míg Gentile (2013) nemzetközi szinten kívánja vizsgálni a konferenciatolmácsok státuszának és presztízsének kérdéseit, addig Dam és Zethsen (2013) ugyanezt a kérdéskört dán, az EU-nál dolgozó főállású konferenciatolmácsokkal és fordítókkal vizsgálja.

Peterson (2011) videószolgáltatoknál dolgozó jeltolmácsokkal végzett kvalitatív kutatása szintén a tolmácsok státuszával és presztízsével foglalkozik, annak ellenére, hogy a presztízs és a státusz terminusok nem jelennek meg a tanulmányban. A cikk a videotolmács-szolgáltatoknál dolgozó jeltolmácsok siralmas munkakörülményeire és alacsony befolyására hívja fel a figyelmet: nem dönthetnek például arról, hogy egy hívást szeretnének-e, képesek lesznek-e tolmácsolni vagy sem (ibid: 205). Tudomásom szerint Magyarországon a tolmácsok státuszával és presztízsével még eddig senki sem foglalkozott.

Dam és Zethsen több tanulmányt is írt ebben a témakörben, fordítók és tolmácsok bevonásával egyaránt. Kutatásaikban többek között dán cégeknél dolgozó belső fordítók státuszával (2008) és a dán EU-s konferenciatolmácsok státuszával (2013) foglalkoznak. Mindkét tanulmány egy-egy empirikus kutatást mutat be, amelyek kérdőívek segítségével mérik fel, hogy a fordítók, illetve a konferenciatolmácsok hogyan látják saját szakmájuk presztízsét illetve státu-

szát a társadalomban. A dán belső fordítókkal végzett kutatásból kiderül, hogy szakmai státuszuk nem kifejezetten alacsony, de mégis alacsonyabb a vártnál (Dam és Zethsen 2008: 93). Ugyanez a tendencia a dán EU-s konferenciatolmácsokkal és fordítókkal végzett felmérésben is megfigyelhető: a kutatók a szakirodalomban olvasottak alapján azt feltételezték, hogy eredményként a konferenciatolmácsok esetében sokkal magasabb státuszt kapnak, mint a fordítók esetében. Végző soron a konferenciatolmácsoknál tényleg magasabb értékeket kaptak, de a tolmácsok még így is kevesebbre értékelték magukat, mint ahogyan a szerzők várták (ibid: 241–242).

Paola Gentile (2013) kutatása a konferenciatolmácsok státuszával és presztízsével foglalkozik globális szinten. Kvantitatív kutatásában szakmai szervezeteken keresztül 53 ország konferenciatolmácsait szólította meg és kérdezett rá olyan, presztízstükét és státuszukat érintő kérdésekre, mint például a díjazás, végzettség és társadalmi elismertség. Kutatásából az derül ki, hogy hogy míg a tolmácsok saját státuszukat viszonylag magasnak ítélik, addig szerintük a társadalom ennél alacsonyabb státuszt rendel hozzájuk (Gentile 2013: 75).

Fontos szót ejteni még Zwischenberger (2011) empirikus kutatásáról, amelyben egy online kérdőív segítségével arra kereste a választ, hogy az AIIC-tagsággal rendelkező konferenciatolmácsok hogyan látják saját szerepüket a kommunikációs folyamatban, illetve hogy szerintük mennyire tekinthető fontosnak a tolmács szerepe a felek közötti kommunikáció során. A válaszadók nagy többsége fontosnak vagy nagyon fontosnak értékelte szerepét a kommunikációs folyamatban – ezzel együtt nagyon érdekes, hogy a tolmácsok státuszát vizsgáló eddigi kutatások viszonylag alacsony szakmai státuszt jeleztek, hiszen ha a munkájuk fontos, azt feltételezhetnénk, hogy ezzel együtt státuszuk és/vagy presztízstük is magasabb.

A fontosság és a tolmács szerepének jellege szorosan összefügg a szakma megítélésével a társadalomban. Míg Simeoni (1998) szerint a fordítónak alárendelt, másodlagos szerep jut, addig Sela-Sheffy (2005) az izraeli irodalmi fordítók kiváltságos szerepét bemutatva vitatkozik Simeoni álláspontjával.

2.1. Definíciók – a státusz és a presztízst fogalmának problematikája

Különbéle szerzők különféleképpen definiálják a státusz és a presztízst fogalmát. A szakirodalmat olvasva szembeötlő volt, hogy vannak, akik a két terminust (státusz és presztízst) összemossák, majdnem szinonimaként használják (Dam és Zethsen 2008, Sela-Sheffy 2005). Paola Gentile (2013) világosan különválasztja a státusz és a presztízst fogalmát: a státuszt intézményi és gazdasági feltételektől teszi függővé, például, hogy a tolmács milyen végzettséggel rendelkezik, és milyen díjazást kap a munkájáért. A presztízst ezzel szemben szerinte a szakmát gyakorló társadalmi és funkcionális szerepe határozza meg: itt az a kérdés, hogy a társadalom hogyan tekint a szakmára, mennyire jelent értéket a társadalom számára. Nagyon találó példát is hoz a státusz és a presztízst közötti különbség érzékeltetésére: míg egy politikus lehet gazdag és befolyásos, a társadalom nem feltétlenül tartja erkölcsileg értékesnek a munkáját, addig egy tanár lehet, hogy nem

keres sokat, de mégis magas a társadalmi presztízse (2013: 65). Peterson (2011), mint már korábban is szó esett róla, nem használja a kifejezéseket, így definíciót sem olvashatunk tőle. Pym et al. (2012) a státusz és a presztízis terminusokat is alkalmazza, de külön csak a státusz fogalmára kínál definíciót (ibid: 11).

Dam és Zethsen (2008) tanulmánya dán cégeknél dolgozó belső fordítók státuszát és presztízst kívánja feltárni. Noha a tanulmány külön fejezetet szentel a státusz definíciójának (1.1 *Defining status*, ibid: 74), mégsem áll elő egyértelmű definícióval. A státusz és a presztízis terminusokat az 1.1 fejezetben egyértelműen szinonimákként használja. A *Defining status* alfejezet címe után elsőként a következő mondat olvasható: „If asked what ensures job prestige, most people intuitively list a selection of parameters such as money, fame, power, educational background, worthiness and value to society”¹ (ibid: 74). Az empirikus kutatás egy 2006-ban, Dániában, a szakmai státuszról végzett tanulmányban használt paramétereket veszi alapul a fordítói státusz felméréséhez (magas fizetés, magas szintű képzettség/szakértelem, láthatóság/hírnév, hatalom/befolyás), így a szerzők szerint a státusz végső soron ezen feltételek magas vagy alacsony szintje mentén értelmezhető (ibid: 75).

Azonban a tanulmány későbbi részében kiderül, hogy a státusz és a presztízis szavak a szerzők szerint mégsem teljesen vonatkoznak ugyanarra a fogalomra. De az nem derül ki világosan, hogy melyik terminus pontosan mit jelent. A fordítók számára kiküldött kérdőív első kérdése a következő: „Is your work as a translator connected with prestige in the company?”² (ibid: 81). Itt nem olvasható arra vonatkozóan információ, hogy mit jelent a *presztízis* terminus. A kérdőív második kérdése már a fordítói státuszra kérdez rá az adott cégnél. Itt egy félmondatnyi információ olvasható annak tisztázására, hogy miért teszik fel ugyanazt a kérdést a *státusz* terminussal is: „The second general question was related to perceived translator status – a near-synonym to ‘prestige’, but somewhat less strong.”³ (ibid: 82).

Dam és Zethsen (2013) tanulmányában a dán EU-s konferenciatolmácsok és fordítók státuszát és presztízst hasonlítja össze. Arra keresik a választ, hogy vajon a konferenciatolmácsok munkája tényleg olyan csillogással és magas szakmai státusszal jár-e, mint ahogyan ezt sok helyen olvashatjuk (Herbert 1952: 3, Gile 2004: 13 in Dam és Zethsen 2013: 230). Ebben a tanulmányban is külön alfejezetet kap a *státusz* fogalma (ibid: 234), azonban a szerzők nem definiálják egyértelműen a kifejezést. Itt a későbbiekben a fordítókhoz és konferenciatolmácsokhoz intézett kérdések már csak a státusz kifejezést tartalmazzák, a *presztízis* szó a *státusz* szó szinonimájaként jelenik meg a tanulmányban.

Pym et al. (2012) a fordítói szakma státuszáról adott ki egy jelentést az Európai Unión belül. A korábbi felmérések adataiból, egy fordítókhoz, 2011 októberében eljuttatott kérdőívből és a kérdőívet kitöltőkkel való e-mail-váltásokból, valamint a velük készített interjúk alapján készült a jelentés, amely a rendelkezésre álló empirikus adatokat a fordítói státusz szemszögéből veszi figyelembe. A szerzők a státusz meghatározására külön alfejezetet szának: 1.1. *What do we mean by status?*⁴ (ibid: 11). A jelentésben a státusz fogalma alatt olyan szociális jelzéseket („a set of social signals” ibid: 11) értenek a szerzők, amelyek a szakértelem és a szakértelem feltételezett értékére vonatkoznak.

Ideális esetben a fordítókat tényleges szakértelmük alapján kellene rangsorolni, azonban a valóságban a fordítást igénybe vevő ügyfelek és a munkaadók a státuszjelzésekre (signals of status, *ibid*: 12) vannak utalva a fordítók értékelésekor, mint például szakmai szervezetben való tagság, oklevelek, stb., melyeket a fordító nem feltétlenül a szakértelmével szerez meg, hanem pl. egy összeg befizetésével (tagság szakmai szervezetben). A fordító szemszögéből pedig a státusz szintén nem egyenlő a szakértelemmel: a státusz olyasvalami, amit a szakértelmen felül meg kell szerezni (*ibid*: 12).

A szerzők szerint a státusz bizonyos jelzések összessége, melyek egy társadalmi csoportot vagy szakmát rangsorolnak a többihez képest. A státusz a következő alkotóelemekből, vagyis jelzésekből (signals) tevődik össze: megbízhatóság, szakmai kizárólagosság (vannak profi és nem profi fordítók, a különbséget jelezheti a diploma megléte vagy hiánya, szakmai szervezetben való tagság stb.), díjazás, elismerés és presztízs, befolyás (*authority*) (*ibid*: 12–13). Láthatjuk a felsorolásból, hogy Pym et al. jelentése (2012) különbséget tesz a státusz és presztízs fogalmai között, még hozzá szerintük a presztízs a státusz egyik részösszetevője. Azonban az elismerés és presztízs (recognition and prestige, *ibid*: 13) fogalmainak kifejtésekor a presztízs jelentése elmosódik:

Recognition and prestige: A general signal of status is the appearance of the translation profession in official documents like listings of economic activities, census records, and taxation systems. These constitute signals of recognized identity, not necessarily of prestige and rates of pay.⁵ (*ibid*: 13)

Ez az alkotóelem a szakma hivatalos dokumentumokban való megjelenésére vonatkozik, például hogy gazdasági tevékenységek felsorolásaiban külön tételt képez-e a fordítás vagy a titkársági feladatokkal veszik egy kalap alá. Továbbá az elismerés és a presztízs nem feltétlenül a presztízs és a díjazás jelzése: ez a kijelentés viszont már ellentmondásos.

A következőként Gentile (2013) definícióit néztem meg közelebbről. Gentile kiemeli, hogy a státusz és a presztízs fogalmát gyakran szinonimaként használják, azonban nála a két fogalom teljesen különvállik, mivel a szociológiában is két külön kategóriát alkotnak ezek a fogalmak: míg a státusz intézményi és gazdasági paraméterek, addig a presztízs szociális és szimbolikus jelentéssel bíró kódok mentén nyer értelmet (*ibid*: 65). Gentile a konferenciatolmácsok helyzetét vizsgálva végig különbséget tesz a két fogalom között, Bourdieu gazdasági és szimbolikus tőkéje alapján. A státusz fogalmát a szociogazdasági megközelítés („socio-economic approach”) (*ibid*: 66), míg a presztízs fogalmát a laikus megközelítés („lay approach”) (*ibid*: 67) mentén határozza meg. A laikus megközelítés itt azt jelenti, hogy a társadalom hogyan tekint a konferenciatolmácsokra, mennyire tartja értékesnek és fontosnak a munkájukat. Bourdieu (1991) szerint míg a státusz a gazdasági tőke létrehozásában szerepet játszó egyik fő tényező, addig a presztízs a szimbolikus tőke megalkotásában játszik szerepet (Bourdieu 1991, idézi Gentile 2013: 67).

A fogalmaknál érdemes még kitérni a habitus fogalmára (Bourdieu 1977), amely olyan attitűdök, szokások összessége, melyek viselkedésünket, cselekvé-

seinket befolyásolják. Simeoni (1998) a fordítói habitusról ír, mely szerinte a történelem során a fordítói szakma másodlagos, alárendelt szerepének megfelelően alakult ki. Így a fordítók saját maguk is elismerik alacsony státuszukat (ibid: 7). Szerinte a fordítók alárendelt szerepe spontán alakult ki, a fordító a szerzőhöz viszonyított szerepköréből kifolyólag (ibid: 8). A habitus kapcsán szeretném megemlíteni a Horváth (2012) által használt, viselkedés (behaviour) fogalmát, amely szintén azon szerepek, attitűdök összességéként írható le, amelyek a szakmai viselkedést, a tolmács szerepét jellemzik.

A fentiekből látszik, hogy egy kivétellel (Gentile 2013) egyik szerző sem áll elő világos és egyértelmű definícióval a szakmai státusz és a szakmai presztízs fogalmainak meghatározására. Sokszor láthatjuk, hogy a két kifejezés összeemosódik, nem tudni, hogy különálló fogalmakról vagy szinonimákról van-e szó. Véleményem szerint a későbbi kutatások során érdemes lenne világosan meghatározni, hogy mit értünk a terminusok alatt, máskülönben a kutatás eredményei, amelyben felhasználtuk a terminusokat, szintén homályos eredményt fognak hozni.

2.2. Az eszköztár kérdésköre: hogyan, milyen módszerekkel tanulmányozható a szakma presztízse és státusza?

Ebben a részben a témában eddig született műveket veszem sorra abból a szempontból, hogy milyen módszerekkel vizsgálták a szakma presztízst és státuszát. A vizsgálódás lehet elméleti és empirikus jellegű is. Ezen belül az empirikus jellegű kutatásokat szeretném közelebbről megnézni, mivel úgy gondolom, hogy árnyaltabb képet adnak a valóságról, mint az elméleti munkák.

2.2.1 Az empirikus kutatások kvalitatív és kvantitatív módszerei

Az empirikus jellegű kutatások két csoportra oszthatók, aszerint, hogy kvantitatív (statisztikai) vagy pedig kvalitatív (esettanulmányok) jellegű kutatásról van-e szó. A fordítók és/vagy tolmácsok presztízisének illetve státuszának kutatásakor a kvantitatív módszerek között a kérdőívezést, illetve különféle statisztikák felhasználását lehet említeni (Dam és Zethsen 2008, Dam és Zethsen 2013, Zwischenberger 2011, Pym et al. 2012, Gentile 2013). A kvalitatív, vagyis nem statisztikákon, hanem a kisebb léptékű, részletekben elmerülő kutatások esetében szóba jöhetnek az érintettekkel végzett esettanulmányok, illetve interjúk. A szóban forgó témában végzett empirikus kutatások között a kvalitatív jellegű kutatások foglalják el a kisebb részt (Pym et al. 2012). Pym et al (2012) kutatása is csak részben kvalitatív jellegű, hiszen az interjúk mellett statisztikákat és kérdőíveket is alkalmazott. Ez érthető, mivel amíg nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű statisztikai adat, addig nincs mi alapján részletekbe menő, kvalitatív jellegű kutatásokat végezni. Ehhez először arra van szükség, hogy egy áttekintést kapjunk a területről, és ezen belül általános mintázatokat, trendeket azonosítsunk, melyekre a későbbi (esetlegesen már kvalitatív) kutatásokat lehet alapozni (Dam és Zethsen 2013: 237).

A jelen dolgozat a kvantitatív, kérdőívekkel dolgozó, statisztikai jellegű kutatásokhoz kapcsolódó módszertani problémákra kíván rávilágítani.

2.2.2. *Kvantitatív kutatási módszer: a kérdőív és a kérdőív módszertani kérdései*

A témában vizsgálódó, empirikus kutatásokat végző kutatók szinte mindegyike használt kérdőívet a fordítók és tolmácsok presztízsének és státuszának feltárásához. A kutatók alapvetően a kérdőív két formáját használják: a papíralapú és az online kérdőívet. Dam és Zethsen (2008) papíralapú kérdőívet alkalmaztak, melyeket postán küldtek ki a részt vevő cégeknek, akik aztán továbbították őket a fordítóknak. Az idő előrehaladtával az online kérdőív már egyre jelentősebb szerepet kap. Dam és Zethsen (2013) későbbi, konferenciatorolmányokkal és fordítókkal végzett kutatásukban már online kérdőívet alkalmaztak, melyet 2011 februárjában küldtek ki a résztvevőknek. Zwischenberger (2011) is online kérdőívet használt, és cikkében ismerteti, hogy milyen előnyökkel jár a webalapú kérdőív használata a papíralapú kérdőívekkel szemben: sok potenciális résztvevőt lehet elérni, rövid időn belül, a válaszok automatikusan rögzíthetők egy olyan adatbázisban, melyet statisztikai adatelemző programokkal (pl. SPSS) is el lehet érni. További előnye az internetes kérdőíveknek az anonimitás, és az, hogy egy résztvevő biztosan csak egyszer tudja kitölteni a kérdéssort (ibid: 123-124). Gentile (2013) is online kérdőívet készített a kutatásához.

Mindazonáltal a papíralapú kérdőív sem teljesen elvetendő ötlet, és vannak az internetes kérdőíveknek hátrányai is. Például az online felületen kitöltendő kérdőívet csak akkor töltik ki, ha éppen rászánják az időt, és nagy az esély arra is, hogy ha az illető nem annyira lelkiismeretes, esetleg félbe is hagyhatja a kitöltést. Ezzel szemben a papíralapú kérdőívet személyesen is átadhatjuk a megkérdezettnek, és megvárhatjuk, míg az illető kitölti. Ezzel a módszerrel lehet, hogy hosszabb idő alatt érünk el kevesebb adatközlőt, de véleményem szerint jelentősen, akár 100 %-ra is növelhetjük a kitöltési arányt.

Az általam olvasott felmérések többsége online kérdőívet alkalmazott, így az 1. táblázatban három, online felületen közzétett kérdőívet hasonlítok össze az alkalmazott szoftver, az elérhetőség időtartama, a kitöltés időtartama, a kérdőív hossza, a kitöltési arány, a feltett kérdések jellege (eldöntendő, feleletválasztós vagy kifejtős), a feldolgozás módja és a kontroll-/szűrőkérdések és az anonimitás szempontjából.

Az következő oldalon a táblázatban láthatjuk, hogy az ingyenes kérdőívgeneráló portálok jó kiindulási alapként használhatók online felmérések készítéséhez. Az e-mail csatolmány megnyitása körülményes, a válaszokat el kell külön menteni, majd pedig ismét csatolva el kell küldeni a kérdőívet. Ezzel szemben az e-mailben kiküldött linkre csak rá kell kattintani, ki lehet zárni, hogy valaki többször töltsse ki a kérdéssort (Zwischenberger 2011: 124), és az anonimitás is garantálható (Zwischenberger 2011: 124).

Az elérhetőség időtartamát tekintve meglehetősen különböző adatokat kapunk. Mindenesetre érdemes több hétig elérhetővé tenni a kérdőíveket, hogy a megkérdezetteknek legyen elég idejük a válaszadásra: a háromból két esetben egy bizonyos idő eltelte után a válaszadók emlékeztető üzenetet kaptak (Zwischenberger 2011, Dam és Zethsen 2013). A kérdőívek hossza kb. 30–40 kérdés, a kitöltési idő Gentile (2013) és Dam és Zethsen (2013) esetében kb. 10 perc. Mivel Zwischenberger (2011) kérdései kifejtősek, ezért a kitöltés ideje

1. táblázat
Három online kérdőív összehasonlítása

Szempon	Zwischenberger (2011)	Dam és Zethsen (2013)	Gentile (2013)
Szoftver	Lime Survey: kérdőigeneráló eszköz, ingyenes szoftver	Online kérdőív, a szoftvert nem adták meg	SurveyMonkey.com: internetes portál
Az elérhetőség időtartama	2008.09.22.–2008.10.11.; 7 hét	2 hétig állt rendelkezésre; 2011 februárjában	2014. május vége – 2014. július vége; kb. 2 hónap
A kérdőív hossza	41 kérdés; 3 rész; nem ismert, hogy mennyi időt vesz igénybe a kitöltés	33 kérdés; a kitöltés kb. 10 percet vesz igénybe	35 kérdés; 10 rész; kb. 10 perc a kitöltési idő
Kitöltési arány	28,5%; 2474-ből 704 kitöltés	29 tolmácsból 23 töltötte ki (79 %); 89 fordítóból 63 töltötte ki (71%)	806 megkezdett kitöltés; 803-an fejezték be; nem ismert, hogy hány potenciális kitöltőhöz jutott el a kérdőív
A feltett kérdések jellege	Nyitott végű kérdések, melyekre szöveges választ vár a kutató	Feleletválasztós, 1-től (alig vagy egyáltalán nem) 5-ig (nagyon) értékelhetik a kérdést	Feleletválasztós kérdések (1-5-ig értékelhető kérdések), lehetett a végén szöveges kommentárt fűzni a kérdőív egészéhez.
Hogyan dolgozták fel az eredményeket?	Kézzel	SPSS	SPSS
Voltak-e kontrollkérdések?	Igen, de nem részletezi őket a szerző.	Igen	Nem
Volt-e bevezető, amely garantálta az anonimitást?	Igen, de csak az utolsó oldalon, a „leadás” gomb megnyomása előtt.	Igen, a bevezetőben elmondja, hogy a felmérés teljesen anonim, és kéri, hogy őszinte, nem politikai korrekt válaszokat.	Nem lehet tudni, erre nem tér ki a szerző.
A megkérdezettek köre/terjesztési kör	AIIC-tagok	Az Európai Parlamentnél és Bizottságnál dolgozó dán belső fordítók és tolmácsok	Szakmai szervezetek, közösségi oldalak

nem határozható meg pontosan, de valószínűleg hosszabb időt vett igénybe, mint a másik két kérdőív.

Szerintem érdemes viszonylag rövid, 10 perces kitöltési időnél nem hosszabb kérdőíveket összeállítani a megfelelő kitöltési arány elérése érdekében. Ezt alátámasztják a táblázatban szereplő adatok is: míg Zwischenberger (2011) viszonylag hosszadalmas, kifejtős kérdéseit a megkérdezettek kevesebb mint 30%-a töltötte ki maradéktalanul, addig a másik két esetben a feleletválasztós kérdések jóval magasabb kitöltési arányt produkáltak. Ennek megfelelően míg a kifejtős kérdésekhez kézi feldolgozás volt szükséges, addig a másik két esetben az SPSS statisztikai szoftverrel dolgozták fel a kutatók a válaszokat.

A szűrő- vagy kontrollkérdések fontosak lehetnek abból a szempontból, hogy megszűrjük a válaszadókat: egyáltalán alkalmasak-e a felmérésben való részvételre (tényleg konferenciatolmácsként dolgozik-e az illető, van-e elegendő szakmai tapasztalata, stb.). Míg Zwischenberger (2011: 124) és Dam és Zethsen (2013: 240) esetében voltak ilyen jellegű kérdések, addig Gentile (2013) kutatásában nem szűrte a válaszadókat. Ez azért problematikus, mert nem tudhatjuk biztosan, hogy tényleg csak a konferenciatolmács szakmát gyakorlók töltötték-e ki a kérdőívet. Éppen ezért egy kérdőív esetében szerintem mindenképpen szükség van néhány bevezető szűrőkérdésre.

Ha a megkérdezettek körét nézzük, Dam és Zethsen (2013) és Zwischenberger (2011) szintén jobban megszűrte a válaszadókat: Dam és Zethsen (2013) az Európai Parlamentnél és Bizottságnál dolgozó fordítókat és tolmácsokat célozta meg, és a részvétel további feltétele volt az is, hogy a válaszadó legalább hat hónapja dolgozzon fordítóként/tolmácsként, és hogy rendelkezzen legalább egy mesterdiplomával. Zwischenberger (2011) szintén szűrte mintával dolgozott: a kérdőívet csak AIIC-tagok kapták meg, mindenki személyes linket kapott, melyet másnak nem küldhetett tovább (ibid: 124). Gentile (2013) a válaszadókat semmilyen szempontból nem szűrte meg: a cikkben nem találtam utalást esetleges szűrőkérdésekre, és a kérdőíveket nem csak szakmai szervezetek kapták meg (noha a válaszadók többsége szakmai szervezet tagja volt), hanem közösségi oldalakon is terjesztette a szerző (Gentile 2013: 68). Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy minél több szakmabelihez eljusson a kérdéssor, azonban így arról nem gondoskodott, hogy tényleg csak konferenciatolmácsok töltsék ki a kérdőívet, és ne olyanok, akik konferenciatolmácsnak vallják ugyan magukat, de a valóságban nem azok. A megkérdezettek körét mindenképpen érdekesebb szűrni, hiszen fontos kritérium, hogy ténylegesen azt a csoportot szólítsuk meg, akiknek a társadalmi helyzetére kíváncsiak vagyunk.

A megkérdezettek körével kapcsolatban további érdekes kérdés lehet, hogy magukat az érintetteket kérdezzük-e meg, vagy pedig a szakmán kívül állókat is. Míg az 1. táblázatban megjelenő három felmérés közvetlenül a fordítókhöz és a tolmácsokhoz fordult, addig egy korábbi, fordítókkal végzett felmérés (Dam és Zethsen 2008) nemcsak magukat a fordítókat, de a velük egy cégnél, más munkakörben dolgozó kollégáikat is megkérdezte arról, hogy hogyan látják fordító kollégáik státuszát, illetve presztízsét a cégnél. A táblázatban szereplő felmérések között Gentile (2013) és Dam és Zethsen (2013) felmérése a szakmán kívül állók szempontját úgy veszi figyelembe, hogy magukat az érintetteket (a

fordítókat és tolmácsokat) kérdezi meg arról, hogy szerintük a társadalom mit gondol a szakmájukról. Mely más szakmákhoz hasonlítják őket, megfelelő-e a díjazásuk, mennyire láthatóak, milyen mértékű szakértelem szükséges a munkájukhoz, stb. Úgy gondolom, hogy ez mindenképpen hasznos, de ha magukat a kívülállókat kérdeznénk meg ugyanerről, vagy őket is megkérdeznénk, közelebb kerülnénk a válaszhoz. Viszont itt sem mindegy, hogy kiket szólítunk meg: mivel az átlagember fejében gyakran összemosódik a fordító és a tolmács fogalma, így érdemes olyanokat megszólítani, akik együtt dolgoznak az érintett csoporttal, pl. konferenciatolmácsok esetében a technikusokat, konferenciaszervezőket, a konferencia résztvevőit.

Az anonimitás kérdését szintén fontos szempontnak tartottam: Zwischenberger (2011) és Dam és Zethsen (2013) kérdőívében is tudatják a kitöltőkkel, hogy a felmérés teljesen anonim módon történik: míg az első esetben a kérdőív leadása előtt, addig a második esetben a kitöltés megkezdése előtt kapják meg a résztvevők ezt az információt. Véleményem szerint a kitöltési arányt növelheti, ha ez az információ még a kitöltés megkezdése előtt jut el a válaszadóhoz, ezt a táblázatban szereplő kitöltési arányra vonatkozó adatok is alátámasztják. Zwischenberger (2011) ezzel kapcsolatban említi meg az online kérdőív egyik nagy előnyét: a szoftver alkalmazása lehetővé teszi, hogy az e-mail címek alapján ellenőrizzük, hogy ki töltötte már ki a kérdőívet, azonban maguk a kérdőívek nem rendelhetők hozzá az egyes e-mail címekhez (ibid: 124).

Ezenkívül fontos még a kérdőívek felépítése. Zwischenberger (2011) kérdőíve három részből áll. Az első rész szociodemográfiai jellegű adatokra kérdez rá, pl. életkor, nem, munkatapasztalat, nyelvkombináció. A második rész a tolmácsolás minőségére vonatkozó kérdéseket tesz fel, míg a harmadik, egyben leghosszabb rész a konferenciatolmács kommunikációs folyamatban játszott szerepével foglalkozik. Ez a kérdőív viszonylag hosszú volt, ennek megfelelően a kitöltési arány alacsony lett. Érdemes tehát viszonylag rövid, átlátható kérdőívet készíteni, ha azt szeretnénk, hogy a kitöltési arány magasabb legyen.

Dam és Zethsen (2013) kérdőíve egy rövid bevezetővel indít, melyben közli, hogy a felmérés anonim, és kéri a válaszadót, hogy őszintén válaszoljon, továbbá kerülje a „politikailag korrekt válaszadást” (ibid: 240). Az első részt szűrőkérdések előzik meg. Az első rész demográfiai jellegű: az életkorra, a válaszadó nemére, képzettségére vonatkozó információkra kérdez rá. A második rész tartalmazza a szakma státuszára vonatkozó kérdéseket, melyek öt kritérium alapján állnak össze: (1) díjazás; (2) képzettség/szakértelem; (3) láthatóság/hírnév; (4) hatalom/befolyás; (5) fontosság/érték a társadalom számára. A válaszadók egytől ötig értékelhették a kérdéseket. Például arra, hogy mennyire tartják láthatónak magukat a konferenciatolmácsok, az 5-ös válasz azt jelentette, hogy magas fokig, viszont az 1-es válasz azt, hogy alig vagy egyáltalán nem.

A három kérdőív közül Gentile (2013) kérdőíve a legösszetettebb: 10 részből áll, melyek a következők: (1) demográfiai adatok; (2) szakmai adatok (munkatapasztalat, szakmai szervezetben való tagság, stb.); (3) mi a véleménye a hatósági tolmácsolásról (public service interpreting); (4) képzettség és mi a véleménye a tolmácsoláskutatásról; (5) díjazás; (6) a tolmácsszakma láthatósága a médiában; (7) a státuszról alkotott felfogása; (8) a presztízsről alkotott

felfogása; (9) a tolmács szerepe; (10) mit gondol a szakma jövőjéről (Gentile 2013: 68–69). Az eredményeket az alábbi kategóriák szerint osztja fel: (1) a státusz szociodemográfiai tényezői; (2) a presztízsről alkotott felfogás. Az (1) kategória az alábbi két alkategóriára oszlik fel: (1a) szakmai szervezetben való tagság, autonómia és teljes munkaidő; (1b) képzettség és díjazás (ibid: 69). Véleményem szerint kicsit zavaró, hogy az eredményeket nem a kérdőív felépítését követve közli. Kicsit sok a kategória és a felosztás, így nehezebben lehet átlátni magát a kérdőívet és az eredményeket. A kérdésekre szintén öfokozatú válaszokat lehetett adni, az 5-ös válasz a legerősebb (abszolút egyetért), míg az 1-es válasz a leggyengébb lehetőség (egyáltalán nem ért egyet), továbbá vannak olyan kérdések is, melyeknél kategóriákat kell kiválasztani (pl. milyen szakmai kategóriába sorolná a saját szakmáját).

Láthatjuk tehát, hogy a kérdőíves felmérések esetén pontosabb eredmények érhetők el, ha a megkérdezettek körét megsűrjük, ezzel ténylegesen azokhoz intézve a kérdéseket, akiket meg akarunk szólítani. Továbbá a megfelelő kitöltési arány elérése érdekében érdemes rövidebb, átláthatóbb kérdéssort írni.

2.3. Az eddigi kutatások eredményei

2.3.1. A státusz és presztízis vizsgálata: mihez képest?

A fordítói szakma presztízst és státuszát tanulmányozó eddigi kutatások két részre oszthatók aszerint, hogy a fordítók és/vagy tolmácsok helyzetét mihez vagy kihez képest vizsgálták. Az első kategóriába sorolhatók azok a kutatások, amelyek az adott szakma státuszát és presztízst a társadalomban, illetve a többi szakma között elfoglalt helye szerint vizsgálták (pl. Gentile 2013). Gentile többek között azt vizsgálja, hogy a konferenciatolmácsok milyen szakmai kategóriába sorolják magukat: (a) vezérigazgató, törvényhozó; (b) ügyvéd, orvos; (c) középiskolai tanár, újságíró, építész; (d) általános iskolai tanár, nővér, szociális munkás (a kategóriákhoz az ILO foglalkozásokra vonatkozó nemzetközi rendszerét veszi alapul, de mint ahogyan a későbbiekben írok róla, nem teljesen világos, hogy Gentile milyen tényezők alapján alakította ki ezeket a kategóriákat, lásd 64. oldal). Ide sorolható Simeoni (1998) tanulmánya is, melyben a fordítók alárendelt, másodlagos szerepéről ír a szerzők munkájához képest (ibid: 8). Továbbá itt kell megemlíteni Pym et al. (2012) jelentését, melyben a fordítói szakma a többi szakmához viszonyított helyzetét vizsgálta az Európai Unión belül.

A második kategóriába pedig azok a kutatások sorolhatók, amelyek a fordítók vagy tolmácsok helyzetét a fordítói szakmán belül elfoglalt helyük alapján vizsgálták, például hogy a konferenciatolmácsok magasabb helyet töltenek-e be a fordítói szakma státuszkontinuumán mint a fordítók (Dam és Zethsen 2013).

2.3.2. Milyen szempontok szerint érdemes vizsgálni a státusz és a presztízis kérdését?

A státusz és a presztízis kérdését az általam vizsgált szerzők nagyjából hasonló szempontok mentén vizsgálják, melyek között a díjazás és a képzettség szinte minden esetben szerepel.

Dam és Zethsen (2008) négy szempontot vesz figyelembe, melyek a következők: (1) magas fizetés; (2) magas képzettség/szakértelem; (3) láthatóság/hírnév; (4) hatalom/befolyás, melyek egy Dániában a szakmák státuszáról, 2006-ban végzett felmérésből származnak. Említésre méltó, hogy a fordítói szakma nem szerepelt a 2006-os felmérésben vizsgált szakmák között. A későbbiekben ugyanez a szerzőpáros (Dam és Zethsen 2013) ugyanezeket a szempontokat egy ötödik szemponttal kibővítve használja fel: (1) díjazás; (2) képzettség/szakértelem; (3) láthatóság/hírnév; (4) hatalom/befolyás; (5) fontosság/érték a társadalom számára.

Pym et al. (2012) a státuszt bizonyos státuszjelzések összességének tekinti, melyek a következők: megbízhatóság, szakmai kizárólagosság (vannak profi és nem profi fordítók, a különbséget jelezheti a diploma megléte vagy hiánya, szakmai szervezetben való tagság, stb.), díjazás, elismerés és presztízs, befolyás (*authority*) (ibid: 12-13). A tanulmány szociológiai, valamint gazdasági szempontok alapján vizsgálja a fordítói szakmai státuszát. A szociológiai szempontok közé tartozik a professzionalizáció, amely egy szakma kialakulásának folyamatát jelenti, melyben fontos szerepet kap a kontárok, a szakmához nem értők kizárása (ibid: 80). Ide tartozik még a szakmai szervezetek szerepe, a nemek megoszlása a szakmán belül, hogy a szakmában mennyire jellemző a szabadúszó, illetve a részmunkaidős munkarend, milyen szerep jut a munkaadóknak (kizárólag az árakat akarják lenyomni vagy felismerik a minőség szerepét is). A gazdasági szempontok alatt egyedül a díjazás jelenik meg.

Gentile (2013) tanulmányában a presztízs és státusz kérdéseit a 2.2.2. pontban már említett kritériumok alapján járja körbe. A (1) státusz szociogazdasági tényezői között öt elemet sorol fel: (1) tagság szakmai szervezetben; (2) szakmai autonómia; (3) teljes munkaidő; (4) képzettség; (5) díjazás. A (2) státuszról és presztízsről alkotott felfogás kategóriájában a státusz esetében a tolmácsoknak más szakmákhoz kellett hasonlítaniuk a sajátjukat, a 2012-es ISCO-besorolás⁶ alapján. A presztízs esetében a tolmácsokat arról kérdezte, mennyire tartja fontosnak a társadalom a munkájukat.

Látható, hogy nagyjából mindegyik szerző hasonló kritériumokat tart fontosnak a szakma társadalmi helyzetének vizsgálatánál. Minden esetben az a legfontosabb, hogy megfelelően definiáljuk az általunk vizsgált fogalmakat (státusz vagy presztízs), és hogy meghatározzuk, hogy mi tartozik bele az általunk megjelölt fogalmak hatókörébe. Fontosnak tartom továbbá, hogy ne a státusz és presztízs fogalmak használatával tegyük fel a megkérdozetteknek a kérdéseket, hiszen ezek a fogalmak nem mindenki számára jelentik ugyanazt a társadalmon belül: ezt abból is láthatjuk, hogy maguk a szerzők sem látják egységesen a fogalmak jelentését. Éppen ezért nem tartom jó ötletnek azt, ahogyan Dam és Zethsen belefoglalták ezeket a terminusokat a kérdőíveikbe (Dam és Zethsen 2008: 81, 82; 2013: 241). Véleményem szerint sokkal célravezetőbb, ha előre meghatározzuk, hogy mit kívánunk vizsgálni (pl. státusz), ez a fogalom mit takar (pl. díjazás és képzettség szintje), és a válaszadóktól nem azt kérdezzük meg, hogy szerintük milyen magas a státuszuk, hanem hogy milyen mértékű a díjazásuk és a képzettségi szintjük. Dam és Zethsen ugyan a státusz és presztízs attribútumaira is egyenként rákérdez (díjazás, képzettség, stb.), azonban azzal, hogy ezeket a terminusokat belefoglalja a kérdőívbe, megzavarhatja a válaszadót.

2.3.3. Milyen eredmények születtek eddig?

Az eddigi kutatások csupán egy nagyon kis részt fednek le a fordítói szakmák státuszának és presztízsének kutatásában, így mindenképpen további kutatásokra van szükség. Gentile (2013) kutatása nemzetközi szinten vizsgálja a konferenciatolmácsok helyzetét, azonban mindemellett jó lenne látni a kép részleteit is, hogy egyes országokban mi a helyzet. Erre eddig csak Dam és Zethsen (2008, 2013) kutatásai vállalkoznak, melyek a dán fordítók és konferenciatolmácsok helyzetével foglalkoznak.

Általánosságban véve az derül ki az eddigi kutatásokból, hogy a fordítók státusza viszonylag alacsony a társadalomban (Simeoni 1998, Dam és Zethsen 2008, Pym et al. 2012), és a nyelvi közvetítői szakmán belül, továbbá más szakmákhoz viszonyítva a konferenciatolmácsok státusza sem olyan magas, mint ahogyan azt gondolnánk. Gentile (2013) eredményeiből látjuk, hogy a konferenciatolmácsok díjazása elfogadható (az eredeti kérdés így szól: „*Do you think that a conference interpreter’s remuneration is adequate?*” (ibid: 74), szakmájukat pedig az ügyvéd, orvos, stb. típusú foglalkozások közé sorolják (ibid: 75). Azonban szerintük a társadalom csupán a középiskolai tanár, újságíró, stb. kategóriába eső foglalkozásokhoz hasonlítja munkájukat, melyek az alacsonyabb státuszú foglalkozások közé sorolhatók Gentile szerint:

...interpreters consider themselves as fully-fledged professionals, but they believe that they are not accorded the status they deserve. This pattern is observed across all nations: a chi-square test (sv .000, $p < 0.05$) revealed that in the most represented countries (with a number of responses higher than 20), in which conference interpreting is also well established, the number of responses corresponding to low status (3–4 category, representing secondary school teachers and primary school teachers respectively) were higher compared to those expected...⁸ (ibid: 76).

Gentile a besorolás kategóriáit négy csoportba sorolja; ezt a négy kategóriát pedig az ILO Foglalkozások Nemzetközi Osztályozási Rendszerének 2012-es kiadásából kölcsönözte (ibid: 74). Azonban számomra ez nem volt teljesen világos, mivel az ILO-besorolásban nem találtam a szakmák alacsony vagy magas státuszára vonatkozó részeket és Gentile négy kategóriájának megfeleltethető csoportokat sem. Gentile cikkében nincs világosan leírva, hogy például a középiskolai tanár miért foglal el alacsonyabb helyet az orvosnál a szakmák státuszát tekintve, noha adhatott volna valamilyen magyarázatot erre, például a díjazást alapul véve. Továbbá a kérdőív szempontjából ez a besorolás módszertanilag is problematikus lehet, hiszen nem mindenki pontosan ugyanezen kategóriáknak megfelelően ítéli meg a szakmák státuszát.

A presztízzsel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok már kevésbé adnak pozitív eredményeket: a konferenciatolmácsok többsége szerint munkájuk a társadalom számára csupán „bizonyos mértékig”, vagy „nem igazán” fontos (ibid: 79).

In the present survey, which analyses conference interpreters at a global level, 415 out of 803 respondents believe that society considers interpreting as important only “to some extent”, and 224 respondents believe that the general population “does not really” regard interpreting as a socially valuable job.⁹ (ibid: 79)

Ez a kutatás tehát elsődlegesen a presztízs és nem a státusz deficitjét mutatja meg. Felmerül viszont a kérdés, hogy a díjazás „megfelelősége” mit takar: ha a szakma viszonylag alacsony presztíziséhez viszonyítva megfelelő a díjazás, akkor ez így már nem tükröz magas státuszt.

Dam és Zethsen (2013) felméréséből láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a szakirodalom a konferenciatolmácsok munkájára gyakran tekint csillogással, ragyogással teli foglalkozásként (Herbert 1952, Gile 2004 in Dam és Zethsen 2013: 230), mégsem élveznek sokkal magasbb státuszt mint fordító társaik. A tanulmány által figyelembe vett tényezők közül csak az általánosságban vett szakmai státusz és presztízs (ibid: 241), a láthatóság (ibid: 246) és a társadalom által vélt szakértelem (ibid: 245) tekintetében született statisztikailag szignifikáns különbség a fordítók és tolmácsok között a tolmácsok javára, és ezekben az esetekben sem volt nagy az eltérés a két csoport között.

A konferenciatolmácsok presztízse és státusza szempontjából Zwischenberger (2011) felméréséből a tolmács sikeres kommunikációban játszott szerepéről szóló rész lehet érdekes. A megkérdezettek döntő többsége (97,2 %) a négy válaszlehetőség közül (nagyon fontos, fontos, kevésbé fontos, nem fontos) az első kettő (nagyon fontos, fontos) lehetőséget jelölte meg. Mindemellett fontos információ, hogy a „nem fontos” lehetőséget egyetlen konferenciatolmács sem jelölte meg. Zwischenberger (2011) nyitott, kifejtős kérdéseivel arra kereste a választ, hogy a tolmácsok miként látják magukat a tolmácsolt kommunikáció folyamatában. A szerző 14 kategóriát különített el a szöveges válaszok alapján, melyek között a négy leggyakrabban előforduló kategória a következő négy volt: (1) facilitator of communication (a kommunikáció létrejöttében segít); (2) mediator (közvetítő); (3) communicator (kommunikátor); (4) bridge/link (híd/kapocs) (ibid: 126). Horváth (2012) a második és harmadik kategóriát is említi, mikor a tolmács szerepéről ír a tolmácsok kommunikációs viselkedése kapcsán (ibid: 31, 34). Itt módszertani problémát jelent, hogy mivel a nyitott kérdésekre szöveges válaszok születtek, így a szerző maga határozta meg a létrejövő 14 kategóriát: így nem lehetséges, hogy a kategóriák teljesen objektívek legyenek. Azonban, ahogyan a szerző is kiemeli, ezeket a kategóriákat jól lehetne használni egy másik, a tolmácsok szerepét kutató felmérésben.

3. Összegzés

A fentiekből látszik, hogy noha már vannak kutatások, amelyek a konferenciatolmácsok szakmai státuszával illetve presztízisével foglalkoznak, még mindig további kutatómunkára lenne szükség, és tovább kellene fejleszteni az alkalmazott módszertani eszközöket is.

A globális perspektíva mellett (Gentile 2013) érdemes volna az egyes országokban is megnézni, elsősorban kvantitatív kutatásokkal, hogy milyen a konferenciatolmácsok szakmai státusza és presztízse, hogy árnyaltabb képet kapjunk a témáról, és láthatóvá váljanak az egyes országok közötti esetleges különbségek. Ezután, a második lépésben lehetőség nyílna arra, hogy részletekbe menő kutatásokat végezzünk, esetleg interjúk, esettanulmányok formájában.

Ezen kívül szükség volna arra, hogy a dolgozatomban kifejtett, néhány módszertani buktatót is orvosolják a kutatók. Először is szükség lenne pontos definíciókra: ki mit ért státusz és presztízis alatt, és milyen paramétereket foglalnak magukba ezek a kifejezések. Továbbá kérdőíves felmérések esetén fontos a célcsoport megfelelő szűrése, hogy tényleg azt a csoportot szólítsuk meg, akiket szeretnénk. A kérdőívek megfelelő felépítése, megfogalmazása is fontos kritérium, illetve annak pontos meghatározása, hogy kihez képest, mi alapján kívánjuk vizsgálni a konferenciatolmácsok helyzetét a társadalomban, és miért. Ha sikerülne elkerülni a fentiekben kifejtett módszertani buktatókat, sokkal pontosabban lehetne felmérni a konferenciatolmács-szakma helyzetét a társadalomban.

A témát azért is érdemes tovább kutatni, mert ha fény derül a konferenciatolmács-szakma valódi helyzetére a társadalmon belül és a fordítói szakmák között, akkor a helyzet ismeretének megfelelően tudnának maguk a szakmai szervezetek és a képző intézmények esetlegesen eszközöket találni a szakma társadalmi megítélésének alakítására. Ha ilyen (még nem ismert) eszközök révén javítható egy szakma presztízse és státusza, ezzel egyidőben akár javíthatók lennének a konferenciatolmácsok munkájának körülményei is (pl. készületi anyag elérhetővé tétele, az ügyfelek jobban tudják, hogy mit jelent a konferenciatolmács munkája, és hogy milyen feltételekre van szükség a megfelelő munkavégzéshez). Továbbá a szakma ilyen módon jobban megismerhetővé válhatna a társadalom számára: már nem csak a csillogást és a megfeythetlen szellemi teljesítményt, de az embert és a valódi szakmát is megpillanthatnánk a mítoszok mögött.

Mindehhez azonban mindenképpen szükség van olyan módszertani eszközökre, amelyekkel világosan és egyértelműen mérhető a szakmai státusz és presztízis, hiszen világosan megfogalmazott definíciókkal és szilárd módszertani alapokkal lehet világosan értelmezhető eredményeket kapni.

Irodalom

- Angelelli, C. V. 2004. *Revisiting the Interpreter's Role*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. (Translated by: Nice, R.)
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Harvard: Harvard University Press. (Translated by: Raymond, G., Adamson, M.)
- Dam, H. V., Zethsen K. K. 2008. Translator Status – a Study of Danish Company Translators. *The Translator* Vol. 14. No. 1. 71–96.

- Dam, H. V., Zethsen K. K. 2013. Conference Interpreters – the Stars of the Translation Profession? A Study of the Occupational Status of Danish EU Interpreters as Compared to Danish EU Translators. *Interpreting* Vol. 15. No. 2. 229–259.
- Gerver, D. 1969. The Effects of Source Language Presentation Rate on the Performance of Simultaneous Interpreters. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) 2001. *The Interpreting Studies Reader*. New York: Routledge. 52–67.
- Gentile, P. 2013. The Status of Conference Interpreters: A Global Survey into the Profession. *Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione: International journal of translation*. Trieste: University of Trieste. Vol. 15. 63–82.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Horváth, I. 2012. *Interpreter Behaviour*. Budapest: Hang Nyelviskola Bt.
- Horváth, I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/bevezetes-a-tolmacsolas-pszichologiajaba/> (utolsó elérés időpontja: 2016.02.03.).
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- International Standard Classification of Occupations Structure, group definitions and correspondence tables*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf 2012. ILO: Geneva. (utolsó elérés időpontja: 2016.02.22.).
- Peterson, R. 2011. A Narrative Inquiry into Interpreting in Video Settings. In: Nicodemus, B., Swabey, L. (eds) *Advances in Interpreting Research. Inquiry in action*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pöchhacker, F. 2006. „Going Social?” On Pathways and Paradigms in Interpreting Studies. In: Pym, A., Shlesinger, M., Jettmarová, Z. (eds) *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 215–232.
- Pym et al. 2012. The Status of the Translation Profession in the European Union. (DGT/2011/TST) Final Report. http://ec.europa.eu/dgs/translation/publications/studies/translation_profession_en.pdf (utolsó elérés időpontja: 2015.01.13.).
- Sela-Sheffy, R. 2005. How to Be a (Recognized) Translator. Rethinking Habitus, Norms, and the Field of Translation. *Target* Vol. 17. No. 1. 1–26.
- Sela-Sheffy, R., Shlesinger, M. (eds) 2011. *Identity and Status in the Translational Professions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation: A Cognitive and Pragmatic Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Simeoni, D. 1998. The Pivotal Status of the Translator’s Habitus. *Target* Vol. 10. No. 1. 1–39.
- Simeoni, D. 2007. Between Sociology and History. Method in Context and in Practice. In: Wolf, M. és Fukari, A. (eds) *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 187–204.
- Zwischenberger, C. 2011. Conference Interpreters and their Self-representation. In: R. Sela-Sheffy és Shlesinger, M. (eds) *Identity and Status in the Translational Professions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 119–133.

Jegyzetek

- ¹ Ha feltesszük a kérdést, hogy mi biztosítja a szakmai presztízst, a legtöbben olyan paramétereket adnak meg, mint például pénz, hírnév, hatalom, képzettség, érdem és érték a társadalom számára. (ford. P.É.)
- ² Presztízssel jár az Ön munkája fordítóként a cégnél? (ford. P.É.)
- ³ A második általános kérdés a fordító státuszának felfogására vonatkozott – amely a presztízsnak majdnem a szinonimája, csak kevésbé erős kifejezés. (ford. P.É.)
- ⁴ Mit értünk a státusz alatt? (ford. P.É.)
- ⁵ Általános státuszjelzés a fordítói szakma megjelenése hivatalos dokumentumokban, mint például gazdasági tevékenységek felsorolásában, népszámlálásokról szóló nyilvántartásokban és adózási rendszerekben. Ezek az elismert szakmai identitás jelzéseinek részét képezik, és nem feltétlenül a presztízis és a díjazás jelzései. (ford. P.É.)
- ⁶ Az ILO Foglalkozások Nemzetközi Osztályozási Rendszerének 2012-es kiadása: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf
- ⁷ Ön szerint megfelelő a konferenciatolmácsok díjazása? (ford. P.É.)
- ⁸ ...a tolmácsok teljesértékű szakembernek tekintik magukat, de úgy érzik, hogy nem kapják meg azt a státuszt, amit megérdemelnének. Ezt a mintát az összes nemzet esetében meg lehetett figyelni: a kí-négyzet próba (sv .000, p <0.05) kimutatta, hogy a leginkább reprezentált országokban (ahol a válaszok száma meghaladta a huszat), ahol továbbá a konferenciatolmácsolás jól kialakult szakma, az alacsony státuszhoz megfelelő válaszok száma (3-as és 4-es kategória, amely a középiskolai, illetve az általános iskolai tanárok munkájának felel meg) magasabb volt a vártnál... (ford. P.É.)
- ⁹ Ebben a felmérésben, amely a konferenciatolmácsokat globális szinten tanulmányozza, a 803 válaszadóból 415-en gondolják úgy, hogy a társadalom csak „bizonyos mértékig” tartja fontosnak a tolmácsolást, és 224 válaszadó szerint a lakosság általában „nem igazán” tartja társadalmi szempontból értékes munkának a tolmácsolást. (ford. P.É.)

A terminológiai munka jelentősége az IKEA-ban a belső kommunikáció és a fordítási folyamat szempontjából*

Faludi Andrea

E-mail: faludiandi@gmail.com

Kivonat: A tanulmány olyan deskriptív terminológiai munkát mutat be, amelynek célja egy belső kommunikációs kieszótár készítése. Középpontjában az IKEA Lakberendezési Kft. Budaörs belső kommunikációs nyelvének terminológiai szemléletű vizsgálata áll. A vizsgálat az IKEA-szótár készítésén keresztül mutatja be a szaknyelvi jellegzetességeket és a terminológiai rendszer, illetve a terminusok kezelésének (gyűjtés, definiálás, rögzítés stb.) kívánatos módját. (Maga a teljes IKEA-szótár a 2013-ban készült szakdolgozatomban olvasható: Faludi 2013.) Ezen túl foglalkozik az IKEA magyarországi áruházait érintő fordítási gyakorlattal is. A dolgozat azt kívánja igazolni, hogy a terminológiai munkafolyamat bevezetése több szempontból indokolt, hasznos, gazdaságilag megtérülő lépés egy nemzetközi nagyvállalat életében.

Kulcsszavak: terminológiai munkafolyamat, belső kommunikáció, polisziéma, homonímia, fordítás

1. Bevezetés

„A kereskedelmi dokumentáció és az információs anyagok (termékleírás, ügyfél nyelvén történő ajánlatadás, nemzetközi tevékenységet végző vállalatoknál a készletek több nyelven történő irányítása és dokumentálása) a terminológiát termelési, kereskedelmi és gazdasági tényezővé alakították” – írja a *Recommandations relatives à la terminologie* (Rrält 2003: 9). A fenti dokumentumból egyértelműen kitűnik, hogy Nyugat-Európában már a 2000-es évek elején evidens volt a terminológia gazdasági jelentősége. Így ír erről a Rrält 2003-ban: a nagy vállalatok számára, és különösen azok számára, amelyek nemzetközi szinten is megjelennek, a terminológia és különböző alkalmazásai (műszaki kiadvány, fordítás, dokumentáció, készletkezelés stb.) mára evidenssé váltak. Ha egy vállalkozás versenyképes kíván maradni nemzeti, sőt nemzetközi szinten, nagy figyelmet kell szentelnie dokumentációjának és információjának terminológiai minőségének. „A különböző szakmai társaságok, különösen gazdasági területen, megértve a helyzet fontosságát, csatlakoznak a saját szakterületükön zajló terminológiai harmonizáció és szabványosítás folyamatához, annak érdekében, hogy biztosítsák egyrésről szakmai kommunikációjuk, másrésről

termékeik minőségét” (Rrält 2003: 9). Napjainkra számos vállalat belátta a terminológiai munkafolyamatok bevezetésének szükségszerűségét, igaz, Magyarországon egyelőre leginkább a fordítóirodák foglalkoznak terminológiai munkával, de akadnak üdítő kivételek, mint például az IBM vagy a Microsoft.

Demeczky Jenő (2009) részletesen elemzi a terminológiamenedzsment gazdasági hasznát, főként a minőségirányítás pénzügyi mutatói alapján. A konkrét vállalatnál folyó terminológiai munkát, amely a vállalkozás saját szolgáltatásait és termékei értékesítését segíti, terminológiai munkafolyamatnak nevezi. A terminológiai munkafolyamat bevezetésének előnye – amellet, hogy gyorsítja az új termékek fejlesztését, gyártását, nemzetközi terjesztését, javítja az üzleti partnerekhez fűződő kapcsolatokat –, hogy hatékonyabbá teszi a cég alkalmazottai közötti belső kommunikációt (Demeczky 2009: 156).

A kifelé irányuló vállalati kommunikáció legalább ilyen mértékű figyelmet érdemel, elég, ha az ügyfelekre gondolunk, akikben a vállalkozás minden egyes megnyilvánulása formálja a cégről kialakított képet, és ebben az arculatformálásban jelentős szerephez jutnak a piacszerző kiadványok, termékdokumentációk és az üzletfelekkel folytatott sokrétű kommunikáció. „A zavaros fogalom- vagy következetlen terminushasználat belső rendezetlenséget, gondatlanságot, vagy legalábbis szervezetlenséget sejtet a potenciális vásárlók szemében” (Demeczky 2009: 158–159). A fenti állítást személyes tapasztalataim is alátámasztották az IKEA Kft.-nél végzett munkám során. A reklámokban megjelenő „20%-ot visszaadunk IKEA-kártyán” szlogent számos vásárló értette félre, ugyanis számunkra nem volt egyértelmű az IKEA-kártya és az IKEA Family-kártya közötti különbség. Így a vásárlók azt várták, hogy a 20%-os visszatérítés az IKEA Family-kártyájukon fog megjelenni, amíg a valódi gyakorlat szerint egy úgynevezett *green cardot* kaptak. Volt, aki azt gondolta, hogy a visszatérítés a Family-kártyájára történt, így a későbbiekben azzal kívánt fizetni. A fenti félreértés velejáráója, hogy az ügyfél úgy érezheti tévedett, vagy még rosszabb, hogy megtévesztették. Az ilyen típusú félreértések végső soron elidegenítik a vásárlót.

Mikor indokolt a terminológiai munkafolyamat bevezetése egy vállalatnál? Demeczky szerint akkor, „ha a bevételek jelenős része származik külföldi értékesítésből, az eladási folyamat érdekében nagy mennyiségű információt kell átadni, továbbá a pontos fogalom- és terminushasználat elengedhetetlen a kölcsönös megértés érdekében” (Demeczky 2009: 158). A terminológiai munkafolyamatok bevezetését a globális piaci jelenlét is megköveteli. A külső, de elsősorban talán a belső kommunikáció szempontjából elengedhetetlen a terminológia nemzetközi, nyelvek közötti harmonizációja.

2. Fordítás az IKEA-ban

Az IKEA számos különböző típusú dokumentációval dolgozik. A dokumentációk fordítását elsősorban két állandó fordító végzi. Terék Sándor (marketing szakember) elmondása alapján a munka zömét a belsős fordítók végzik, de ha túl sok fordítandó anyag halmozódik fel, akkor előfordul, hogy fordítóirodákat is bevonnak a munkafolyamatba. Bizonyos anyagokat már magyarul kapnak

Svédországból, ezek gyakran csak lektorálásra kerülnek az egyik budapesti áruházukba (például gyerekkönyvek, termékek dokumentációi).

A magyar áruházban fordítják a munkatársaknak szóló belső használatú anyagokat (például belső folyóirat, tréninganyagok, rutinok; és a humánerőforrás-menedzsment, a logisztika és a pénzügy különböző dokumentumait). Itt foglalkoznak a kifelé irányuló kommunikációval is, mint például a hírlevelekkel, sajtóközleményekkel, IKEA Family magazinnal és az áruházi feliratokkal is. A két „házi fordító” elsősorban az évek alatt felhalmozódott tapasztalatokra hagyatkozva végzi a fordítási munkálatokat. Elmondásuk alapján a terminológia kezelése nem kielégítő. Munkájuk során igyekeznek az elődeik által használt „százféle kifejezést” fokozatosan egységesíteni, de saját bevallásuk alapján ez „nem könnyű”. Pintér Boróka szíves közlése alapján, van egy „kis füzetkékünk” is, amibe kézzel jegyzik a fordítói döntéseiket. Remélik, hogy egyszer majd lesz alkalom, vagy nagyobb munkaerő-kapacitás arra, hogy valaki gépbe is rögzítse ezeket.

A mára már elterjedt szoftveres fordítástámogató eszközök, mint például a fordítási memóriák, vagy a terminológiakezelő szoftverek nemcsak konzisztensebb fordítás létrehozását segítik, de jelentősen gyorsíthatnák a fordítási folyamat egészét. Az IKEA-ban ugyan kidolgozás alatt áll egy Globa Link nevű nemzetközi fordítói portál, amelyet már szívesen használnának, ám hosszú ideje nem működik, és minősége korábban sem volt kielégítő. Korábban Svédországból érkezett anyagok fordítására alkalmazták, ám rengeteg hibát tartalmazott, annak ellenére, hogy fordítóként sok energiát fektettek a folyamatos javításába.

Tehát a memória karbantartása jelenleg a fordítók feladata lenne, pedig egy terminológus szakemberre volna szükség a memória folyamatos kezelésére, javítására, az inkonzisztenciák kiszűrésére. Hasonlóan fontos szerepet tölthetne be a fordítás során egy terminológiai adatbázis, hiszen a program a már ismert terminusokat magától behelyettesíthetné, így nem kellene őket újralfordítani. Utóbbi a terminológia következetessége szempontjából is nagy jelentőséggel bír, márpedig „a következetlen terminológiahasználat a cég sikerességét negatívan befolyásolja” (Tamás 2012). Ezért is elengedhetetlen a terminológia következetes használata, amely egy fordítást támogató program részeként is funkcionálhat. A legújabb fordítástámogatók gyakorlatilag mind képesek kezelni a .xls fájlformátumot, így az adatokat célszerű ebben a formátumban tárolni.

Pintér Boróka szóbeli közlése alapján terminológiai adatbázis építése is tervben van, a korábban említett rendszerben kerülhetne megoldásra, de így ez is várat magára. Továbbá ennek a munkának az elvégzésére a fordítónak nem lehet kapacitása, és gazdasági szempontból sem kifizetődő, ha ezt a munkát a fordító végzi. (Ezzel részletesen foglalkozik Demeczky 2009: 155–173).

Jelenleg a technikai kivitelezés sem lehetséges, hiszen egy-egy terminus rögzítése csak lokális szinten hajtható végre, a globális rögzítés olykor fél évet is igénybe vesz, míg az IKEA termékkezelő adatbázisában és árazó programjában ugyanez egy–másfél nap alatt végbemegy. Több szempontból is indokolt lenne tehát terminológiai adatbázis és fordítómemória fejlesztése, ez a munka elsősorban terminológus szakembert igényelne.

3. Az IKEA-szótár születésének előzményei

Az IKEA budaörsi áruházában 2011 elején kezdtek foglalkozni a belső kommunikációban felhalmozódott, kívülálló számára nehezen érthető szakkifejezések magyarázatának szükségességével. Elsődleges szempont volt az újonnan belépő alkalmazottak segítése, hiszen rengeteg ismeretlen terminussal találkozhatnak, ennek következtében nem értik meg társaik kommunikációs célját, nem képesek bekapcsolódni a kommunikációs aktusba, vagy hiányos ismereteikből fakadóan lassabban dolgozzák fel az információt, így lemaradhatnak, hátrányba kerülhetnek régebbi kollégáikkal szemben. Így született meg, elsősorban az új alkalmazottak segítségére szolgáló eszköz gyanánt, az IKEA-szótár gondolata, amellyel lehetővé válik a gyors tájékozódás egy-egy kifejezés pontos jelentéséről. A probléma gyors megoldására létrehozta egy .xls fájlt azon szavak gyűjtőhelyéül, amelyek problémát jelenthetnek egy-egy új alkalmazott, illetve nem az adott osztályon tevékenykedő alkalmazottak számára. A szavakat tartalmazó fájl szabadon elérhető volt az IKEA belső számítógépes rendszerében, így mindenki tetszés szerint bővíthette, javíthatta azt. Az első 80–90 szó összegyűjtése után azonban a szógyűjtés megakadt.

A gyűjtés szempontjából szemmel láthatóan problémát okozott annak megállapítása, hogy melyek lesznek a szótár címszóanyagát képező szavak. A fájlból kiderült, hogy „IKEA-s szakszavakat” igyekeztek gyűjteni. Ugyanakkor az oszlopban található bejegyzések azt mutatták, hogy nehézséget okozott annak eldöntése, hogy mit is tekintsenek szakszónak.

A nyelvészetben több különböző modell igyekszik magyarázni, hogy mi a szakszó, illetve a szaknyelv. A modellek összefoglalását Fóris *A szaknyelv kutatás modellje és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés* című tanulmányában olvashatjuk (Fóris 2010: 427–429). A modellek alapvetően az általános és speciális nyelvek dichotómiájára épülnek, ezen kívül nem mutatnak másfajta egyezést. Ez azt jelenti, hogy nincs egységes és elfogadott nézet a nyelvváltozat-típusok osztályozására. Egy adott megközelítést tekintve is (pl. szociolingvisztikai) több lehetséges osztályozás létezik. Ez „az óriási mértékű, nem csak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is megnyilvánuló szemléleti, kategorizálási és terminológiai zűrzavar, amely e téren uralkodik” (Benkő 1988: 16, idézi Fóris 2010: 430) pedig meglehetősen nehezíti a tudományos munkát (Fóris 2010: 430).

Tanulmányomban a szakszókincs osztályozásában Fóris 2010-es munkáját vettem alapul, miszerint megkülönböztethetünk valódi (konkrét és lexikai), jelentésbeli és köznyelvvvel közös szakszavakat (Fóris 2010: 434). Ezek közül a legutóbbit tartom fontosnak kiemelni. A köznyelvvvel közös szakszó lényege, hogy alakjában és jelentésében is megegyezik a köznyelvi szóval, de hozzátartozik az adott szakma szókincséhez. Például *erő* vagy *sebesség* a fizikában (Fóris 2010: 434). Ez az, amiről laikusként leginkább feltételeznénk, hogy nem szakszó, ugyanis „mindenki ismeri”. Kiemelendő, hogy az ilyen értékelés szubjektív alapon, az adott egyén személyes tudásán nyugszik. Emellett fontos, hogy a köznyelvvvel közös szakszavak a köznyelvben azonos jelölővel és azonos jelentésben

léteznek, mégsem jelenthetik pontosan ugyanazt mindenki számára. Egy-egy jelölő pontosan annyi fogalmi tartalommal szolgál befogadója számára, amennyi ismerettel a befogadó bír. Hiába az általános műveltség része az *erő* és a *sebesség* fogalma, például egy műszaki szakember számára bizonyára összetettebb jelentéssel bír, mint az ezen fogalmakkal még csak most ismerkedő általános iskolás tanuló számára. Egy csoportban dolgozó egyének számára ezért is kiemelkedő fontosságú olykor még az ilyen „egyértelműnek tűnő” jelentések rögzítése is, mivel az értelmezésbeli eltérések akár komoly félreértésekhez is vezethetnek.

A terminológiai adatbázisok készítésének gyakorlata szerint a terminusok címszóként való felvételéről az alapján döntünk, hogy a tárgykör, azaz domén része-e az adott fogalom vagy sem. „Pearson (1998) amellett érvel, hogy egy szakterület terminológiája magában foglalja egy másik szakterület terminológiájának átvett részét is, így például a számítástechnikai terminológia részét képezi az ott használt statisztikai kifejezések is” (idézi Kurtán 2003: 168).

Az IKEA-szótár első verziójának alapos vizsgálata után a következőkre jutottam: a címszavak kiválasztását illetően nem volt egyértelmű a címszavak gyűjtésének módja, a címszavak lehetséges kategóriái, a címszavak nyelve, a definíció mibenléte és jellege, amely olyan következtelenségekben volt tetten érhető, mint például angol–magyar ekvivalensek rögzítése címszó és definíció gyanánt, vagy a definíció nem kielégítő volta. A szótár technikai kivitelezése is hagyott kívánnivalót maga után, például a helyesírás vagy a formai megjelenés szempontjából. Technikai szempontból pozitívum, hogy szabadon hozzáférhető és módosítható volt bárki számára, ami ugyanakkor a közös szerkesztés mellett az „elrontás” lehetőségét is magában hordozta. Bár ezek a hiányosságok természetesen a közösségi szerkesztés esetében, könnyű belátni, hogy ebben a formában nem volt lehetőség a „jelentések” megvitatására, a szinonimák megadására, a hierarchikus viszonyok tisztázására.

4. Az új IKEA-szótár készítése

A szótárkészítés folyamatát Atkins és Rundell 2008-ban megjelent monumentális munkájukban foglalják össze. Az előkészületek során öt fő tervezési feladatot emelnek ki. Megtervezendő a szócikkek mint lexikai egységek típusa (csak egyszavas egységeket veszünk fel vagy többszavasokat is). Megtervezendő a szótár anyaga is, mindenre kiterjedően. Tehát a járulékos részek megtervezése is, mint például előszó, bevezetés, utószó, tartalomjegyzék, név-és tárgymutató, irodalomjegyzék stb. Harmadik lépésként a címszólista tervezésével foglalkozhatunk, tehát például köznyelvi vagy szaknyelvi anyagot készítünk-e; majd a címszavak rendszerezésével (betűrend vagy tematikus elrendezés stb.). És csak ezt követi a bejegyzések típusának meghatározása, azaz hogy milyen jellegű információt közlünk egy-egy szócikkben (grammatikait, enciklopédikust stb.) (Atkins és Rundell 2008: 161).

Atkins és Rundell (2008) szótárszerkesztési elvei alapján a következők mondhatók el az IKEA-szótár szerkesztéséről. Az IKEA-szótár egy konkrét csoport, „szakma” nyelvhasználatát igyekszik átfogni. Gyakorlati szempontból az

a szerencsés, ha a terminológiai szemléletnek is megfelelően az egész terület, tárgykör, azaz domén terminusait igyekszünk egybegyűjteni. „A terminus jelölője lehet szó, szócsoport, szókombináció, vagy kifejezés (szakkifejezés)” (Rrál 2003: 14). Ebből következik, hogy a felvett címszavak ortográfiai szempontból nem kizárólag egyszavas egységek. A lexikai egységek típusairól pedig a következőt kell megjegyeznünk: „Lexikai egység bármilyen szó, rövidítés, szóelem vagy kifejezés, amely mint a lexikográfiai leírás „céljaként” (...) szerepelhet egy szótárban (...)” (Atkins és Rundell 2008: 163). Az elkészült szótár terminológiai szemléletéből következik, hogy a címszavak terminusok. Terminus, nézetem szerint a lexikai egységek Atkins és Rundell-féle csoportosítása alapján (Atkins és Rundell 2008: 164) lehet „egyszerű szó” („simple word”), rövidítés („abbreviation”), és többszavas kifejezés („multiword expression”) is. Tehát az Atkins és Rundell által megadott kategóriákból egyedül a „partial word”, azaz a szóelem kategóriája nem merül fel terminusként. Ezen túlmenően terminus lehet bármilyen jel, tehát nem csak nyelvi, hanem például szám vagy piktogram is (Fóris 2005: 35).

Az IKEA-szótár egésze, mint nem papíralapú szótár, a járulékos részek szempontjából nem igényelt tervezést, mivel elektronikus szótár esetében a járulékos részek kérdése gyakorlatilag irreleváns (Atkins és Rundell 2008: 176). Mindössze az útmutatót és az aldomének rövidítésjegyzékét tekinthetjük járulékos résznek. A szótár címszóanyagának kidolgozása annál nagyobb energiákat vett igénybe, hiszen nem állt rendelkezésre semmilyen szövegtörzs, amiből a terminusok – akár manuálisan, akár géppel – kivonatolhatók lettek volna.

4.1 Címszólista tervezése (adatgyűjtés, kiválasztás)

Az előbbiekből következik, hogy az adatgyűjtés nem szövegtörzsből történt, hanem elsősorban személyes interjúk alapján. A budaörsi áruház nyelvhasználóit kilenc csoportra osztottam, a végzett munka jellege szerint. Majd a gyűjtést személyes és csoportos interjúk alapján végeztem. (Ennek részleteire a tanulmány lehetséges keretei miatt most nem térek ki.)

A következő lépés a címszavak válogatása, ahol felmerülnek azok a kérdések, hogy pl. tulajdonnevek, idiómák lehessenek-e címszavak? Ez gyakran a szótár terjedelmétől is függ, illetve a terjedelem növelésének anyagi vonatkozásaitól (Atkins és Rundell 2008: 179).

Elektronikus jellegű szótáraknál a terjedelem növekedése nem jár olyan költségekkel, mint a papíralapúaknál, így ezt a szempontot figyelmen kívül hagyhatjuk. Fontos kérdés, hogy a címszavaknak mind be kell-e kerülniük a címszólistába, vagy bizonyos elemeket külön kiemelve a járulékos részben szerepeltessünk (Atkins és Rundell 2008: 179). Releváns kérdés lehet, hogy például a tulajdonneveket egy külön táblában tüntessük-e fel? Utóbbi eljárás lehetséges, hogy „tisztább” címszólistát eredményez, de a felhasználó ezt sok esetben csak a szótárszerkesztők túlérzékenységeként értelmezi (Atkins és Rundell 2008: 179). Azaz szerkesztői szempontból talán tisztább és logikusabb lenne egy külön tábla létrehozása a tulajdonneveknek, de ez olyan nyelvészeti kérdéseket vetne fel (például, hogy mit tekinthetünk tulajdonnévnek), amely megválaszolására a felhasználót nem szerencsés kényszerítenünk.

4.2 A szócikk, avagy bejegyzés

Az IKEA-szótárban az első és legfontosabb egy adott terminus és jelentésének rögzítése volt. Miután a szakmai nyelvhasználat gyakran elszigetelt területekre bomlik, így az aldomének jelölése is szükségessé vált. Ez abból a szempontból is hasznos, hogy a terminusok doménenként is lekérdezhetővé váltak, így bármikor létrehozhatunk kizárólag egy doménre vonatkozó kisebb szótárakat, amelyek egy-egy új alkalmazott betanítását segíthetik az adott munkakörbe. Ezen kívül feltüntettük a lehetséges ekvivalenseket, aldoménon belül. Az 1. ábrán látható terminusok egy doménon belüli ekvivalensek.

1. ábra

Silder és beam sign ekvivalensek az SK aldoménon.

Szakkifejezések	Ekvivalensek	Meghatározás	Alkalmazási terület	Rövidítés
silder	beam sign	Az önkiszolgáló és a külső raktárban használatos termékinformációs címke	SK	
beam sign	slider		SK	

A szakterületen rendkívül gyakoriak a rövidítések, nem kizárólag a tulajdonnevek esetében: pl. *DD* > *Direct Delivery* > *direkt beszállítás*. A rövidítések tekintetében azt az általános eljárásmodot gyakoroltam, miszerint a gyakoribb formát tettem meg címszóvá (ez legtöbbször a rövidítés), és egy külön rovatban jelenítettem meg ezek pontos feloldását. Előfordul ugyanis, hogy egy-egy közkeletű rövidítés sokkal inkább kezelhető lexikai egységként, illetve bejegyzésként, főként, ha a rövidítés a legáltalánosabb módja az adott fogalomra való hivatkozásnak (Atkins és Rundell 2008: 195). Bár a rövidítések legtöbbször angol kifejezésekből származnak, teljes angol nyelvű alakjuk használata nem jellemző, ugyanakkor gyakran találkozhatunk magyar nyelvű nem rövidített alakjukkal, ahogyan a fenti példa is mutatja. Ez esetben a magyar nyelvű terminus külön (utaló) címszóként is szerepel.

4.3 Jelentésmegadás

A jelentés a nyelvészetben központi, ám rendkívül változatosan értelmezett fogalom. Kiefer (2000) írja, hogy sem az újgrammatikus, sem a strukturalista, sem pedig a korai generatív iskolának nem volt rendszeres jelentéstana. Ezt a jelentés fogalmának bonyolultságával magyarázza Gombocz Zoltánt idézve: „[a jelentéstani] jelenségek bonyolult természete és szinte végtelen változatossága rendkívül megnehezíti a megfigyelést és rendszeralkotást”. A mai jelentéstan osztozik Gombocz véleményében, miszerint a jelentés viszonyfogalom, de részleteit tekintve legalább három különböző megközelítésmód is elfogadott. Ezek a formális, kognitív és strukturális szemantika irányai (Kiefer 2000: 13). Kiefer

megjegyzi, hogy a szójelentés elemzésének szempontjából nincs különbség a formális és strukturalista megközelítés között.

Az egynyelvű szótárak készítésének általános gyakorlata, hogy a címszó jelentésének megadása definícióval történik (Atkins és Rundell 1998: 208). Szójelentés szempontjából a formális szemantika vívmányait szem előtt tartva a szó jelentését „szükséges és elégséges feltételek segítségével adjuk meg” (Kiefer 2000: 32). Gyakorlati szempontból a kognitív szemantika is hasonlóképpen vélekedik, számolva azzal, hogy a kijelentések „nem ideális” világban történnek. Tehát az irányzatok jelentésfelfogásában közös, hogy a szükséges és elégséges feltételek, tulajdonságok, alkotórészek segítségével adják meg egy szó jelentését. Ez alapján egy-egy szó által jelölt fogalom jelentése explicit, kontextuális és analitikus (azaz deskriptív) definíció révén adható meg. A definíció azért fontos, mert a fogalmak absztrakt entitások, amelyek létrehozása az emberi elmében történik, fizikailag nem érzékelhetők, ezért különböző jelekkel jelöljük meg őket. A jelölésükre szolgáló egységek a terminusok. A terminusok azok, amik jelentéssel bírnak. Az elégséges értelmezéshez pedig mind a jel, mint a jelentésének pontos rögzítése szükséges. Ez utóbbi pedig a fogalom definiálásával történik meg (Fóris 2008: 76).

A definícióknak sok fajtája létezik, beszélhetünk kontextuális, induk­tív, operacionális, preskriptív vagy deskriptív stb. definíciókról (Ruzsa 1998: 119–122). Ezek közül válogathatunk más, a definiálás szempontjából nem elhanyagolható szempontok függvényében. Fóris (2008) kiemeli, hogy a definiálás módja függ a célközönségtől is. A különböző módon megadott definíciók egyenértékűnek tekintendők (Fóris 2008: 77). Az IKEA-szótár, de bármilyen szakszótár készítésének szempontjából a fentebb már említett explicit, kontextuális és analitikus definíció alkalmazását részesítem előnyben, hiszen ez teszi lehetővé leginkább a fogalmak jelentésének pontos rögzítését, és ez nyújt valódi információt az adott entitás mibenlétéről. A definíció kommunikatív célja szerint beszélhetünk analitikus (más néven deskriptív) definícióról, amelynek célja a meghatározandó megmagyarázása; ezt a definíciótypust gyakran használják az oktatásban. Éppen ezért, a definíció használata eredménytelen, ha a definiensben a befogadó számára ismeretlen jelentésű kifejezés szerepel (Ruzsa 1998: 121). Ezt a szempontot az IKEA-szótár készítése során úgy igyekeztem betartani, hogy minden terminus, amely a definícióban előfordul, címszóként is szerepel (A definíció típusokról l. részletesen Ruzsa 1998: 119–121).

Egy jelentésdefiníciónak két kívánalomnak kell megfelelnie. Az egyik, hogy maximálisan általános legyen, tehát a definíció átfogja a fogalom terjedelmébe eső entitás vagy entitások jelentésének lényegét. A másik, hogy egy jó definíció minimálisan specifikus, azaz a definíció elég „pontos”, speciális ahhoz, hogy lehetővé tegye az adott entitás jelentésének más entitások jelentésétől való megkülönböztetését (természetesen e tekintetben kivételt jelentenek a szinonim szavak). Ha ez a két kívánalom teljesül, sokszor akkor is szükség van kontextussal való pontosításra. Ám megjegyzendő, hogy ez a két feltétel nem minden esetben érvényesíthető. Előfordul, hogy ilyen definíció nem fogalmazható meg, például nem alkotható a fentieknek megfelelő jelentésdefiníció a gyűjtőfogalmak (más néven: basic level terms, azaz alapnevek) esetében, amelyek szemantikailag határozatlanok (l. *zöldség*, *bútor*). Hiszen az ezek által átfogott entitások-

nak nincsenek triviális, azaz közös jelentéseik (Kiefer 2000: 125). Az alapnevek jelentősége a szótár készítésének szempontjából az, hogy ezeket a szavakat nem válogattuk be a címszavak közé, viszont a definíciókban előfordulhatnak, mint olyan alapismeretek, amelyek jelentésének megadása külön nem szükséges. Ilyen például a *termék* fogalma, ami az adott viszonyrendszert, tárgykört, azaz domént (IKEA áruház) tekintve alapnévnek tekinthető, hiszen egy tágabb, a kereskedelem doménjébe tartozó terminus.

A továbbiakban egy példán keresztül mutatom be a jelentések elhatárolásának és megadásának módját a komponenses elemzés módszerével. Ez a módszer segít megtalálni a fogalmak meghatározó jegyeit. „Azokat a tulajdonságokat kell keresnünk, amelyek segítik elkülöníteni az adott lexémát más, hasonló fogalomkörbe tartozó szavaktól” (Fóris 2005: 51).

A fizetésre szolgáló eszközök közül az IKEA által kibocsátott különböző típusú kártyák alkalmazásának meghatározására tettem kísérletet (1. táblázat). Az IKEA kártyái ránézésre rendkívül hasonlóak, funkciójuk meglehetősen különböző. Bizonyos kártya kedvezményre jogosít, más kártyák konkrét fizetőeszközként szolgálnak.

A *voucher* 'valamilyen értéket reprezentáló okmány'. Az IKEA-ban számtalan fajtájával találkozhatunk, ám maga a *voucher* terminust a budaörsi áruházban az általános jelentésénél valamivel szűkebb jelentésben használják. Azaz mindenképpen valamilyen akció keretében kibocsátott okmányról van szó, amikor úgymond „megajándékozzák” a vásárlót (vásárlásai után). Tehát például abban az esetben, ha ajándékkártyáról beszélünk (amelyet egy vásárló aján-

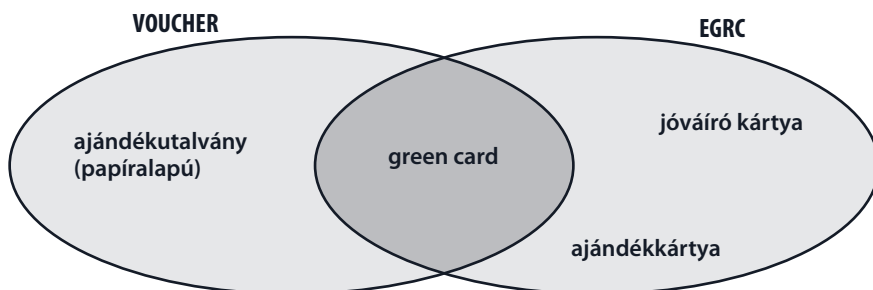
1. táblázat

A voucher és az IKEA-kártyák.

terminus	meghatározás	alkalmazási terület
<i>ajándékkártya</i>	A pénztárnál tetszőleges összeggel feltölthető vásárlókártya, amelynek értéke korlátozott időn belül szabadon felhasználható. De picking esetén is erre töltjük fel a vásárlás értékét.	P, VSz
<i>EGRC</i>	Az összes IKEA által kibocsátott kártya (ajándékkártya, green card, jóváírás) adminisztrációs helye a pénztárgépben.	P
<i>green card</i>	Olyan kártya, amelyen valamilyen kedvezmény, akció során szerzett érték szerepel. (Pl. fenyőfa árából visszajáró kedvezmény.) L. még voucher. Pénztári gyakorlatban ugyanúgy működik, mint az ajándékkártya. L. EGRC	P, VSz
<i>jóváíró kártya</i>	Vevőszolgálat által feltöltött kártya, amelyet a vásárló reklamáció miatt kap. A jóváírás összegét tartalmazza, a vásárló ezzel fizethet a kasszáknál. L. EGRC	VSz
<i>voucher</i>	Valamilyen értéket reprezentáló okmány. Bizonyos akció kereteiben, adott feltételek mellett a vásárló ~ kap. Régebben papíralapúak voltak. Ma inkább kártya formájában jellemző. L. green card	P, VSz

dékozhat egy másiknak) az IKEA-ban már nem beszélhetünk *voucherről*. Ám az összes IKEA-kártyával történő fizetés adminisztrációs/könyvelési helye az EGRC „rovat”. Így a kártyákat kezelő alkalmazott számára technikai szempontból nem feltétlenül lényeges a különböző kártyatípusok megkülönböztetése. Más szempontból viszont, adott akciók esetén, fontos lehet: például *voucherrel* való fizetés esetén nem igényelhető újabb kedvezmény. Ez esetben a különböző típusú kártyák megkülönböztetése kardinális kérdéssé válik. Ábrázolásuk az 2. ábrán látható.

2. ábra
EGRC és voucher

Az alábbi, 2. táblázatban az úgynevezett IKEA-kártyákat (minden kártyát, amit az EGRC rovatba könyvelnek) komponenses elemzés segítségével vizsgálom. A komponenses elemzés a hiponimák közötti számában vagy jelentéselemben való különbség felderítésére szolgál. Ennek értelmében, ahol a hiponimák között nem találunk eltérő számát, ott szinonímia van (Károly 1980: 148).

Minden IKEA-kártya egyezik abból a szempontból, hogy egy adott, levásárolható értékkel bírnak. A különbségek a kártyák eredetében rejlenek. A *jóváíró kártyát* a vásárló a vevőszolgálaton kapja, ha valamilyen korábban megvásárolt terméket visszahoz. Ajándékkártyát vásárolni lehet tetszőleges értékben, és legtöbbször a kártyán lévő összeget nem az a személy használja fel, aki rátöltötte. A *green card* pedig valamilyen akcióban való részvétel esetén szerezhető: pl. vásárlás értékének 20%-as visszajár IKEA-kártyán. Ebben az esetben ez az összeg mindig egy *green cardra* kerül.

2. táblázat
IKEA-kártyák.

terminus	meghatározott értékben levásárolható	voucher	visszahozott termék értékét reprezentálja
<i>ajándékkártya</i>	+	-	-
<i>green card</i>	+	+	-
<i>jóváíró kártya</i>	+	-	+

4.3.1. Poliszémia és homonímia

A poliszémia és a homonímia megkülönböztetésének kérdése régóta foglalkoztatja a szótárírás elméletével és gyakorlatával foglalkozó tudósokat. A poliszémia és a homonímia jelenségének köszönhetően az egy jel–egy fogalom kapcsolat megbomlik, és egy jel több fogalommal kapcsolódik össze. Így azt mondhatjuk, hogy a két jelenség azonos, mivel mindkét esetben egy név két vagy több fogalomra vonatkozik (Horváth 1999: 92). Lényegi különbségük, hogy a poliszémia esetén a két jelentés között felismerhető kapcsolat, míg a homonímia esetében nem. A poliszémiára jellemző a fogalmi mezők átfedése (pl. a *körte* két jelentése közötti alaki átfedés). A poliszémia nem „káros” dolog, hanem gazdaságilag kifejezetten hasznos. Úgyis mondhatjuk, a „nyelvi ökonómia eszköze”, ugyanis egy szó „újrafelhasználásával” nem kell a memóriánkat új szóalakokkal terhelnünk (Balázs 1999: 8). A kontextusban egyértelművé válhat egy-egy szó jelentése; ám a kontextusból kiragadva – mint a szótárban – pontos definiálásra van szükség ahhoz, hogy az információ ne sérüljön. (A legjobb eljárás, ha a szótárban is a kontextus megadásával pontosítunk).

A homonímiáról még Bárczi Géza fogalmazta meg, hogy bár szemlátomást olyan szakszó, amelyet mindenki ért, közelebbről vizsgálva a kérdést kiderül, hogy sokszor a szakemberek sem ugyanazt értik alatta (Bárczi 1958: 43). Kiss Gábor például megkülönböztet úgynevezett szótári homonímiát, azaz szótári címszók alaki azonosságát, és a szövegben azonos szóalakokként előforduló szövegszókat (Kiss 1999: 117). Jelen tanulmányban kizárólag az előbbivel foglalkozom, vagyis csak a morfológiailag tagolatlan jelek közötti azonosalakúsággal. Kiss Gábor még egy típusú homonímiáról beszél, a „lexikográfiai kényszer szülte szótári homonimákról”. Olyan eseteket sorol ebbe a kategóriába, amelyekben egy szó címszóvá emelését egy másik szó kényszeríti ki. A megszilárdult főnév (pl. *bejárat*) szótári státusza mintegy kötelezi a szótárkészítőt, hogy az igei származékot is címszóvá tegye. Erre Kiss több példát is felsorol (Kiss 1999: 123). Például a műveltető igeképzővel ellátott *főz* szavunkat. Vajon eszébe jutna-e a szótárkészítőnek a *főzet* szó igei jelentését rögzíteni, ha nem lenne főnévi jelentésű *főzet* szavunk? Valószínűleg nem, és valóban, a jelentések megadásakor egy teljeskörű definiálási kényszer ragadja magával a szótárkészítőt, mondhatni „feleslegesen” gyarapítva ezzel a címszók számát. Egy másik megközelítés szerint – diakrón szempontból – megkülönböztethetünk valódi és álhomonimákat. Az álhomonímia a poliszém szavak „szétfejlődéséből” ered (Horváth 1999: 92–93). A számítógépes nyelvészetben pedig megjelenik még egy fogalom: a homográfia. Homográfok azok a szövegszavak, „amelyeknél egy lexéma egy vagy több toldalékolt szóval azonos, vagy több toldalékolt szónak azonos az alakja” (Pajzs 1999: 169). Ez gyakorlatilag megegyezik a szövegben azonos szóalakokként előforduló szövegszók kategóriájával. Homográfian szűkebben érthetünk írásbeli azonosalakúságot is, amelyhez gyakorta kapcsolódik homofónia (azaz azonos ejtés). Heger szerint, „aki a lexikológia elméletileg megalapozott fogalmait kívánja a lexikográfiában érvényesíteni, csak akkor beszélhet homonímiáról, ha az adott alakokra a homográfia és a homofónia egyaránt jellemző” (Heger 1963: 474).

Annak eldöntése, hogy van-e kapcsolat vagy nincs a két jelentés között, nem könnyű, és nem is mindig lehetséges. Terminológiai szempontból, a fogalomközpontúság okán nem foglalkozunk a jelentések történeti vetületével, a jelen, az aktuális jelentés a lényeg. „A jelen nyelvállapotot leírni szándékozó szótárak nem strukturálódhatnak elmúlt nyelvállapotok szerint, kevesebb olyan egynyelű szótár van, amely következetesen az alapján dönt polisziémia és homonímia közt, hogy az adott jelentések érintkeznek-e egymással” (Uzonyi 2012: 96).

Ugyanakkor a szótárírás gyakorlatában jellemző a polisziémia és homonímia eltérő jelölése. Polisziémia esetén a különböző jelentéseket rendszerint egy címszón belül, különböző sorszámok alatt tüntetik fel. A homonim szavak, ezzel szemben, önálló címszóként jelennek meg. Miután különbségük nem egyértelműen megállapítható, így indokolt nem megkülönböztetni a rájuk vonatkozó eljárásokat sem. Ezért, és nem utolsó sorban a fogalomközpontúság megvalósíthatósága miatt, úgy találom, hogy a legjobb eljárás minden egyes jelentés külön címszóként való felvétele.

A polisziém és homonim szavak különlegessége nem csak szótári jelölésükben rejlik, hanem jelentésük megadása, a különböző jelentések elhatárolása és a definícióalkotás szempontjából is különleges eljárásmodot igényel. Uzonyi (2012) szerint elsőként „meg kell húzni a határt a homonímákat és a csak jelentésosztályokat kijelölő nyelvtani egységek között; tisztázni kell, hogy milyen nyelvtani különbségek kapcsolódhatnak egy-egy szemémához (pl. eltérő többes szám). Csak ezután következhet a még mindig ugyanazon lemma alatt található jelentések vizsgálata” (Uzonyi 2012: 96).

A továbbiakban a polisziém és homonim szavak jelentésmeghatározásának módját tekintem át egy-egy példa segítségével.

A terminusok vizsgálatához Fóris háromdimenziós vektormodelljét használom (Fóris 2009). Fóris 2009-es tanulmányában egy olyan terminusmodell megadására törekszik, amely kiküszöböli a Cabré-féle modell statikusságát, hiányosságait. A dinamikus modell lényege, hogy a terminus egy állandó entitás, amelynek legfeljebb csak a komponensei változnak, de a komponensek eredője mindig ugyanaz marad. Fóris vektorokon keresztül szemlélteti a terminus jellegzetességeit. Alapfelvetése egy háromdimenziós koordinátarendszer, amely tengelyein helyezkednek el a terminus komponensei. A terminus három egymásra merőleges komponensvektora: az f fogalmi, ny nyelvészeti és k kommunikációs. Más-más nyelvi megnyilatkozás az adott koordinátarendszeren belüli más-más komponensértékekhez vezethet (Fóris 2009: 39). Fóris a nyelvi megnyilatkozás, kommunikációs helyzet és kontextus terminusokat szinonimaként kezeli. (Ezt azért fontos megjegyezni, mert az egyértelműsítés híján akár egy másik értelmezés is lehetővé válik; miszerint a kontextus egy koordinátarendszeren kívüli tényező, amely befolyásolja a három komponens – k , f , ny – értékeit.) A modell előnye a nyelvi hálón való ábrázolás, ugyanis így lehetővé válik a más-más környezetbe kerülő terminusok kapcsolatainak és szerepeinek szemléletes ábrázolása (Fóris 2009: 40). A terminusok vektormodellje úgy kapcsolódhat a nyelv hálómodelljéhez, hogy a csomópontokban lévő terminusok komponensei skálafüggetlen hálózatokat képeznek, és a kommunikáció

során a vektorkomponensek megfelelő megválasztása a hálók rendszerén történik (Fóris 2009: 38). Fóris megjegyzi, hogy a komponensek értékében eltérés mutatkozhat, annak függvényében, hogy köznyelvi vagy szaknyelvi szövegben fordul elő az adott terminus. A *béka* szó jelentése a biológia doménen, illetve „azon kívül”, köznyelvi használat során: A *békák* a biológiában „a kétéltűek farkatlan rendje” (ÉKsz. 1972. *béka*). A köznyelvben: „Csupasz, nyirkos bőrű, düllelt szemű, négy lábú kétéltű állat.” (uo.). Már a definíciókból is látható, hogy a köznyelvi fogalomalkotás mennyiben különbözik a szakmaitól, és pontosan ennek megfelelően változnak a fogalmi vektorok is. Mindez természetesen a kommunikatív komponens változásával együttesen, „fordított arányban” történik, így lehetséges, hogy nem változik meg maga a terminus (az eredő). A nyelvészeti vektor nem változik.

4.3.1.1. Poliszém szavak jelentésmeghatározása

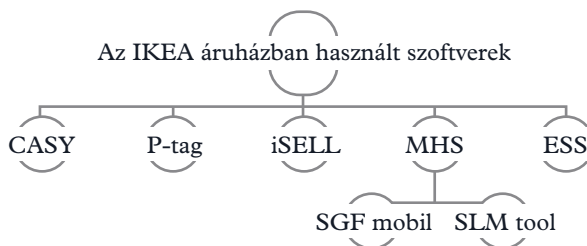
A továbbiakban a háromdimenziós vektormodell segítségével vizsgálom az *SGF* jelölő lehetséges vonatkozásait. Az *SGF* akroníma az angol Store’s Goods Flow kifejezésből származik. Az *SGF*-nek az IKEA doménen belül két jelentése van. Egyrészt az eladás egész területén vonatkozik az *SGF mobilra*, amely: „Lokációk karbantartását szolgáló és áruinformációt nyújtó rendszer. (Gyakran előfordul az *RDT* szinonimájaként is.)”. Utóbbi oka, hogy a számítógépes program, illetve alkalmazás egy *RDT* nevű mobil eszközön futtatható, amelyet főként e célra használnak, így a program után – metonímiával – az eszközt is sokszor *SGF*-nek nevezik. Tehát rögtön két jelentése van egy doménen belül, egyrészt egy számítógépes szoftver, másrészt egy technikai eszköz. Másik jelentésében (vagy értelmében), amelyet az áruház önkiszolgáló raktárának területén használnak: „Az összes olyan lokáció, ami 20 egység magas fölött van, tehát a vásárló nem éri el.” Ez az úgynevezett *SGF-feltárhely*. Gyakran elhangzik olyan mondat, hogy „*X. Y. termék SGF-ben van.*” A szó mindhárom jelentését ismerők mentális lexikonában ilyenkor csak az utóbbi jelentés aktualizálódik. Tehát az alapján, hogy egy terminus három „alkotórészre” bontható: *k* (kommunikációs komponens), *ny* (nyelvészeti komponens) *f* (fogalmi komponens); az *SGF* terminus(ok) a következőképpen írhatók le: $SGF_1 = ny1 + k1 + f1$; $SFG_2 = ny1 + k1 + f2$; $SGF_3 = ny1 + k2 + f3$. (Tehát a nyelvészeti komponens mindhárom esetben ugyanaz, a kontextus két esetben ugyanaz, míg a fogalmi komponens mindhárom esetben különböző.) A komponensek eredője a terminus. Tehát a szótárban a pontos értelmezés érdekében szükség van a fenti információk mindegyikének rögzítésére, nem elégséges kizárólag egy definíció. (A kontextust külön mezőben, a terület megjelölésével jelöltem.)

A fent említett három terminus tehát külön-külön fogalmi rendszerbe kerül. A *SGF* az *RDT* szinonimájaként az eszközök egy alfaját képviseli, míg a *SGF mobil* a szoftverek között tűnik fel (3. és 4. ábra). Definíciójuk megadásakor nem csak specifikáló tényezők térnek el, de nemfogalmuk is. Szótárkészítési szempontból ezért is indokolatlan a poliszém szakszavak egy címszón belüli feltüntetése, hiszen jelentésük alapján más aldoménbe vagy doménbe is tartozhatnak. Az *SGF* esetében ugyan létezik kapcsolat a jelentések között történeti-

etimológiai szempontból, de ez a jelen szempontjából számunkra lényegtelen. A szótár használója a szó pillanatnyi jelentését kívánja megtudni, és célunk személyének gyors információhoz juttatása.

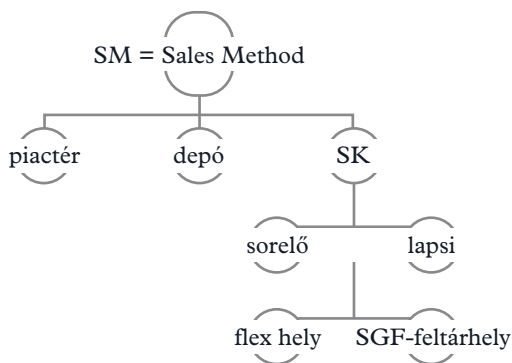
3. ábra

Az SGF mint szoftver.

4. ábra

Az SGF mint Sales Method.

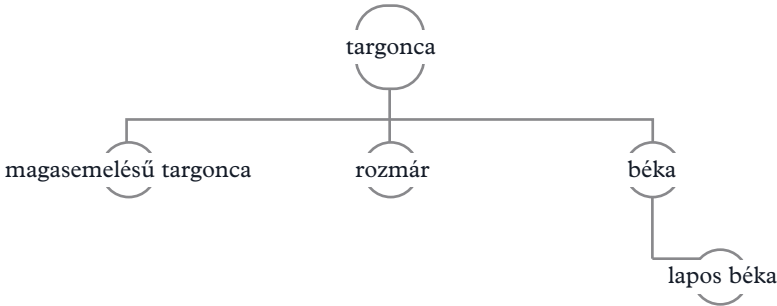
4.3.1.2. Homonim szavak jelentésmeghatározása

Az IKEA-szótárba sok olyan címszó került, amelyek grafikailag azonosak, de kiejtésük eltérő. Ezek szélsőséges megvalósulási formái a rövidítések útján keletkező homonimák. Pl. az SL_1 és SL_2 címszók jelentése és „kiejtése” eltér, ráadásul egy aldoménon használják őket, mindkettőt a készletellenőrzésben. SL_1 az angol Service Level, míg SL_2 a szintén angol Sales Location kifejezés akronimái. Vannak olyan esetek is, amikor a kiejtés hasonló, de az írásmód különbözik. Ez utóbbiak a homofónia tárgykörébe tartoznak. Ilyen a *basic action* és a *bézikel* terminusok esete, ugyanis utóbbit igeképzővel való ellátottsága miatt a nyelvhasználó jobban a magyar nyelv részének érezheti, így „átírása” is indokoltá válik. A *basic action* kifejezés ezzel szemben még nem látható el magyar képzőkkel, így itt megtartottam az eredeti írásmódot. A továbbiakban ezeket az eseteket is homonim pároknak tekintem.

A homonim szavak jelentéseinek elhatárolása során nem merült fel különösebb probléma, tekintve, hogy rájuk is jellemző, hogy más-más szemantikai mező, akár más-más aldomén részei. Viszont annál érdekesebb ábrázolásuk háromdimenziós vektormodellen. Vegyük példaként a *béka* szót, amely az IKEA-n belül két illetve három jelentéssel bír. Ebből kettő tekinthető egyértelműen homonimnak. A *béka* a fizikában, vagy tágabban műszaki gyakorlati területeken a *béka* hidraulikus kézi emelő, amely raklap vízszintes mozgatására szolgál (Wikipedia: web). Ilyen eszközt természetesen az IKEA is használ. Másik *béka* az IKEA Lakberendezési Kft. munkatársainak szóalkotása, amely bankkártya jelentésben használatos (saját gyűjtés). Ha ábrázolni szeretnénk mindkét jelentést, először is figyelembe kell vennünk, hogy homonim alakokról van szó. Ez esetben a nyelvészeti komponens értéke mindhárom esetben ugyanaz, hiszen ugyanaz a jelölő (így ez nem módosítja az eredőt); a fogalmi és a kommunikációs komponensben viszont egyértelmű eltérés mutatkozik. Itt elméletben mindkettő változik, méghozzá úgy, hogy a terminusvektor is különbözni fog. Tehát a vektorok összegei a következőképpen alakulnak: $béka_1 = ny_1 + k_1 + f_1$; $béka_2 = ny_1 + k_2 + f_2$. A *béka* terminusok szintén más-más domén részei, ahogy az 5. és 6. ábrákon látható.

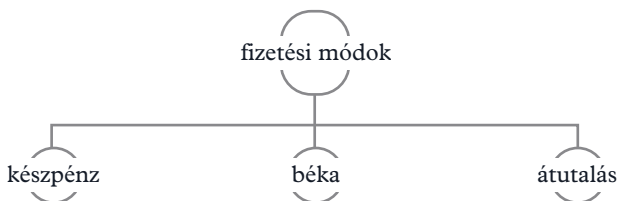
5. ábra

A béka mint targonca

6. ábra:

A béka mint fizetési mód

4.3.2. Szinonímia

Általánosan elterjedt nézet, hogy a szaknyelvekben nincsenek szinonimák, a terminusokat a monoszémia jellemzi. „Ezzel szemben az egyes szak- és tudományterületeken végzett konkrét terminológiai vizsgálatok számos tárgykörben sorolják fel a szinonimákat, a jól kezelhető terminológiai adatbázisokban pedig külön rovatban lehetséges a szinonimák rögzítése” (Fóris 2014: 279). Saját, az IKEA-szótárat érintő vizsgálataim is ezt támasztják alá.

A szinonimitást illetően még napjainkban is sok a tisztázatlan kérdés, munkám során a mai terminológiai kutatásoknak megfelelő elméleti keretet tartottam szem előtt, miszerint: „a szinonimareláció doménfüggetlen és szimmetrikus reláció, feltétele az azonos denotátum és a mondatban való felcserélhetőség, és nem függ a regiszterbeli, stílusbeli, konnotációs különbségektől” (Fóris 2014: 283).

A vizsgálathoz komponenses elemzést alkalmaztam. Szinonimikus viszony állhat fent magyar és más nyelvű fogalmak között, így ezeket nem tartom érdemesnek megkülönböztetni. Egy adott szó szinonimáit és más nyelvű ekvivalenseit egyformán kezeltem a szerkesztés során, és közös „ekvivalens” minősítést kaptak. (Lásd *location*, *lokáció*, *eladási hely*.)

4.4 Rögzítés

Az IKEA-szótár készítésének során nem elhanyagolható szempont a terminusok rögzítésének módja. A szótár elektronikusan tárolt, valódi elektronikus szótárnak tekinthető. Rögzítése (.xls formátumban) a Microsoft Word Excel táblázatkezelő programjában történt. Ennek egyik oka, hogy ekkora adatmennyiségnek tökéletesen elegendő egy táblázat is, és az adatok (kapcsolati) bonyolultsága sem indokolja egyszerre több tábla használatát. A felhasználók igényeinek megfelelően létrehozott öt mező – szakkifejezés (terminus), meghatározás, alkalmazási területek, ekvivalensek, rövidítések feloldása és egyéb megjegyzések – kezelésére tökéletesen elegendő egyetlen táblázat. Az adott program előnye, hogy a lekérdezés is könnyedén megoldható, tetszőleges szempont szerint. Szemben például bizonyos terminológiakezelő programokkal, amelyek segítségével csak magára a terminusra kereshetünk, Excelben akár a fogalom definíciójában is kutakodhatunk, így kezdetleges módon, de a fogalomalapú keresés is megvalósul. Az adatokat bármilyen szempont alapján rendezhetjük, akár alkalmazási területenként (doménenként) is. Így bárki könnyedén hozzájuthat saját „szakterülete” szóanyagához, de akár módszeresen vizsgálhatja, elsajátíthatja egy másik területét is.

5. Összegzés, kitekintés

Összefoglalva elmondható, hogy a terminológiai munkafolyamat egyre inkább minden vállalkozás életének részévé válik a dokumentáció nyelveinek menynységétől függetlenül. Többnyelvű dokumentáció esetében természetesen a

terminológiai munka jelentősége is növekszik, a fordítási folyamatokon keresztül, a dokumentációs anyagok mennyiségével párhuzamosan. A terminológiai szabványosítás és harmonizáció (l. Fóris–Sermann 2010) folyamata is elkerülhetetlenné válik egy globális nagyvállalat számára, előbbit a vállalati szabványosítás mint a szabványosítás egyik hagyományos területe is megkívánja. Demeczky Jenő így fogalmazta meg a terminológia jelentőségét: „a terminológiai munka gazdasági haszna számítható, és a terminológiai munkafolyamat költségeit és hasznát egybevetve gazdasági szempontból is ésszerűen megalapozható a bevezetéséről hozott döntés” (Demeczky 2009: 155).

Tanulmányomban az IKEA Lakberendezési Kft.-nél folyó belső kommunikációt érintő terminológiai munkát kívántam bemutatni. A bemutatott munkafolyamat természetesen valaminek legfeljebb csak a kezdetét mutathatja, végleges állapotnak semmiképp nem megfelelő. Nemzetközi nagyvállalatként a terminológia-menedzsment központi kidolgozást és irányítást érdemelne. A hazai, áruházankénti terminológia kidolgozása mellett szükség lenne a nemzeti, regionális, és globális terminológiai rendszer harmonizálására, nemcsak a fordítások minőségének javítása és költségeinek csökkentése, hanem a munkatársak, osztályok közötti belső kommunikáció hatékonyságának növelése érdekében is. Emellett a kifelé irányuló kommunikáció is külön kezelésre szorulna, a terminológiai pontatlanságból fakadó félreértések elkerülése céljából.

A terminológia szakmai, belső kommunikációban betöltött szerepén túl igyekeztem rámutatni a terminológiai munka gazdasági jelentőségére is. Vizsgáltam a magam által készített belső kommunikáció fejlesztésére szolgáló kiegészítőket. Kihangsúlyozva a munkafolyamat kezdetlegességét, kitértem a jövőbeli fejlesztési lehetőségekre, kiemelve a fordítás minőségét növelő és költséget csökkentő technikai fejlesztéseket.

Irodalom

- Balázs G. 1998. A szinonímia antropológiai nézőpontból. Szinonim korrelációk (kapcsolatok). In: Geccső T., Spannraft M. (szerk.) *A szinonimitásról. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához I.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 20–24.
- Bárczi G. 1958. A szótári homonímia kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 54. 43–52.
- Benkő L. 1988. Irodalmi nyelv – köznyelv. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése. (A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai).* Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–33.
- Demeczky J. 2009. A terminológia-menedzsment gazdasági haszna a minőségirányítás pénzügyi mutatói alapján. *Magyar Terminológia* 2. évf. 2. szám. 155–173.
- Faludi A. 2013. *Egy kereskedelmi cég terminológiai rendszerének vizsgálata. Kiegészítő a belső kommunikációról az IKEA Lakberendezési Kft. Budaörsi áruházában.* Budapest, KRE BTK, Terminológia MA. Diplomamunka, Kézirat.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke.* Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. 2010. A szaknyelv kutatás modellje és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés. *Magyar Nyelv* 106. évf. 4. szám. 424–438.

- Fóris Á. és Sermann E. 2010. A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció. *Magyar Terminológia* 3. évf. 1. szám. 41–54.
- Fóris Á. 2014. Szinonimák a terminológiában. In: Ladányi M., Vladár Zs., Hrenek É. (szerk.) *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák. A MANYE XXIII. Kongresszusának előadásai. I–II.* Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 279–284.
- Heger, C. 1963. Homographie, Homonymie, Polysemie. *Zeitschrift für romanische Philologie* 79. Tübingen. 471–491.
- Horváth K. 1999. Poliszémia és homonímia az etimológiai kutatásban. In: Gecső T. (szerk.) *Poliszémia, homonímia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 91–97.
- Károly S. 1980. A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv* 76. évf. 1. szám. 143–156.
- Kiefer F. 2000. *Jelentélmélet.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Kiss G. 1999. Homonimák a magyar szótárakban. In: Gecső T. (szerk.) *Poliszémia, homonímia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 117–123.
- Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pajzs J. 1999. Homonimák és homográfok egyértelműsítése a nagyszótári korpuszban. In: Gecső T. (szerk.) *Poliszémia, homonímia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 167–179.
- Rràlt 2003. *Recommandations relatives à la terminologie.* Conférence des Services de traduction des États européens. Berne: Groupe de travail terminologie e documentation.
- Ruzsa I. 1998. *Logikai zsebenciklopédia.* Budapest: Áron Kiadó.
- Tamás D. 2012. (konferenciabeszámoló) DTT-Symposium. Terminologieprozesse und Terminologiewerkzeuge. Elhangzott: Heidelberg, 2012. április 19–21. *Magyar Terminológia* 5. évf. 2. szám. 291–304.
- Uzonyi P. 2012. Az azonos alakú szótári címszavak és a homonímia kapcsolata. In: Pintér T., Pődör D., P. Márkus K. (szerk.) *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére.* Szeged: Grimm Kiadó. 86–104.

Források

http://hu.wikipedia.org/wiki/allatnevekrol_elnevezett_targyak_listaja (Utolsó megtekintés: 2016. 09. 12.)

Jegyzetek

- * Ezúton szeretném megköszönni az IKEA Lakberendezési Kft. segítőkész munkatársainak: főként Terék Sándor marketing szakembernek és Pintér Boróka fordítónak az IKEA-szótár és tanulmányom készítésében nyújtott segítségét.

A túlkompensálás veszélye a frazeologizmusok fordításakor

Felekné Csizmazia Erzsébet

E-mail: csizmazia.erszebet@gmail.com

Kivonat: A tanulmány a népszerű osztrák gyermekirodalmi szerző, Christine Nöstlinger *Sowieso und überhaupt* című regényének *Szép kis család* címmel megjelent magyar nyelvű kiadásában vizsgálja a frazeologizmusok fordítását. Hallsteindóttir és Farø (2010) tipológiája alapján öt kategóriába sorolja hetvennél több példával ismerteti a műben alkalmazott fordítási műveleteket. Nem csak a forrásnyelvi szöveg tartalmaz nagy számban frazeológiai egységeket, hanem a célnyelvi szöveg is gyakran él a frazeologizmushasználat eszközével a német nyelvű alkalmi szókapcsolatok, lexémák átültetésekor. Ez felvetheti a „túlkompensálás” veszélyét, azaz a két szöveg stíláriis eltéréseket mutathat.

Kulcsszavak: gyermekirodalom, frazeologizmus, alkalmi szókapcsolat, lexéma, modifikáció, fordítási relevancia

Bevezetés

Az osztrák Christine Nöstlinger napjaink egyik legismertebb német nyelvű gyermek- és ifjúsági könyvszerzője, aki 1970 óta több mint 100 könyvvel örven-deztette meg olvasóit és a fiatal korosztály mellett a felnőtteket is sikerrel szólítja meg. Munkásságát számos rangos díjjal ismerték el: 1984-ben neki adományozták a gyermekirodalom legfontosabb nemzetközi díját, a Hans-Christian-Andersen-Érmet, 2003-ban ő kapta meg elsőként az Astrid Lindgren emlékére alapított svéd irodalmi díjat, továbbá több ízben nyerte el a Német Ifjúsági Irodalmi Díjat, az Osztrák Állam Gyermek- és Ifjúsági Irodalmi Díját, valamint Bécs Gyermek- és Ifjúsági Irodalmi Díját.

Ismertsége és népszerűsége túlmutat a német nyelvterület határain, könyveit 70 nyelvre fordították le (Fischer 2006: 87). A magyar kiadók érdeklődése mintegy másfél évtizedes késéssel, csak a 80-as évek második felétől fordult az író regényei felé, így ma már 22 munkáját veheti kézbe a hazai olvasóközönség.

Nöstlinger sok humorral, sajátos nyelvezettel és szóhasználattal ír, tősgyökeres bécsiként előszeretettel él az osztrák dialektus bécsi változatával, valamint jó ismerője az ifjúság nyelvének is. Ezek ötvözéséből születnek a jellegzetes, másokéval össze nem téveszthető kifejezések és mondatok. A nöstlingeri stílus-

hoz nélkülözhetetlenek a frazeologizmusok is, melyek nagyban hozzájárulnak regényei kitűnő stílusához.

Jelen tanulmány célja, hogy az író *Sowieso und überhaupt* című ifjúsági regényének Szlukovényi Beáta által *Szép kis család* címmel készített magyar nyelvű fordításában az egyik szereplő elbeszélésén keresztül bemutassa a frazeologizmusok célnyelvi megfeleltetéseit.

1. Gyermekirodalom és frazeológia

1.1 Gyermekirodalom

Bonyolult a szakirodalom szóhasználata a fiatal korosztálynak szánt irodalom megjelölésére. Az angol, francia és az orosz csak *gyermekirodalomnak* nevezi (*childrens's literature, litterature enfantine, gyetszkaja lityeratura*), míg a magyar a német *Kinder- und Jugendliteratur* nyomán az árnyaltabb, pontosabbnak tűnő *gyermek- és ifjúsági irodalom* kifejezést vette át, ám a mindennapokban nálunk is egyre inkább a *gyermekirodalom* elnevezés kezd meghonosodni, mert olvasója pszichológiai, szociológiai, pedagógiai és jogi értelemben is egyaránt gyerek (Komáromi 1999). Az összetett szó előtagjaként álló *gyermek* szó tehát fejlődési jelző. Adamikné (2001) hosszúnak és nehezen kezelhetőnek tartja a *gyermek- és ifjúsági irodalom* fogalmat, ezért sok szerzőhöz hasonlóan az ifjúsági irodalmat is beleértve a rövidebb *gyermekirodalom* elnevezést használja.

Jelen tanulmány szerzője is ez utóbbit választotta, miközben a befogadók köre természetesen nem korlátozódik a 10 évesekre és az annál fiatalabbakra.

A gyermekirodalom fogalma is vitatott. A szakirodalom gyakran a gyermekeknek szánt irodalmi tartalmat hangsúlyozza. Ez nem pontos, hiszen számos olyan felnőtteknek íródott könyvet ismerünk, amelyeket gyerekek is olvasnak, ezáltal gyermekirodalmivá váltak (pl. Defoe: *Robinson Crusoe*, Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*, Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*, Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* stb.). *A kis herceg* eredeti célközönsége például kifejezetten a felnőtt korosztály lett volna, mégis gyermekirodalom lett a regényből. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a befogadó, az olvasó oldaláról kell megközelíteni a fogalmat.

Legkézenfekvőbb definíciónak az tűnik, ha a gyermekek számára írt műveket soroljuk a gyermekirodalomhoz, így azonban túlságosan leszűkítjük. Ugyanakkor nagyon tág definíció lenne, amennyiben minden, a gyermekek által olvasott írásművet gyermekirodalomnak tekintenénk, hiszen abban az irodalom kategóriáján kívül eső írások is előfordulnak. Gyermekirodalomnak számít minden, amit a gyermekek számára ajánlanak vagy adaptálnak akár a felnőtt irodalomból, akár a folklórból. De beletartozik az ismeretterjesztő irodalom, a gyermekeknek szerkesztett folyóiratok, valamint az ábécés- és olvasókönyvek. Végül ide sorolhatjuk a gyermekek által írt műveket is (Adamikné 2001).

Részletesebben kifejtve definiál a *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*, mely egészen tág értelmezésben nem csak a nyomtatásban megjelent írásműveket, hanem azok filmes, valamint hanghordozón terjesztett változatát is gyermekirodalomnak tekinti:

KJL ist die Bezeichnung für a) alle Texte, welche ausdrücklich für Kinder und Jugendliche produziert sind (spezifische KJL), b) alle Schriften, welche von Kindern und Jugendlichen konsumiert werden, ohne daß sie für diese speziell verfertigt zu sein brauchen (z.B. Zeitung), oder von jugendlichen Lesern rezipiert (Schul-, Lehrbuch) werden (KJL im weiteren Sinne, auch Kinder- und Jugendlektüre). KJL wird in Büchern, Heften und anderen Druckerzeugnissen, im weiteren Sinn auch in den Massenmedien wie Film, Tonband, Schallplatte verbreitet (Doderer 1984: 161).

1.2 Frazeológia a gyermekirodalomban

A beszélt és az írott nyelv egyaránt él a frazeologizmusok adta lehetőségekkel, előfordulásuk gyakorisága azonban szövegtípustól függően változik. A szubjektív véleményt megfogalmazó és tükröző szövegekre sokkal nagyobb számban jellemzőek, mint az objektív tartalmúakra. Éppen ezért nehéz természettudományi szakszövegekben frazeológiai példát találni, míg például a politikai kommentárok, reklámok, irodalmi szövegek és különösen a viccek bővelkednek a különböző típusú frazeológiai egységekben (Burger 2003).

A gyermekirodalomban előforduló frazeologizmusok kutatásával ismereteim szerint Magyarországon még nem foglalkoztak, és német nyelvterületen is a mostohán kezelt kutatási kérdések közé tartozik. Leginkább azok a célzott kutatások hiányoznak, amelyek a frazeológiai egységeknek a gyermekirodalomban betöltött szerepét vizsgálnák. Erre vonatkozóan csak elvétve olvashatók megállapítások a szakirodalomban: a gyermekirodalmi szerzők frazémákkal tesznek eleget a színesebb, szemléletesebb nyelvhasználat iránti igénynek. A fiatal, többnyire kamasz szereplők szájába adott frazeológiai egységekkel egyrészt jellemzik őket, másrészt az ifjúság által beszélt nyelvet és stílust mutatják be. Kiegyensúlyozott idiómahasználatukkal a nyelvi tudatosság fejlesztéséhez, a szókincs bővítéséhez járulnak hozzá, valamint a frazeologizmusok használatára ösztönzik a gyerekeket (Burger 1997).

Burgeren (1997, 2003) kívül Richter-Vapaatalo (2007) végzett kvalitatív és kvantitatív frazeológiai vizsgálatokat elsősorban Erich Kästner regényeiben. Utóbbi szerző megjegyzi, hogy Czesława Schatte is Kästner frazeologizmusait elemzi egyik tanulmányában (2003, idézi Richter-Vapaatalo 2007: 75). Meglepőnek tartja, milyen kevés figyelmet szentelnek a gyermekirodalomban e terület kutatásának, miközben konkrét szerzők vagy irodalmi művek feldolgozásával már nagy számban születtek és születnek jelenleg is frazeológiai munkák (Richter-Vapaatalo 2007: 76). Richter-Vapaatalo nyomtatásban megjelent doktori értekezése óta Ulrike Preußner (2011) lányregényekben, Christina Mandl (2013) pedig Christine Nöstlinger 1970 és 2012 között írt, minden korosztályt megszólító 17 könyvében vizsgálta a frazeologizmusokat (9 db 7-11 éves olvasóknak, 5 db 12 év feletti kamaszoknak és 3 db felnőtteknek szánt műben).

A gyermekirodalom egészéhez hasonlóan az egyes művek frazeológiaszöveghasználatát is különböző szempontból lehet vizsgálni: egyrészt a nyelvelsajátítással kapcsolatban, hiszen ezek a speciális nyelvi elemek a nyelvet kife-

jezőbbé, színesebbé teszik, tehát az írásművekbe történő beépítésük mögött didaktikai szándék húzódhat meg. Másrészt a gyermekkönyvekben megjelenő frazeologizmusok azt is tükrözik, hogyan látják, mennyire tartják fejlettnak az egyes szerzők a gyermekek frazeológiai kompetenciáját és frazeológiahasználatát (Burger 1997). Míg a nyelvelsajátítás és a frazeológia kapcsolatáról legfeljebb csak feltételezéseink lehetnek, a második szempont empirikusan jól vizsgálható.

A frazeológiai egységek előfordulási gyakorisága és a használat jellege alapján Burger (1997: 234–239) négy csoportba sorolja a gyermeki irodalmi szerzőket:

- (1) *absztinens vagy bátortalan* – a gazdag képanyagot tartalmazó, kisiskolások által olvasott első könyvek még tudatosan mellőzik a frazeologizmusokat. Az elvétve előforduló, véletlenül „becsúszott” egy-egy frazéma jelentése a kontextusból könnyen kikövetkeztethető.
- (2) *óvatos* – nem várja el az olvasótól a frazéma ismeretét, hanem először bevezeti, majd elmagyarázva építi be a szövegbe.
- (3) *mértéktelen* – nagy számban használ frazeológiai egységeket, leggyakrabban ún. frazeológiai hasonlatokat.
- (4) *játékosan kacsintó* – a frazémák okkasionális ferdítéssel, modifikációként, gyakran játékos formában, szójátékként kerülnek be a szövegbe.

2. Christine Nöstlinger

2.1 Christine Nöstlinger, a gyermeki lelkek kiváló ismerője

Christine Nöstlinger 1970-ben kezdte írói pályafutását. Abban az évtizedben változtak ismét a gyermeki irodalom fő motívumai, s olyan témák kerültek a középpontba, mint a nevelési konfliktusok, az autoritás, a család, a barátok, a szomszédság, az iskola. Kivétel nélkül a fiatal olvasókat foglalkoztató kérdések. A közvetlen érintettség miatt nemcsak a történetek hőseivel való azonosulás könnyebb, hanem a saját probléma feldolgozását is segíthetik az irodalomban megjelenő témák.

Az író nő a gyermekek minden korosztályához fordul, mesés történeteivel a mindennapok valóságáé ábrázolására törekszik. Ír többek között elvált szülők gyermekeinek sorsáról, nehéz anyagi körülményekről, problémás diákokról. Műveiben a gyermekeket helyezi a figyelem középpontjába, érdekeik mellett maradéktalanul kiáll. Ugyanakkor együtt érez azokkal a felnőttekkel is, akik nem tudnak megbirkózni problémáikkal, akik sokszor jobban megértik mások gyermekeit, mint sajátjukat, akik nehezen tudnak megfelelni a társadalmi normáknak (Bankos, Makai és Galgóczi 2005).

2.2 A nöstlingeri nyelvezet és stílus

Nöstlinger könyveit olvasva azonnal feltűnik a természetes, fesztelen elbeszélés mód, a humor és a nyelvvel való játékos bánásmód. Egyszerű mondat szerkezeteket használ, mégis részletesen és differenciáltan írja le a szituációkat.

A metaforák, a szóképzés, különösen a kreatív szóösszetételek, a bécsi dialektus további jellemzői az íróknak. Kitűnően ismeri az ifjúság nyelvét, melyet a köznyelvvvel és a dialektussal keverve ad fiatal szereplői szájába, akik így válnak valós, hiteles és olykor mulatságos figurákká. Az író gondosan ügyel arra, hogy a cselekmény helyszínéül szolgáló társadalmi környezethez igazodjon a szereplők nyelvhasználata. Míg korai műveiben elsősorban köznyelven ír, későbbi könyveiben egyre nagyobb teret kapnak az írott nyelvi jellemzők és a szintaktikai komplexitás is nő.

Nöstlingernél szembeötlő a frazeologizmusok gyakori előfordulása, azok játékos alkalmazása. Így tudja megszólítani fiatal olvasóközönségét és ez kölcsönöz szövegeinek humoros színezetet. „Az elbeszélői struktúrától függetlenül minden műben, a frazeologizmusokban is azonnal felismerhető a nöstlingeri stílus.” – összegzi Richter-Vapaatalo (2007: 267).

2.3 Nöstlinger frazeológiahasználatának jellemzői

Richter-Vapaatalo disszertációjában a *Konrad und das Kind aus der Konservenbüchse* című művet elemzi részletesen, ahol a frazeológiasűrűség 0,85 (a regény 92 oldalára 78 frazeológiai egység jut). Megjegyzi továbbá, hogy a *Der Denker greift ein* című 100 oldalas regény esetében az arányszám 0,91. A *Villa Henriette* és a *Bonsai* című könyvekből is emel ki példákat, bár a frazeológiasűrűséget már nem közli, csak annyit mond, hogy a vizsgált 4 mű közül az előbbiben a legerősebb a diáknyelv és az osztrák dialektus hatása, ami természetesen a frazeologizmusokban is tetten érhető. A *Bonsai* 15 éves elbeszélője a bécsi ifjúság nyelvén szól az olvasókhöz és több stílusréteghez tartozó állandósult szókapcsolatot használ (Richter-Vapaatalo 2007).

A frazeologizmusok jellegzetesen beágyazva, a szövegkörnyezetbe kapcsolva például parafrázisként, modifikációként vagy kommentálva fordulnak elő. Nöstlinger további ismertető jegye, hogy a frazeológiai egységekben gyakran találhatók osztrák, sőt kifejezetten a bécsi dialektusból átvett lexémák. (Az osztrák frazeológiáról ld. Földes 1997, Földes 1998, Ernst 2006.)

- (1) Die Mama hat ihm erklärt, daß die Oma doch jeden Grippevirus *in Null Komma Josef* fängt und daß sie dann übermorgen vier Pflegefälle hätte. (Nöstlinger 1995: 65)

Az *in Null Komma nichts* 'azon nyomban' jelentésű állandósult szókapcsolatban az író a *nichts* szót a *Josef*-fel helyettesítette, ezzel az osztrák köznyelvben meghonosodott idiómával színesítette a regényt (Duden 1998b: 224).

- (2) Der Wuzi und ich, wir haben Karli gut zureden wollen. Die Karli nämlich, die läßt – schulmäßig – fünf gerade sein. Sie lernt überhaupt nichts mehr und ist felsenfest davon überzeugt, daß sie sowieso und überhaupt sitzenbleiben wird und *alles Lernen für den Hugo* ist. (Nöstlinger 1995: 90)

A hiábavaló, hasztalan dolgot jelentő, elsősorban Ausztriában ismert köznyelvi *etwas ist für den Hugo* szólás (Duden 1998b: 155) standard német változata az *etwas ist für die Katz* (Duden 1998a: 376).

A nagyobb expresszivitás, valamint a fiatal olvasóközönség számára érthetőbb üzenet érdekében az író nő szívesen alakít át frazeológiai egységeket és told be azokba további nyelvi elemeket.

- (3) In der Zeitung habe ich gelesen, daß es eben vernünftiger sei, mit prügelnden Eltern zu reden und sie mit Hilfe von Psychologen und Sozialarbeiter auf den rechten Erziehungsweg zu bringen. (Nöstlinger 1995: 29–30)

A gyermekeiket bántalmazó szülők megneveléséről elmélkedik Ani, a regény egyik főszereplője. Véleménye szerint az ilyen szülőkkel egyrészt el kellene beszélgetni, másrészt pszichológusok és egyéb szakemberek segítségét kellene igénybe venni ahhoz, hogy megtalálják a gyermeknevelés helyes útját. Így lesz a *jemanden auf den rechten Weg führen* 'jó útra térít' szókapcsolatban az egyszerű *Weg*, 'út' főnévből összetett főnév: *Erziehungsweg*, a 'nevelés útja'.

- (4) Aber Schwamm und Seife darüber! (Nöstlinger 1995: 106)

A magyar 'Fátylat rá' helyzetmondattal német ekvivalensében szó szerint 'szivacsot' dobnak arra, amit végleg el akarnak felejteni: „*Schwamm darüber!*“ Az író nő játékosan és talán a felejtés szándékának komolyságát hangsúlyozva a *szivacs* mellé *szappant* is ad, amikor Ani rezignáltan megbocsát nővérének, aki a fiú szerint csúnyán elbánt vele költözéskor a gyerekszobák elosztásánál.

A regény egyik gyakori visszatérő frazeológiai kapcsolata az *etwas durch die rosarote Brille sehen* különböző modifikációja. A legidősebb főszereplő, a világot rózsaszín szemüvegen át szemlélő Karli lelki- és gondolatvilágát jellemzi öccse, Ani, amikor több ízben *rózsaszín szemüvegesnek* nevezi:

- (5) Die Karli hat eben *eine rosarote Brille aufgesetzt und schaut* rund um die Uhr *durch diese*. (Nöstlinger 1995: 12)
- (6) *Bei rosaroten Brillenträgern* richtet man weder mit Argumenten noch mit dem „Augenschein“ viel aus. Was *ein rosaroter Brillenträger* nicht wissen will, das sieht er einfach nicht! (Nöstlinger 1995: 17)
- (7) Doch das sieht die *rosarote Brillenträgerin* natürlich nicht ein. (Nöstlinger 1995: 32)
- (8) *Meiner Schwester* habe ich immer vorgehalten, daß sie *eine rosarote Brille auf der Nase* habe, welche es abzulegen gelte. (Nöstlinger 1995:84)

Mindezek mellett Nöstlinger saját maga is kreatívan bánik a szókapcsolatokkal, amire szintén több példa található a vizsgált műben. A nem szokványos nyelvi formára utal az idézőjel használata:

- (9) Erstens *stehen* der Karli und ich überhaupt *nicht auf* „*Kußfuß*“, und zweitens soll sie jetzt nicht so tun! (Nöstlinger 1995: 105)

Ezzel a mondattal búcsúzik Ani a nővérétől, amikor apjához költözik. A fülig szerelmes Karli örökösen csókolózik, aminek a fiú is gyakran szemtanúja. A csókokra és a két testvér közötti súrlódásokkal teli viszonyra utalva, az *auf dem Kriegsfuß stehen* 'hadilábon áll' idioma modifikációjával alkotta meg Nöstlinger a jól hangzó, ötletes, de csak alkalmi összetételként létező *Kußfuß* főnevet.

- (10) Der Papa hat sich „Kringel in die Brusthaare“ gefreut, als er aus dem Haus kam und sah, daß sein geliebter Sohn und seine ebenso geliebte Frau Freundin in friedlichem Gespräch beieinanderstehen. (Nöstlinger 1995: 100)

Az idézett frazeológiai egység alapját a 'dől a nevetéstől' jelentésű *sich kringelig lachen* (Duden 1998a: 420) adja. Az író úgy neveteti meg az apát, hogy közben nem csak a testtartása görbül és szó szerint dől a nevetéstől, hanem még a mellszőrzete is göndörödik.

3. A vizsgált korpusz

Christine Nöstlinger *Sowieso und überhaupt* (1995), magyar fordításban az Animus Kiadónál 2011-ben *Szép kis család* címmel megjelent könyvét vizsgáltam meg a frazeologizmusok vonatkozásában. A regény fordításának egy más szempontú elemzése során már feltűnt a forrás- és a célnyelvi szövegben található frazeológiai egységek nagy száma. Vizsgálatomba a regény hat fejezetéből kettőt vontam be, a középső testvér, Ani elbeszéléseit. A 13 éves fiú által elmesélt történetek mellett döntöttem, mert a három gyermek közül az ő szájából hangzik el a legtöbb frazeologizmus, továbbá nyelvhasználatában és stílusában a diáknyelv, a szleng és a felnőttek nyelve is tetten érhető.

Jelen tanulmányban a szűkebb értelemben vett frazeológiafogalmat követem, azaz a polilexikalitás, a lexikai rögzültség és az idiomatikusság kritériumainak felelnek meg a szóképzeti egységek. A 62 forrásnyelvi oldalon közel félszáz szólás, szóláshasonlat, és helyzetmondat fordul elő. A kigyűjtött frazeológiai egységek közé kerültek az író azon modifikációi is, amikor a frazeologizmust egyértelműen vissza lehetett vezetni az eredeti alakra. A frazémasűrűség a korábban említett művekhez hasonlóan itt is magas. A fordító, Szlukovényi Beáta végig arra törekedett, hogy frazeologizmust frazeologizmussal fordítson, azonban számos esetben frazeologizmus található a célnyelvi szövegben ott is, ahol a forrásnyelv alkalmi szókapcsolatot vagy lexémát tartalmazott.

4. Fordítási műveletek és stratégiák

A frazeologizmusok fordításánál jellemző átváltási műveletekkel többen foglalkoztak a nemzetközi és a hazai szakirodalomban (Segura Garcia 1998, Farø 2006, Klaudy 2007, Hallsteindóttir és Farø 2010, Albert 2013, Drahotová-Szabó

2014). Tanulmányomban Hallsteindóttir és Farø (2010) tipológiáját követve öt kategóriába sorolva vizsgálom a frazeologizmusok fordítását:

1. frazeologizmus → frazeologizmus
2. frazeologizmus → lexéma (képzett szó vagy lexéma)
3. frazeologizmus → alkalmi szókapcsolat (parafrázis, illetve kihagyás)
4. alkalmi szókapcsolat → frazeologizmus
5. lexéma → frazeologizmus

4.1 CNY frazeologizmus → FNY frazeologizmus

Szlukovényi Beáta következetesen arra törekedett, hogy a magyar szövegből se hiányozzanak a frazeologizmusok. A fordítás során létrejött megfeleltetés alapján több csoport különíthető el. Az 1. táblázatban feltüntetett frazeológiai egységeknél célnyelvi ekvivalenssel történő behelyettesítésről van szó. A példák látszólag pontos megfelelői egymásnak, tehát fennáll a frazeológiai ekvivalencia. Jelentésben valóban tökéletesen egyeznek, azonban a teljes frazeológiai ekvivalenciát mutató (11) és (12) példa kivételével a többi kisebb-nagyobb szerkezeti eltérést mutat (szintaktikai modell, betoldás, kihagyás), ezért csak részleges ekvivalenciáról beszélhetünk (az ekvivalencia terminus használatához vö. Forgács 2012: 249).

1. táblázat

Teljes és részleges ekvivalencia

(11) Aber ich war ja ahnungslos, und keiner <i>hat mir die Augen geöffnet</i> , und darum ist meine Ehe kaputtgegangen! (Nöstlinger 1995: 16)	(11a) De teljesen gyanútlan voltam, és senki sem <i>nyitotta fel a szememet</i> , ezért ment tönkre a házasságom! (Nöstlinger 2011: 14)
(12) Dem Papa war anzusehen, daß <i>er sich nicht wohl in seiner Haut fühlt</i> , als er mich heimgefahren hat. (Nöstlinger 1995: 103)	(12a) Amikor hazavitt, láttam apán, hogy <i>nem érzi jól magát a bőrében</i> . (Nöstlinger 2011: 97)
(13) Als er <i>das Licht der Welt erblickte</i> , hatte die Langzeitkrise unserer Eltern schon ihren Anfang genommen. (Nöstlinger 1995: 11)	(13a) Amikor <i>a világra jött</i> , a szüleink között már javában dúlt a háború. Nöstlinger 2011: 10)
(14) Aber ich <i>hatte nicht einmal mehr einen löchrigen Heller in der Tasche</i> , ... (Nöstlinger 1995: 13)	(14a) <i>Ám egy lyukas garasom sem volt</i> , ... (Nöstlinger 2011: 11)
(15) Da <i>läßt</i> sie, wenn man anfragt, bloß <i>die Mundwinkel nach unten hängen</i> und sagt beleidigt: (Nöstlinger 1995: 20)	(15a) Ha rá mer kérdezni az ember, <i>lebiggyeszti a száját</i> és sértődötten azt feleli: (Nöstlinger 2011: 18)
(16) Schließlich haben der Bims und die Mama einander die Pfoten geschüttelt, und der Bims hat begeistert posaunt, daß ihm die komplizierten Schüler ohnehin am meisten <i>ans Lehrerherz gewachsen</i> seien und ... (Nöstlinger 1995: 35)	(16a) Végül kezét ráztak, míg Bims fennhangon azt harsogta, hogy a problémás diákok mindig a <i>szívéhez nőnek</i> , meg hogy ... (Nöstlinger 2011: 32)

(17) Oder er lädt sich am Heimweg von der Schule vier fremde Kinder ein, und die haben dann, wenn die Karli und ich heimkommen, das ganze Haus <i>auf den Kopf gestellt</i> , und wir können vier Stunden aufräumen, und hinterher sind etliche Spielsachen von Speedi weg. (Nöstlinger 1995: 88)	(17a) Meghívott hozzánk négy idegen gyereket hazaúton, és mire Karlival hazaértünk, a lakás a <i>feje tetején állt</i> , mi meg négy teljes órán keresztül takaríthattunk utánuk, ráadásul Speedi néhány játékának is lába kelt, ... (Nöstlinger 2011: 83)
(18) In den zehn Minuten, die wir noch auf Papa gewartet haben, <i>hat sie mich</i> beinahe <i>um ihren kleinen Finger gewickelt</i> . (Nöstlinger 1995: 100)	(18a) Az alatt a tíz perc alatt, amíg apára vártunk, kis híján sikerült <i>az ujja köré csavarnia</i> . (Nöstlinger 2011: 94)
(19) Könnte leicht sein, daß der Papa dann <i>einen Rückzieher macht!</i> (Nöstlinger 1995: 103)	(19a) Az is könnyen meglehet, hogy apa <i>visszavomlót fúj</i> . (Nöstlinger 2011: 97)
(20) Die Mama wird <i>wie eine Löwin um dich kämpfen</i> . (Nöstlinger 1995: 105)	(20a) Anya <i>úgy fog harcolni érted, mint egy oroszlán</i> . (Nöstlinger 2011: 99)
(21) <i>Das ist ja wohl der Gipfel</i> vom Gebirge! (Nöstlinger 1995: 109)	(21a) <i>Ez aztán mindennek a teteje!</i> (Nöstlinger 2011: 103)
(22) Nicht hübsch langsam, sondern häßlich schnell hat es mir dann gereicht. <i>Der Tupfen auf dem i</i> , der noch gefehlt hat, <i>war</i> , daß die Wilma bei mir zur Zimmertür reingeschaut hat. (Nöstlinger 1995: 114)	(22a) Nem is lassacskán, hanem nagyon is hamar torkig lettem. <i>Az i-re az tette fel a pontot</i> , amikor Wilma megállt a szobám ajtajában. (Nöstlinger 2011: 108)

A frazeologizmusok következő csoportját (23–28 példa) azok a fordítói megoldások alkotják, melyeknél a fordító részben eltérő frazeologizmussal adta vissza ugyanazt a jelentést:

- (23) *Honiglecken ist das für ihn gewiß keines*. (Nöstlinger 1995: 21)
 (23a) Biztos *nem egy leányálmom* számára sem! (Nöstlinger 2011: 18)

A *Honiglecken* főnév gyakorlatilag csak az *etwas ist kein Honiglecken* állandósult szókapcsolatban fordul elő, szó szerinti jelentése 'méznyalás', azaz valami kellemes, élvezetes dolog képét hívja elő. Tagadószóval viszont éppen az ellenkezőjét jelenti: 'kevésbé kellemes, nehéz, veszélyes' (Duden 1998a: 349). A célnyelvi *leányálmom* fiatal lányok álmódosására, ábrándozására használt szó (ÉKsz 2003: 798). A bizalmas, tréfás *nem egy leányálmom* frazéma jelentése megegyezik a forrásnyelviével, tehát valami 'nem kellemes, nem kívánt vagy élvezetet nem szerző dologra' utal (Bárdosi 2003: 204).

A következő példában az ismeretlen eredetű forrásnyelvi *jemandem auf den Wecker fallen* frazémával (IF1) a mások számára terhessé, idegesítővé váló személyt jellemzik (Duden 1998a: 785). Ugyanezt jelenti a fordítói megoldás is, a másokat folyamatosan bosszantó, rendkívül (fel)idegesítő emberre mondják, hogy *őrületbe kerget* (Bárdosi 2003: 266).

- (24) Ich bin ein relativ bescheidener, pflegeleichter Knabe und *falle*, familienmäßig gesehen, keiner Menschenseele *auf den Wecker*. (Nöstlinger 1995: 10)

- (24a) Viszonylag szerény és jól kezelhető fiú vagyok, és – az együttélés szabályait tiszteletben tartva – nem *kergetem örületbe* a többieket. (Nöstlinger 2011: 8)
- (25) Wenn ich das gewusst hätte, hätte ich dieses oder jenes getan, hätte ich Maßnahmen ergriffen und die *Sache in den Griff bekommen!* (Nöstlinger 1995: 16)
- (25a) Ha tudtam volna róla, ezt meg azt tettem volna, ilyen meg olyan intézkedéseket foganatosítottam volna, és máris *úrrá lettem volna a helyzetben!* (Nöstlinger 2011: 14)

A német frazeologizmus szó szerint 'megfogja, elkapja a dolgot', azaz 'megbirkózik valamivel, elsajátít valamit, megtanul valamivel bánni' (Duden 1998a: 275). A magyar állandósult szókapcsolatban az *úr* szó a Zaicz-féle *Etimológiai szótár* értelmezésében 'birtoklásra képes személy' (Zaicz 2006: 883), azaz aki *úrrá lesz* valamin, az legyőz valamit, megbirkózik azzal.

- (26) Und sooft ich die *Sache auf den Punkt bringen* wollte, hat mich die Mama gleich unterbrochen und ... (Nöstlinger 1995: 34)
- (26a) És amint megpróbáltam *dűlőre vinni* az ügyet, anya rögtön a szavamba vágott, és ... (Nöstlinger 2011: 31)

Aki a szó szerinti fordítás értelmében 'pontra visz' valamit, az nem tesz mást, mint 'pontosan kifejez valamit' (Duden 1998a: 559). Ezzel szemben a fordítói döntés eredményeként választott *dűlőre visz* jelentése némileg eltér a német frazémáétól. A *Magyar szólástár* szerint '(válságos helyzetet, vitát a nehézségeket leküzdve) eldönt, elintézt, megold' (Bárdosi 2003: 121), az adott kontextusban azonban helyesnek tekinthető.

- (27) Heute am Morgen, als ich vor der Schule aus dem Auto stieg, stand der Pauli da und *glotzte sich die Augen aus dem Kopf* nach der Wilma. (Nöstlinger 1995: 107)
- (27a) Ma reggel, amikor kikászálódtam a kocsiból, Pauli ott állt a sulis előtt, és úgy meredt Wilmára, mintha *rémeket látna*. (Nöstlinger 2011: 100–101)

A (27) példában egy köznyelvi frazeologizmus modifikációját láthatjuk. A *sich die Augen aus dem Kopf gucken* igéjét az író a pejoratív *glotzenre* cserélte. Jelentése 'meredten, megbabonázva bámul' (IF2). Célnyelvi megfelelője a *kinéz a fejéből* lehetett volna, de a fordító a fiú döbbenetének érzékeltetésére az adott szituációban kifejezőbbnek bizonyuló *rémeket lát* szókapcsolatot választotta.

- (28) Wolle, hat sie zu Mama gesagt, *hängt ihr zum Hals heraus*, die kann sie nimmer sehen. (Nöstlinger 1995: 88)
- (28a) *Tele van a hócipője* a fonalakkal, mondta anyának, már látni sem bírja őket! (Nöstlinger 2011: 82)

Az 'ellenszenvet, undort vált ki' (Duden 1998a: 295) jelentésű, köznyelvi német frazeologizmusra a magyar nyelvben több ekvivalens is található. A *torkig van* szókapcsolatban benne van a forrásnyelviével megegyező képi struktúra és azt jelenti, hogy 'valakinek annyira elege van valakiből vagy valamiből, hogy szinte utálja' (Bárdosi 2003: 353). A fordító mégis a szleng *tele van a hócipője* mellett döntött, ami stílusában feltétlenül jobban illik a 13 éves fiú szóhasználatához.

A harmadik csoportba mindössze két példa került, mégis ezek a legérdekesebbek, itt ugyanis teljesen eltérő jelentésű frazeologizmus olvasható a célnyelvben.

- (29) Am besten wäre es wohl gewesen, ich hätte den Mund gehalten und gar nichts gesagt. Doch der Mathe-Mann reizt mich immer dazu, ihn ein bisschen *auf die Schaufel zu nehmen*. (Nöstlinger 1995: 22)
- (29a) Meglehet, a legbölcsebb az lett volna, ha lakatot teszek a számra, és egy szót sem szólok. De a matektanár mindig annyira felhergel, hogy kénytelen vagyok egy kis *borsot törni az orra alá*. (Nöstlinger 2011: 19–20)

Ebben a példában kontextusba illő, de eltérő jelentésű frazeologizmust választott a fordító. Az eredeti forrásnyelvi frazeologizmus a *jemanden auf die Schippe nehmen*, melyben az író az észak-, középnyelvi nyelvjárásban elterjedt *Schippe* főnevet az azonos jelentésű *Schaufel*-re cserélte, megteremtve ezzel a frazéma Ausztriában használt alakját (Duden 1998b: 275). A frazeologizmus szó szerinti fordításban 'lapátra tesz' (nem azonos a magyar szókapcsolat jelentésével), jelentése 'kifiguráz, kigúnyol valakit' (Duden 1998a: 619). Magyarul talán a *bolondot üz* valakiből lehetne az ekvivalense. Ehelyett a fordító a valakinek kellemetlenséget okozó, valakit bosszantó jelentésű *borsot tör az orra alá* frazémát választotta. Véleményem szerint jól illik a kontextusba, mert a történet szempontjából nincs jelentősége, hogy a szereplő szemében népszerűtlen matematikatanárt kigúnyolják vagy bosszantják.

- (30) Aber da ist anscheinend jegliches Zureden sinnlos! *Sie ist zu wie eine Auster*. So haben wir die Konditorei-Sitzung abgebrochen. (Nöstlinger 1995: 90–91)
- (30a) De az érvélem falra hányt borsó volt neki. Olyan *csökönyös, mint egy számár*. Így hát felfüggesztettük a cukrászdai megbeszélést. (Nöstlinger 2011: 85)

Az idézett szóláshasonlatok két egymástól teljesen eltérő tulajdonságot fejeznek ki, azonban az előző példához hasonlóan a fordító választása jól illeszkedik a szövegkörnyezetbe. A gyenge tanulmányi eredményekkel rendelkező Karlit barátja és öccse is próbálja meggyőzni, hogy nagyobb szorgalommal tanuljon. A forrás-szövegben némán, szótlanul ül és hallgatja a többiek gyözködését, míg a fordításban csökönyösen ragaszkodik nézetéhez és a tanulásról alkotott véleményéhez.

A német hasonlatot a hallgatag, szótlan emberek jellemzésére használják, szó szerint azt jelenti, hogy 'olyan zárt, mint az osztriga' (IF2). Ezzel szemben

a magyar szóláshasonlatot az álláspontjához makacsul ragaszkodó, nagyon csökönyös személyre mondják.

A vizsgált korpuszban vannak ismétlődő frazeologizmusok, melyeket a fordító nem egységesen ültetett át a célnyelvre. A (31) és (32) példa forrásnyelvi állandósult szókapcsolatának jelentése 'hallgat, nem beszél, titkot tart'. Képi struktúrájában is egyező célnyelvi párja a *tartja a száját* lenne, a fordító azonban a (31) példában a bizalmas társalgási nyelvből kölcsönözte a magyar frazeologizmust, a (32) példában pedig egy magasabb stílusértékű, választékosabb ekvivalenst választott.

A (33) és (34) példa állandósult kifejezése az 'ört áll' jelentésű *Posten stehen* modifikált alakja, a *Posten beziehen* szerkezet. A fordító ebben az esetben az apa háttérből történő titkos megfigyelésére helyezte a hangsúlyt, ezért az egyik mondatban a *lesben áll* állandósult szókapcsolatot választotta, míg a másikban ugyanezt a jelentést lexémával adta vissza, így a (34) példa már egy másik fordítási műveletet tartalmazó kategóriába tartozik.

2. táblázat

Ismétlődő forrásnyelvi frazeologizmusok

(31) Am besten wäre es wohl gewesen, <i>ich hätte den Mund gehalten</i> und gar nichts gesagt. (Nöstlinger 1995: 22)	(31a) Meglehet, a legbölcsebb az lett volna, ha <i>lakatot tesztek a számra</i> , és egy szót sem szólok. (Nöstlinger 2011: 19–20)
(32) So habe ich dann eben <i>den Mund gehalten</i> . (Nöstlinger 1995: 35)	(32a) Végül jobbnak láttam <i>hallgatásba burkolózni</i> . (Nöstlinger 2011: 32)
(33) So habe ich jeden Tag, gegen fünf Uhr am Nachmittag, an der Ecke beim Büro vom Papa <i>Posten bezogen</i> und herausgefunden, daß der werte Magister Poppelbauer am Montag und am Mittwoch und am Freitag tatsächlich Überstunden macht, sich am Dienstag und am Donnerstag überpünktlich von seinem Arbeitsplatz entfernt, um sich mit der Wilma Holzinger zu treffen, die ihn in ihrem Auto abtransportiert. (Nöstlinger 1995: 14)	(33a) Ezért mindennap <i>lesben álltam</i> apa irodájának a sarkán öt körül, és azzal kellett szembesülnöm, hogy a nagytiszteletű Poppelbauer úr hétfőn, szerdán és pénteken valóban túlórázik, ám kedden és csütörtökön halálpontosan hagyja el a munkahelyét, hogy Wilma Holzingerrel találkozzon, aki elviszi valahová az autójával. (Nöstlinger 2011: 12)
(34) Als ich nicht lockerließ, erklärte sie sich bereit, mit mir am Dienstag beim Büro vom Papa <i>Posten zu beziehen</i> . (Nöstlinger 1995: 18)	(34a) Ám amikor nem tágitottam, késznek mutatkozott rá, hogy kedden velem <i>leselkedjen</i> apa irodájánál. (Nöstlinger 2011: 15)

4.2 CNY frazeologizmus → FNY lexéma (képzett szó vagy lexéma)

A vizsgált korpuszban csak néhány példa található arra, hogy a fordító frazeologizmus helyett lexémát használt a célnyelvi szövegben.

- (35) = (34) Als ich nicht lockerließ, erklärte sie sich bereit, mit mir am Dienstag beim Büro vom Papa *Posten zu beziehen*. (Nöstlinger 1995: 18)

- (35a) = (34a) Ám amikor nem tágitottam, késznek mutatkozott rá, hogy kedden velem *leselkedjen* apa irodájánál. (Nöstlinger 2011: 15)

A *Posten stehen* frazéma modifikált alakjának fordításakor a fordító a *leselkedni* igét választotta utalva arra, hogy a gyerekek édesapjuk irodája előtt elbújva akarnak kémkedni annak új kapcsolata után.

- (36) Du brauchst nichts anderes zu tun, als mir die Tür zu öffnen, wenn ich *mit Sack und Pack* davor stehe! (Nöstlinger 1995: 103)
 (36a) Neked nem marad más dolgod, mint ajtót nyitni, amikor a *cuccaimmal* beállítok. (Nöstlinger 2011: 97)

A mindenféle személyes holmi jelentésű *Sack und Pack* frazémát annak célnyelvi magyarázatával ültette át a fordító.

Ugyanez a stratégia érhető tetten az alábbiakban is, ahol a (37) és (38) példát szleng lexémával feleltette meg a fordító:

- (37) *Ich habe viel übrig für* gut inszenierte Aktionen. (Nöstlinger 1995: 23)
 (37a) *Bírom* a megrendezett jeleneteket! (Nöstlinger 2011: 21)
 (38) Das hat ihn so *fix und fertig gemacht*, daß er vergessen hat, die Mama anzurufen. (Nöstlinger 1995: 90)
 (38a) Ezen annyira *kibukott*, hogy anyát is elfelejtette felhívni. (Nöstlinger 2011: 84)
 (39) So *auf die Schnelle* haben die Karli und ich diese gequirlte Finanzkacke nicht verstanden. (Nöstlinger 1995: 92)
 (39a) Karlival nem láttuk át *rögtön* ezeket a zavaros számlahalmazokat. (Nöstlinger 2011: 87)
 (40) Na, du hast *einen guten Riecher gehabt* und dich rechtzeitig verdrückt! (Nöstlinger 1995: 109)
 (40a) Na, te aztán *ügyesen* mentetted az irhád! (Nöstlinger 2011: 103)

A (40) példában első pillantásra azt hinnénk, hogy a fordító kihagyta a forrásnyelvi frazeologizmust, ám figyelmesebben olvasva láthatjuk, az *ügyesen* határozóba sűrítette a szó szerint 'jó megérzése, jó szimata van' jelentésű állandósult szókapcsolatot.

Ugyanez állapítható meg a köznyelvi, durva *der Arsch der Welt* ('a világ segge') frazémáról is. Magyar ekvivalense stílusértékében még durvább, feltehetően ezért döntött a fordító a kihagyása mellett. Karli a szülők küszöbön álló válása és a gyermekelhelyezés kapcsán dühöng és úgy látja, nem veszik őket emberszámba. Erre utal a frazémát helyettesítő *tárgyak* lexéma.

- (41) Ob wir *der Arsch der Welt* sind, daß man so einfach über uns bestimmt, hat sie getobt. (Nöstlinger 1995: 86)

- (41a) Mi az, hogy a tudtunk nélkül ide-oda dobálnak minket, mintha tárgyak lennénk, ordibálta tombolva. (Nöstlinger 2011: 81)

4.3 CNY frazeologizmus → FNY alkalmi szókapcsolat (parafrázis illetve kihagyás)

Ez a fordítási stratégia is kevésbé jellemző a vizsgált korpuszra. Rendszerint a forrásnyelvi frazeológia parafrázisát választotta a fordító, ahol alkalmi szókapcsolattal fordított, feltehetően azért, mert nem talált célnyelvi ekvivalenst vagy mint ahogy a következő példák is tükrözik, konkretizálta az állandósult szókapcsolat jelentését.

- (42) Der Papa denkt nicht daran, zum Scheiberl in die Schule zu gehen. Er mag Schulen nicht. Sowieso und überhaupt nicht! Bei keinem einzigen Sprechtag oder Elternabend war er noch. Dort tritt immer die Mama auf. Doch diesmal wäre die Mama *fehl am Platze*. (Nöstlinger 1995: 31)
- (42a) Apának esze ágában sincs bemenni a suliba. Nem csípi az iskolákat. Egyáltalán nem! Még soha egyetlen szülői értekezletre vagy fogadóórára nem ment el. Anya jár ilyesmire. De ezt most anya *nem intézheti*. (Nöstlinger 2011: 30)

A német frazéma jelentése 'nem helyénvaló, nem odaillő' (Duden 1998a: 157). A célnyelvi mondatba illene is a *De ez most nem lenne helyénvaló*, a fordító azonban inkább megnevezi az adott helyzetben nem helyénvaló cselekvést, azaz hogy anya most nem intézheti az iskolai ügyeket.

- (43) ... sie hat hurtigst die ganze Flasche Champagner ausgetrunken und davon *das heulende Elend bekommen*. (Nöstlinger 1995: 95)
- (43a) ... mert egy szempillantás alatt benyakalta a teljes üveg pezsgőt, majd *szívszagató zokogásban tört ki*. (Nöstlinger 2011: 89)

A *das heulende Elend kriegen* jelentése 'nagyon szomorú, levert, rátör a búbánat' (Duden 1998a: 176), a célnyelvi megoldás itt is konkretizál és az elkeseredett Karli hatalmas bánatának érzékeltetésére a fordító a *szívszagató zokogásban tört ki* megfeleltetést választotta.

- (44) = (2) Der Wuzi und ich, wir haben Karli gut zureden wollen. Die Karli nämlich, die läßt – schulmäßig – fünf gerade sein. Sie lernt überhaupt nichts mehr und ist felsenfest davon überzeugt, daß sie sowieso und überhaupt sitzenbleiben wird und *alles Lernen für den Hugo ist*. (Nöstlinger 1995: 90)
- (44a) Beszélni akartunk Karli fejével. Karli ugyanis egy csomó mindemből bukásra áll. Már egyáltalán nem tanul, mert szent meggyőződése, hogy így is úgy is évet kell ismételnie, és a tanulásnak egyébként sincs *semmi haszna*. (Nöstlinger 2011: 85)

A német nyelvterületen Ausztriában ismertebb köznyelvi, *etwas ist für den Hugo* szólással a hiábavaló, értelmetlen dolgot jellemzik (Duden 1998b: 155), azonos jelentésű, elterjedtebb standard német változata az *etwas ist für die Katz*. (Duden 1998a: 376) A szintén hasztalanságot kifejező célnyelvi ekvivalense az *annyit ér, mint a halottnak a csók* lehetett volna. (Bárdosi 203: 126)

- (45) Daß man im Moment der Mama davon nichts erzählen sollte, ist mir inzwischen selbst klar geworden, denn unsere Frau Mutter *hat* jetzt ohnehin *reichlich genug um die Ohren*. Ihr Co ist abhanden gekommen. (Nöstlinger 1995: 18)
- (45a) Időközben számomra is egyértelművé vált, hogy anyának pillanatnyilag nem kell tudnia erről, hiszen már így is *épp elég baja van*. Az üzlettársa olajra lépett. (Nöstlinger 2011: 15–16)

A beszélt nyelvi *viel um die Ohren haben* frazeologizmus magyar megfelelője *a füle sem látszik ki a munkából* lehetne, azaz 'nagyon sok a dolga, a munkája' (Bárdosi 2003: 108). A fordító kihagyta, mert a következő mondatból megtudjuk, hogy eltűnt az üzlettárs, amivel nyilvánvalóvá válik az anya nyakába szakadó sok munka, így az új helyzet miatt *épp elég baja van*.

4.4 CNY alkalmi szókapcsolat → FNY frazeologizmus

Az egyik legtöbb példát tartalmazó kategória. A fordító ott is nagy számban választott frazeologizmust, ahol a forrásnyelvi szövegben csak alkalmi szókapcsolat állt.

- (46) Ich kann mir einfach nicht vorstellen, daß meine Mutter die Erkenntnis, ihr großer Sohn wisse vom „Verhältnis“ seines Vaters, so *gelassen hinnehmen* würde. (Nöstlinger 1995: 16)
- (46a) Elképzelhetetlennek tartom, hogy az anyám ilyen *félvállról vegye* a felismerést, hogy a fia tud az apja viszonyáról. (Nöstlinger 2011: 13–14)

A forrásnyelvi szókapcsolat jelentése 'higgadtan, nyugodtan tudomásul vesz, elfogad, beletörődik, belenyugszik', amire a *félvállról vesz* szólás jó fordítói megoldásnak tekinthető, mert többek között azt is jelenti, hogy valamit jelentéktelennek tekintenek, nem törődnek vele (Bárdosi 2003: 97).

- (47) ... denn diese Wilma sei nicht hübscher als unsere Mama, und hin und wieder habe jeder Ehemann ein kleines Techtelmechtel, und am klügsten sei es, *alles zu vergessen* und am blödesten wäre es, der Mama davon zu erzählen. (Nöstlinger 1995: 18)
- (47a) ... hiszen ez a Wilma egyáltalán nem csinosabb, mint anya, és hébe-hóba minden férj belemegy egy kis etyepetyébe, és a legokosabb, ha *szemet hunyunk fölötte*, a legszerencsétlenebb lépés pedig az lenne, ha beavatnánk anyát. (Nöstlinger 2011: 15)

A fenti német szókapcsolat jelentése 'mindent elfelejteni'. Aki *szemet huny valami felett*, az 'elnézően úgy tesz, mintha nem látna valamit, nem lenne róla tudomása, nem törődik vele' (Bárdosi 2003: 322), tehát ismét jól megfeleltethetők egymásnak.

- (48) Damit, daß die Frauen einen Beruf haben und Geld verdienen und glauben, daß sie auch *allein leben können*, fängt der Jammer an. (Nöstlinger 1995: 27)
- (48a) A bajok ott kezdődtek, hogy a nők állást vállaltak, pénzt kerestek, és abba a hitbe ringatták magukat, hogy önállóan is *meg tudnak állni a lábukon*. (Nöstlinger 2011: 24–25)

Az idézett példában a forrásnyelvi szókapcsolattal egyező jelentésű frazeologizmust választott a fordító: segítség nélkül is boldogul, egyedül is tudja irányítani a sorsát.

A (49) példa fordításáról ugyanez állapítható meg, a német szókapcsolat tökéletesen megfeleltethető a *nem sokat nyom a latba* frazeologizmusnak, hiszen ugyanazt jelenti: nem számít, nincs jelentősége (Bárdosi 2003: 206).

- (49) Und daß ich von der Papa-Wohnung auch einen kürzeren Weg zur Schule habe (was in Wirklichkeit *kein Motiv* für mich ist). (Nöstlinger 1995: 104)
- (49a) Apa lakásához közelebb van a sulis is (bár ez igazából nálam *nem sokat nyomott a latban*.) (Nöstlinger 2011: 98)

Hasonlóan jó fordítói megoldásként értékelhetők a forrásnyelvi szöveg hangulatát, stílusát, a kamaszok által beszélt szlenget kifejezően visszaadó következő példák is. Az (50) – (56) példák a célnyelvi szlenget, a bizalmas és a tréfás stílust tükrözik.

- (50) Ihr Co ist *abhanden gekommen*. (Nöstlinger 1995: 18)
- (50a) Az üzlettársa *olajra lépett*. (Nöstlinger 2011: 16)
- (51) Mein Papa behauptet sogar, das Wollgeschäft sei Minusposten in unseren Familienfinanzen, es *bringe nichts ein*, es koste bloß. (Nöstlinger 1995: 19)
- (51a) Sőt, apa azt mondja, hogy *semmit nem hoz a konyhára*, csak viszi a pénzt. (Nöstlinger 2011: 16)
- (52) Worauf er noch *empörter geworden ist* und ich gesagt habe: (Nöstlinger 1995: 20)
- (52a) Erre még jobban *felkapta a vizet*, én meg így folytattam: (Nöstlinger 2011: 22)
- (53–54) O.k., sage ich mir, wenn *sich* Ehefrau und Ehemann *nicht mehr vertragen*, dann ist es ihr gutes Recht, sich zu trennen! Wäre ja

- auch tiefstes Mittelalter, wenn es keine Scheidung gäbe! Aber in Wirklichkeit *sehe ich* das überhaupt *nicht ein!* (Nöstlinger 1995: 26–27)
- (53a–54a) Oké, szoktam leszögezni magamban, ha a férj és a feleség már egymás látványától is *kiütést kap*, akkor joguk van elválni. Bárcsak a sötét középkorban élnénk, amikor a válásnak még hírért sem hallották! Igazából ez az egész *nem fér a fejembe.* (Nöstlinger 2011: 24)
- (55) Aber wenn ich mich schon aufrege, daß mich der Papa und Mama immer blöd sterben lassen und mich über nichts informieren, dann *habe ich ja wohl die Pflicht*, mich zu informieren, wenn mir das einmal gestattet wird. (Nöstlinger 1995: 9)
- (55a) De ha már egyszer felhúztam magam azon, hogy apa és anya hülyére vettek, *kutya kötelességem* tájékozódni, főleg, mivel engedélyt is kaptam rá. (Nöstlinger 2011: 87)
- (56) *Weiß* zwar *nicht*, welche die sein könnten, aber Vorsicht ist angebracht. Und vor diesem Gespräch graust mir sowieso und überhaupt, also liegt Aufschieben ohnehin nahe. (Nöstlinger 1995: 103)
- (56a) *Gözöm sincs*, mit tehetne, de nem árt az óvatosság. Már előre kiráz a hideg ettől a beszélgetéstől, egyelőre tehát halogatom. (Nöstlinger 2011: 97)
- (57) Irgendwie, meine ich, hat man den Lehrpersonen hin und wieder auch *die Grenzen ihrer Macht* zu *demonstrieren*. Klarerweise hat der Mathe-Mann zum Gegenschlag ausgeholt und will mir nun *die Grenzen meiner Macht demonstrieren*. (Nöstlinger 1995: 23)
- (57a) Valahogy – gondoltam magamban – a tanárokat is *móresre kell tanítani* néhanapján. Természetesen a matektanár ellencsapásra készült, hogy engem *tanítson móresre*. (Nöstlinger 2011: 20)

A ’megfegyvelmez, rendreutasít’ jelentésű *móresre tanít* frazéma nem tekinthető a forrásnyelvi szókapcsolat ekvivalensének, mely szó szerint a ’hatalom határainak demonstrálása’-t jelenti, azonban jól illik a kontextusba, színesebbé tette a fordítást. A célnyelvi frazeologizmus németül is létezik *jemanden Mores lehren* alakban.

Az (58) – (60) példákban is egyértelműen idiomatikusabb, frappánsabb fordítás született a frazeologizmusoknak köszönhetően. A fogyóban levő türelem, az ellenérveket belátni képtelen Ani jellemzésére, valamint a nagy boldogság kifejezésére alkalmazott fordítói stratégia, a frazeologizmussal történő globális kompenzáció jó döntés volt.

- (58) Ich habe Geduld mit dir, seit ich auf der Welt bin, aber schön langsam *geht sie mir aus!* (Nöstlinger 1995: 95)

- (58a) Amióta a világon vagyok, türelmes vagyok veled – feleltem. – De lassan *kezd betelni a pohár!* (Nöstlinger 2011: 89)
- (59) Aber warum meine Argumente gegen den Speedi weniger zählen, als die von der Mama und der Karli, das *sehe ich nicht ein.* (Nöstlinger 1995: 98)
- (59a) De miért van az, hogy az én ellenérveim kevesebbet nyomnak a latban, mint anya vagy Karli érvei? Ez aztán tényleg *nem fér a fejembe!* (Nöstlinger 2011: 92)
- (60) Das hat nicht so geklungen, als wäre sie über diese „Züge“ *hoch erfreut.* (Nöstlinger 1995: 110)
- (60a) Nem úgy hangzott, mint aki a *hetedik mennyországban érzi magát* ezektől a felfedezésektől. (Nöstlinger 2011: 104)

4.5 CNY lexéma → FNY frazeologizmus

Az előző csoportban bemutatott alkalmi szókapcsolatokhoz hasonlóan gyakori fordítói művelet volt a forrásnyelv egy lexémájának frazeologizmussal történő megfeleltetése. A következő táblázatból jól látható, hogy a fordító a német lexémához lehetőleg ugyanolyan stílusértékű frazeológiai egységet keresett. A (61) – (71) példákban a forrásnyelvi lexémát annak jelentésével egyező frazeologizmussal ültette át a célnyelvre. Bár a (72a) példában két olyan állandósult szókapcsolatot választott a fordító, melyek nem tekinthetők a német lexéma ekvivalensének, a kontextusba jól illenek.

3. táblázat

Lexéma fordítása frazeologizmussal

forrásnyelvi lexéma	forrásnyelvi lexéma jelentése	célnyelvi frazeologizmus	célnyelvi frazeologizmus jelentése
(61) vorhalten	szemére vet	(61a) fejéhez vág	véleményt tapintatlanul, sértően megmond
(61) weg	eltűnik	(62a) lába kel	eltűnik, elvész
(63) sinnlos	értelmetlen	(63a) falra hányt borsó	hiábavaló, eredménytelen beszéd, oktatás, figyelmeztetés
(64) zählen	számít	(64a) kevesebbet nyom a latban	vminek a kimenetelére v. megítélésére nézve vminek kisebb a jelentősége, kevésbé számít
(65) grausen	irtózik	(65a) kiráz a hideg	szorongást v. nagyfokú idegenkedést érez
(66) breittreten	szétkürtöl, elhíresztel	(66a) nagydobra ver	elhíresztel, nem tart titokban, mindenkinek elmond

forrásnyelvi lexéma	forrásnyelvi lexéma jelentése	célnyelvi frazeologizmus	célnyelvi frazeologizmus jelentése
(67) zerrüttet	tönkrement	(67a) gajra megy	tönkremegy, elromlik, működésképtelen
(68) abhauen	lelép	(68a) elhúzza a csíkot	sietve távozik, elmenekül
(69) gehen	(el)megy	(69a) elhúzza a csíkot	sietve távozik, elmenekül
(70) beobachten	(meg)figyel	(70a) résen van	óvatosan figyel, vigyáz
(71) glauben	hisz	(71a) hitben ringatja magát	tévesen azt hiszi, hogy ...
(72) sich verdrücken	észrevétlenül távozik, eloson	(72a) menti az irháját, elhagyja a süllyedő hajót	fél, ezért menekül gyáván, a többieket cserbenhagyva elmenekül

- (61) Die Mama hat aber gar nicht richtig hingehört auf das, was ihr die Karli *vorgehalten hat*. (Nöstlinger 1995: 87)
- (61a) Anya azonban nem figyelt oda arra, amit Karli a *fejéhez vágott*. (Nöstlinger 2011: 81)
- (62) Oder er lädt sich am Heimweg von der Schule vier fremde Kinder ein, und die haben dann, wenn die Karli und ich heimkommen, das ganze Haus auf den Kopf gestellt, und wir können vier Stunden aufräumen, und hinterher *sind* etliche Spielsachen von Speedi *weg*. (Nöstlinger 1995: 88)
- (62a) Meghívott hozzánk négy idegen gyereket hazaúton, és mire Karlival hazaértünk, a lakás a feje tetején állt, mi meg négy teljes órán keresztül takaríthattunk utánuk, ráadásul Speedi néhány játékának is *lába kelt*, ... (Nöstlinger 2011: 83)
- (63) Aber da ist anscheinend jegliches Zureden *sinnlos!* Sie ist zu wie eine Auster. So haben wir die Konditorei-Sitzung abgebrochen. (Nöstlinger 1995: 90–91)
- (63a) De az érvelésem *falra hányt borsó* volt neki. Olyan csökönyös, mint egy szamár. Így hát felfüggesztettük a cukrászdai megbeszélést. (Nöstlinger 2011: 85)
- (64) Aber warum meine Argumente gegen den Speedi weniger *zählen*, als die von der Mama und der Karli, das sehe ich nicht ein. (Nöstlinger 1995: 98)
- (64a) De miért van az, hogy az én ellenérveim *kevesebbet nyomnak a latban*, mint anya vagy Karli érvei? Ez aztán tényleg nem fér a fejembel! (Nöstlinger 2011: 92)

- (65) Weiß zwar nicht, welche die sein könnten, aber Vorsicht ist angebracht. Und vor diesem Gespräch *graust mir* sowieso und überhaupt, also liegt Aufschieben ohnehin nahe. (Nöstlinger 1995: 103)
- (65a) Gőzöm sincs, mit tehetne, de nem árt az óvatosság. Már előre *kiráz a hideg* ettől a beszélgetéstől, egyelőre tehát halogatom. (Nöstlinger 2011: 97)
- (66) Weil ich wirklich keine Lust habe, mein verändertes Leben in der Schule *breitzutreten*. (Nöstlinger 1995: 107)
- (66a) Semmi kedvem nincs *nagydobra verni* a dolgaimat a suliban. (Nöstlinger 2011: 101)
- (67) Und erst als ihr dann klar war, daß die Ehe meiner Eltern sowieso und überhaupt schon *zerrüttet war*, hat sie dann keine Skrupel mehr gehabt. (Nöstlinger 1995: 111)
- (67a) De amikor ráészmél, hogy a szüleim házassága már nélküle is *gallyra ment* (sic!), megszűnt minden aggodalma. (Nöstlinger 2011:104)
- (68) Wennst allein mit ihm sein willst, *hau ich ab*. (Nöstlinger 1995: 99)
- (68a) Ha kettesben szeretnél maradni vele, *elhúzom a csíkot*.
- (69) ... daß er *gehen* könne, wenn ihr sein Gesicht nicht paßt ... (Nöstlinger 1995: 114)
- (69a) Meg, hogy apa akár *el is húzhatja a csíkot*, ha Wilma nem bírja nézni a képét, ... (Nöstlinger 2011: 104)
- (70) Am Samstag, wie sich der Papa wieder einmal zum Angeln aufgemacht und Speedi mich gefragt hat, welche Art von Fisch der Papa eigentlich angelt, große oder kleine, dicke oder dünne, da habe ich geätzt: „Einen Wilma-Fisch, lieber Bruder!“ Worauf der Speedi gegreint hat, daß es doch keinen Fisch namens Wilma gibt und daß ich ihn schon wieder einmal für blöd verkaufen will. Er ist zu Mama gelaufen und hat sich seine Meinung bestätigen lassen wollen. Und die Mama, die habe ich *beobachtet*, hat in aller Seelenruhe gesagt, daß auch ihr eine Fischart namens Wilma unbekannt sei. (Nöstlinger 1995: 16)
- (70a) Szombaton, amikor apa ismét felkerekedett horgászni, és Speedi megkérdezte, milyen halra megy egyáltalán, – kicsire vagy nagyra, dagira vagy soványra –, bedobtam a csalit:
– Wilmára megy, öcskös!
Erre Speedi elpityeredett, és hisztizni kezdett, hogy egyetlen halat sem hívnak Wilmának, és megint csak rá akarom szedni. Szalad is egyből anyához, hogy elpanaszolja neki újabb sérelmeit. Mire anya – *résen voltam!* – teljes lelki nyugalommal azt felelte, hogy ő nem ismer Wilma nevű halat. (Nöstlinger 2011: 13)

- (71) Damit, daß die Frauen einen Beruf haben und Geld verdienen und *glauben*, daß sie auch allein leben können, fängt der Jammer an. (Nöstlinger 1995: 27)
- (71a) A bajok ott kezdődtek, hogy a nők állást vállaltak, pénzt kerestek, és *abba a hitbe* (sic!) *ringatták magukat*, hogy önállóan is meg tudnak állni a lábukon. (Nöstlinger 2011: 24–25)
- (72) Na, du hast einen guten Riecher gehabt und *dich* rechtzeitig *verdrückt!* (Nöstlinger 1995: 109)
- (72a) Na, te aztán ügyesen *mentetted az irhád!* Elsőként *menekültél el a súlylyedő hajóról.* (Nöstlinger 2011: 103)

5. Fordítási relevancia

Christine Nöstlinger vizsgált regényében a frazeologizmusok fordítási relevanciája elsősorban kvalitatív, azon belül is a frazeologizmusok stílusértéke miatt a stilisztikai relevancia a meghatározó (A frazeologizmusok fordítási relevanciájához ld. Szabó-Drahota 2014).

A tanulmány írását megelőzően a fordítóval folytatott levelezés során elsősorban a frazeologizmusokat érintő fordítói döntésekre próbáltam választ kapni, többek között hogyan kereste a célnyelvi megfelelőt, felhasználta-e a szótárakban található jelentéseket, vagy inkább a beszédhelyzetből indult-e ki és a kép/gondolat szintjén igyekezett-e ekvivalenciát létrehozni? Hogyan tartotta szem előtt az olvasóközönséget?

A *Szép kis család* című regény sajátossága, hogy végig gyerekek narrálják, ami a korosztály nyelvhasználatának megfelelő megszövegezést kívánt. Szlukovényi Beáta tényként állapította meg, hogy a ma tizenéves korosztály körében Nöstlinger nyelvhasználatára felett bizonyos szempontból már eljárt az idő, a szleng igen gyorsan változik. Ami a könyv megírásának idején, 1995-ben „menő kifejezés” volt, az hat évvel később a fordítás készítésekor már nem volt teljesen az. Ezért nyelvileg kissé „leporolta” a regényt, aktualizálta, hogy a mai kiskamaszok nyelvhasználatához közelebb kerüljön, elérje őket, számukra is élvezetes, érthető legyen.

A célnyelvi regényrészletekben nagy számban fordulnak elő frazeologizmusok, ott is, ahol a forrásnyelv alkalmi szókapcsolatot vagy lexémát tartalmaz. Ez felvetheti az esetleges túlkompenzálás lehetőségét, de érdemes megnézni a veszteség kérdését is. A modifikált (15), (16), (21), (27), a teljesen osztrák (44) vagy csak dialektális elemeket tartalmazó (33) frazeologizmusok fordításánál veszteség állapítható meg, mert a fordító ezekre nem talált ugyanolyan többlettel rendelkező célnyelvi ekvivalenst. Az így keletkezett deficit azonban nem feltűnő, mert másutt kompenzált, többek között a szleng használatával, így igazodva következetesen a megszólított korosztály nyelvhasználatához. Nem csak a forrásnyelvi szlenget ültette át azonos stílusértékű ekvivalenssel, hanem szlenggel feleltetett meg köznyelvi frazeologizmust is, mint a (28) példában. De szleng lexémát választott ott is, ahol német szleng frazeologizmust parafrázált,

így a (37), (38) szövegrészeknél, továbbá igaz a megállapítás fordítva, a német szleng lexéma átültetésére is, többek között a (68) példában.

Bár a vizsgált korpusz jelentős részét adja az alkalmi szókapcsolat vagy lexéma frazeologizmussal történő megfeleltetése, megítélésem szerint nem keletkezett túlkompenzálás.

6. Összegzés

A gyermekirodalomban megjelenő frazeologizmusok és azok fordítása a kevésbé kutatott területek egyike, pedig a gyermekirodalmi szerzőktől sem idegen a frazémák használata. Az osztrák Christine Nöstlinger különösen bátran és gazdagon él az állandósult szókapcsolatokkal, könyveinek sajátos színezetet kölcsönöz velük.

Jelen tanulmány Christine Nöstlinger *Sowieso und überhaupt* című regényének magyar fordításában a frazeologizmusok fordításának műveleteit szándékozott bemutatni. A *Szép kis család* 3 fejezetéből Hallsteindóttir és Farø (2010) tipológiája alapján állítottam össze a vizsgált korpuszt.

Az elemzésre kiválasztott fejezetek az egyik főszereplő, a 13 éves, jó tanuló és olvasni szerető Anatol, röviden csak Ani elbeszéléseit tartalmazza. 7 éves öccséhez és 15 éves, a bukás szélén álló, örökösen csak ábrándozó nővéréhez képest nyelvileg Ani történetei a legváltozatosabbak: rengeteg frazeologizmus, szleng, színes diáknyelv jellemzi.

A fordító az olvasói igényeket és a korosztály sajátosságait szem előtt tartva mindvégig következetesen törekedett a tizenévesek nyelvhasználatára, melyben megtalálhatók a frazeologizmusok is. Szlukovényi Beáta a forrásnyelv állandósult szókapcsolatait rendszerint a célnyelven is frazémákkal feleltette meg, három módon. A legtöbb példában teljes vagy részleges ekvivalenciát valósított meg, egy kisebb számú csoportban részben eltérő frazeologizmussal adta vissza a jelentést, míg a harmadik, mindössze két példát tartalmazó, de egyben legérdekesebb csoportba olyan német frazeologizmusok és fordításaik kerültek, ahol a célnyelvi állandósult szókapcsolat jelentése teljesen eltér a forrásnyelviétől, azonban tökéletesen illik a kontextusba.

A korpusz kevés példát tartalmaz arra, amikor a fordító a célnyelvi frazeologizmust lexémával vagy alkalmi szókapcsolattal fordította. Ezekben az esetekben parafrazált vagy konkretizálta az állandósult szókapcsolat jelentését.

Az első kategóriához hasonlóan sokszor fordult elő, hogy egy-egy német alkalmi szókapcsolatra vagy lexémára a magyar fordításban frazeologizmus található. A fordító itt ellenkező irányban tette ugyanazt, mint az előzőekben, azaz egy-egy nem rögzült szókapcsolathoz vagy lexémához stílusértékében, hangulatában igyekezett megfelelő frazémát találni.

A tipikusan osztrák és a szerző sajátos nyelvezetét, játékos modifikációit tartalmazó frazeologizmusokat plusz stíluszínezet nélkül ültette át a fordító, de a keletkezett veszteség nem jelentős, mert másutt, így az alkalmi szókapcsolatok és a lexémák fordításakor kompenzált. A fordítás a nagyszámú állandósult szókapcsolat ellenére mégsem tekinthető túlkompenzáltként. A jelen

tanulmányból kimaradt fejezetek frazeologizmusait is érdemes lenne megvizsgálni, előfordulásukat és fordítási megoldásaikat összevetni a három testvér elbeszélésében.

Irodalom

- Adamikné Jászó A. 2001. Gyermekirodalom és nemzeti azonosságtudat. *Könyv és Nevelés* 3. évf. 2. szám. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=223> [2016.06.20.]
- Albert S. 2013. Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. In: Bárdosi, V. (szerk.). *Reáliák. A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 149. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–23.
- Bankos, Sz., Makai P., Galgóczi T. 2005. *Christine Nöstlinger életrajz*. <http://www.ekultura.hu/olvasnivalo/eletrajz/cikk/2005-09-03+00%3A00%3A00/christine-nostlinger-életrajz> [2016.01.15.]
- Burger, H. 1997. Phraseologie im Kinder- und Jugendbuch. In: Wimmer, R., Berens, F.-J. (Hrsg.) *Wortbildung und Phraseologie*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 233–254.
- Burger, H. 2003. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Doderer, K. (Hrsg.) 1984. *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Drahota-Szabó E. 2014. *Frazeologizmusok a rendszer szintjén és a diskurzusban. A frazeológia fordításáról*. Kézirat.
- Ernst, P. 2006. Phraseologismen im österreichischen Deutsch. In: Muhr, R., Sellner, M. (Hrsg.) *Zehn Jahre Forschung zum Österreichischen Deutsch: 1995–2005. Eine Bilanz*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Farø, K. 2006. Dogmatismus, Skeptizismus, Nihilismus und Pragmatismus bei der Idiomübersetzung: Grundfragen zu einer idiomtranslatorischen Theorie. In: Häkiki-Buhofer, A., Burger, H. (Hrsg.) *Phraseology in Motion 1. Methoden und Kritik. Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren. 189–202.
- Fischer M. B. 2006. *Konrad und der Gurkenkönig jenseits der Pyrenäen*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Forgács, T. 2012. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 69. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Földes Cs. 1997. Überlegungen zum Phraseologismus im österreichischen Deutsch. In: Muhr, R., Schrodt, R. (Hrsg.) *Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa. Empirische Analysen*. Wien: Verlag Holder, Pichler, Tempinsky. 227–243.
- Földes Cs. 1998. Gibt es eine „österreichische Phraseologie“? In: Hartmann, Dietrich (Hrsg.) *„Das geht auf keine Kuhhaut“*. Arbeitsfelder der Phraseologie. Akten des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie/Parömiologie. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer. 109–125.
- Hallsteindóttir, E., Farø, K. 2010. Interlinguale Phraseologie: Theorie, Praxis, und Perspektiven. In: Kuiper, K. (ed.) *Yearbook of Phraseology 2010*. Berlin, New York: De Gruyter. 125–158.
- Komáromi G. (szerk.) 1999. *Gyermekirodalom*. Budapest: Helikon.

- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Angol/Német/Orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. In: Klaudy, K. (szerk.): *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 69–79.
- Mandl, Ch. 2013. *Phraseologie im Werk Christine Nöstlingers*. Eine Untersuchung anhand ausgewählter Bücher für Kinder, Jugendliche und Erwachsene. Kiadásban nem megjelent diplomamunka. Wien: Universität Wien. http://othes.univie.ac.at/27222/1/2013-02-12_0803386.pdf [2016.01.15.]
- Preußner, U. 2011. Phraseologismen in problemorientierter weiblicher Adoleszenzliteratur – ein Beispiel. *Linguistik Online* 47. évf. 3. szám. http://www.linguistik-online.de/47_11/preusser.html [2016.01.15.]
- Richter-Vapaatalo, U. 2007. *Da hatte das Pferd die Nüstern voll*. Gebrauch und Funktion von Phraseologie im Kinderbuch. Untersuchungen zu Erich Kästner und anderen Autoren. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Segura Garcia, B. 1998. *Kontrastive Idiomatik: Deutsch-Spanisch. Eine textuelle Untersuchung von Idiomen anhand literarischer Werke und ihrer Übersetzungsprobleme*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Schatte, Cz. 2003. Zur Verwendung der Phraseologismen in Kinder- und Jugendromanen von Erich Kästner. In: Mielczarek, Z., Weigt, Z. (Hrsg.) *Literatur und Linguistik* Vol. 2. 118–128.

Források

- Nöstlinger, Ch. 1995. *Sowieso und überhaupt*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Nöstlinger, Ch. 2011. *Szép kis család*. Budapest: Animus Kiadó. Fordította: Szlukóvényi Beáta.

A frazeologizmusokhoz felhasznált nyomtatott és internetes források

- Bárdosi V. (szerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Duden 1998a: *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Der Duden in zwölf Bänden. Band 11. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Duden 1998b: *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch*. Duden Taschenbücher Band 8. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Pusztai, F. (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zaicz, G. (szerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- IF1: http://universal_lexikon.deacademic.com/20776/auf_den_Wecker_fallen [2016.06.20.]
- IF2: <http://www.redensarten-index.de/suche.php> [2016.06.20.]

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Kitty van Leuven-Zwart fordításelemzési modelljének utóélete

Farkas Nóra

E-mail: symbremyne@googlemail.com

Kitty van Leuven-Zwart 1989-ben megjelent *Translation and Original: Similarities and Dissimilarities* című tanulmánya voltaképpen egy nagyobb lélegzetű munka első fele, mely munkát a szerző annak terjedelme miatt két részben publikált a *Target* egymást követő számaiban. Az azóta eltelt időben mindkét megjelent cikkre számos hivatkozás született, de – a terjedelmi korlátokra való tekintettel – jelen cikkben csak a tanulmány elsőként publikált részét fogom részletesebben ismertetni, és annak utóéletét vizsgálom meg. Döntésemet a terjedelmi korlátokon túl az is indokolja, hogy a mikrostrukturális eltolódásokat rendszerbe foglaló összehasonlító modell leírása a tanulmány elsőként publikált felében található, és a tanulmánynak ez a része vezeti be a modell második összetevőjének, a makroszintű eltolódásokkal foglalkozó leíró modellnek az ismertetését is. A másodikként publikált cikk már csak a leíró modell részletesebb leírását és az első cikkben már ismertetett módszer alkalmazásakor kapott eredményeket tartalmazza.

1. A tanulmány fő gondolatainak összefoglalása

A tanulmány szerzője saját szubjektív olvasói tapasztalatából kiindulva jut el egy átfogó, narratív szövegekre alkalmazható fordításelemzési modell megalkotásáig. Leuven-Zwart a *Don Quijote* holland fordítását olvasva azt tapasztalta, hogy a fordítást kevésbé élvezi az eredeti szövegnél, és ennek nyomán elkezdett azon gondolkodni, miképp lehetne objektív módszerrel megvizsgálni az eredeti szöveg és a fordítás közti különbséget. Kutatási célként az eltolódások kimutatását és leírásukat tűzte ki narratív szövegek integráns fordításaiban a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg összehasonlításán keresztül. Abból indult ki, hogy a fordítás során létrejövő mikro- és makroszintű eltolódásokból következtethetünk a fordító által átvett fordítási normákra, arra, miképp interpretálta a fordító a forrásnyelvi szöveget, valamint a fordítónak a fordítás során alkalmazott stratégiájára. Úgy gondolta, az eltolódások eredményközpontú vizsgálata kiindulópontként szolgálhat mind a folyamatközpontú, mind a funkcióközpontú kutatások számára, mivel azt remélte, hogy az eltolódások azonosításából következtetni lehet a fordító kiindulási normáinak (*initial norms* – Toury 1980)

jelenlétére. Az eltolódások megállapításához saját osztályozást alakított ki részben Vinay-Darbelnet (1958) és Levý (1969), részben pedig a saját maga által megállapított kategóriák alapján.

Integráns fordításon Leuven-Zwart olyan fordításokat ért, amelyek a mondat szint fölött már nem tartalmaznak sem betoldásokat, sem kihagyásokat. Leírása alapján az integráns fordításokban az eltolódások két szinten jelennek meg. Mikroszinten szemantikai, stilisztikai és pragmatikai eltolódásokról beszélhetünk, míg makroszinten a szereplők jellemrajzában, akcióik minőségében és sorrendjében, valamint az események helyét és idejét tekintve következhetnek be eltolódások. Leuven-Zwart tanulmányában annak a módszernek a leírása az igazán érdekes, amellyel az eltolódásokat megállapítja. A tanulmány először publikált felében elsőként a mikroszintű eltolódásokat veszi sorra.

Az eltolódások megállapításához Leuven-Zwart két modellt alkalmaz. Elsőként az összehasonlító modell (*comparative model*) segítségével kimutatja és osztályozza azokat a mikroszintű eltolódásokat, melyek interpretáció vagy fordítói stratégia jelenlétét jelezhetik. Ezek az „alapvető” vagy „lényegi” eltolódások a szemantikai, stilisztikai vagy pragmatikai szintek bármelyikén jelentkezhetnek, és alapjaiban befolyásolják a jelentést. Ezt követően a leíró modell (*descriptive model*) segítségével a mikroszintű eltolódások hatását vizsgálja meg makroszinten. A leíró modell tehát a szereplőket, eseményeket, időt, helyet és egyéb jelentéssel bíró elemeket érintő eltolódások leírására szolgál.

Az összehasonlító modellben az összehasonlítás alapját a transzéma (*transeme*) elemzési egysége képezi. Leuven-Zwart transzémán (Dik 1978 alapján) olyan összehasonlítható szövegegységet ért, amely – a szerző véleménye szerint – méretében éppen megfelelő ahhoz, hogy összehasonlítható fordítási egységként kezeljük. A predikatív (vagy állítmányi) transzémák egy állítmányból és annak bővítményeiből állnak (*Fill likes Jack!*), míg szatellit-transzémákon Leuven-Zwart a predikatív transzémák határozói kiegészítéseit érti (*Fill likes Jack, (most of the time.)*). A kapcsolat fogalmát a következőképpen határozza meg: két elem akkor kapcsolódik egymáshoz, ha hasonlóság (*conjunction*) és különbség (*disjunction*) is jelen van köztük, tehát a hasonlóság és különbség együttes megléte a kapcsolat létrejöttének feltétele. Vagyis ha semmiféle kapcsolat nem mutatható ki a célszöveg-transzéma és a forrásszöveg-transzéma között, akkor előbbi nem tekinthető az utóbbi fordításának.

Az összehasonlítás folyamatát Leuven-Zwart három lépésre bontja fel. Az első lépésben a célszöveg-transzéma és a forrásszöveg-transzéma közös nevezőjét szükséges meghatározni; ezt a közös nevezőt architranzémának nevezi el. Az architranzéma lehet szemantikai vagy pragmatikai, és fontos, hogy megállapításánál csak az önálló jelentéssel bíró, tartalmas szavakat listázzuk. A második lépésben mindkét transzémát egyenként össze kell vetni az architranzémával. Az összevetés kétféle eredménnyel járhat: amennyiben a transzéma megegyezik az architranzémával, úgy a transzéma és az architranzéma közt csak hasonlóság áll fenn, vagyis a viszonyuk szinonimikus; ellenben ha különbséget is találunk köztük, akkor hiponim viszony áll fenn a transzéma és az architranzéma között. Hiponim viszony esetén igaznak kell lennie annak az állításnak, hogy „X egy bizonyos formája/fajtája/módja Y-nak”

(ahol X – transzéma és Y – architranzéma). A harmadik lépés a két transzéma kapcsolatának megállapítása. Az összehasonlításnak alávetett transzémák közti kapcsolat négyféle lehet: szinonim (amennyiben mindkettő szinonim az architranzémával, vagyis nem történik eltolódás), hiponim (amennyiben az egyik transzémánál találunk eltolódást az architranzémához képest), ellentétes (amikor mindkét transzéma esetében jelen van eltolódás), vagy pedig architranzémát nem tudunk megállapítani, csak eltolódást (tehát nem is jön létre kapcsolat). A szerző a mikroszintű eltolódások három fő fajtájként a modulációt, modifikációt és mutációt különíti el.

Moduláció esetén a két transzéma kapcsolata hiponimikus, ezen belül vagy a célszöveg-transzéma tér el az architranzémától, vagy a forrásszöveg-transzéma. Az eltérés szemantikai vagy stilisztikai lehet, vagyis összességében Leuven-Zwart a moduláció négy altípusát különbözteti meg: ezek a szemantikai moduláció/specifikáció, a szemantikai moduláció/generalizáció, a stilisztikai moduláció/specifikáció és a stilisztikai moduláció/generalizáció. A specifikáció esetében a célszöveg transzémája tér el az architranzémától, míg a generalizációnál az eltérés a forrásszöveg transzémájánál figyelhető meg. A stilisztikai moduláció annyiban tér el a szemantikaitól, hogy ez esetben a megfigyelt különbözőség nem a szemantikai jelentést, hanem vagy az alkalmazott regisztert, vagy az expresszivitást érinti (az utóbbi kategóriába tartozik például a rímek vagy a metaforák használata).

Modifikáció esetén mindkét transzéma hiponimikus viszonyban áll az architranzémával, ennél fogva kettejük viszonyában ellentét lép fel. Leuven-Zwart a szemantikai, stilisztikai és szintaktikai modifikáció típusait különbözteti meg. A felsorolt típusok közül a szintaktikai modulációé szorul bővebb magyarázatra: ez esetben mindkét transzéma olyan szintaktikai eltérést mutat az architranzémához képest, amely valamelyik magasabb (szemantikai, stilisztikai vagy pragmatikai) szinten bekövetkező eltolódáshoz vezet. Azonban fontos kitétel, hogy ha ezen szintek egyikére sincs kihatással, akkor nem veendő figyelembe a szintaktikai eltérés. A szintaktikai-szemantikai modifikáció esetében a két transzéma közötti szintaktikai különbségek vagy grammatikai jellemzőkhöz (pl. igeidő eltéréséhez), vagy grammatikai osztályokhoz (pl. igéből lesz főnév), vagy pedig grammatikai funkciókhoz (pl. jelzői bővítményből lesz határozói bővítmény) köthetők. Szintaktikai-stilisztikai modifikációnál a stilisztikai különbségek az információt hordozó elemek mennyiségét érintik, az „extra” elemek azonban nem hordoznak új információt az architranzémához képest (pl. *ami ma történt* -> *mai*). A szintaktikai-pragmatikai modifikációnál a transzéma struktúrája változik oly módon, hogy a beszédaktusban vagy az információ elrendezésében következik be eltolódás; vagy pedig az egyik transzéma deiktikus/anaforikus elemet tartalmaz, míg a másik önálló jelentéssel bíró elemet használ.

Leuven-Zwart a mikroszintű eltolódások harmadik nagy típusaként a mutációt nevezi meg. A mutáció esetében a két transzéma közti viszony csak eltérésükön keresztül írható le; mivel semmi nem köti össze őket, így esetükben architranzéma sem állapítható meg. A mutáció három altípusát a tagmondatok vagy szókapcsolatok hozzáadása, a tagmondatok vagy szókapcsolatok törlése, valamint a radikális jelentésmegváltoztatás jelentik.

A tanulmány ezt követő részében Leuven-Zwart belekezd a leíró modell ismertetésébe. A szerző meglátása szerint a fikciós szövegek makrostruktúrája a mondat szinten átnyúló egységekből áll (ide tartozik az epizódok jellege, megnyisége és sorrendje; szereplők jellemzői és kapcsolataik; események, akciók, helyszínek és idő sajátosságai; narrátor viszonyulása a fikciós világhoz; narrátor nézőpontja stb.). A makrostruktúra a mikroszintre épül rá; ebből következik, hogy a mikroszintű eltolódások makroszintű eltolódásokhoz vezethetnek. A szerző fontosnak tartja leszögezni, hogy csak a bizonyos mértékű ismétlődést és következetességet mutató mikroszintű eltolódások vezetnek makroszintű eltolódásokhoz, vagyis egyetlen mikroszintű eltolódás még nem eredményez makroszintű eltolódást. Ezután a Leech és Short-féle funkciók és a Bal-féle szintek összekapcsolásával elkezd szintenként megvizsgálni a makrostrukturális eltolódásokat.

Leech és Short 1981 nyomán három funkciót különböztet meg (interperszonális, ideacionális és textuális); e funkciók kölcsönös kapcsolatban állnak egymással, ahol a legfontosabb, központi funkció az interperszonális, mivel ez meghatározza a másik két funkció működését. Bal 1980 nyomán pedig a szöveg szerveződésének három szintjét különíti el: ezek a történet (*history*), a cselekmény (*story*) és a diskurzus (*discourse*) szintje. Leuven-Zwart ezt követően szintenként kezdi el megvizsgálni a funkciókat (a történet szintjét nem vizsgálja). A cselekmény szintjével kapcsolatban fontos fogalmakként említi az interperszonális funkcióval kapcsolatba hozható fokalizációt, vagyis azt a nézőpontot, amelyből a fikciós világ élénk tárul; valamint a fokalizátort: ő az a közvetítő, aki végrehajtja a fokalizációt. A fokalizátor lehet belső vagy külső; és mindkettő állhat közel vagy távol a megfigyelt eseményektől és karakterektől. A cselekmény szintjén az interperszonális funkció határozza meg a fokalizációt. Ezen a szinten az ideacionális funkciót az határozza meg, hogyan reprezentálódik az olvasó előtt a fikciós világ: közelebről hogy konkrét, kézzel fogható vagy absztrakt, illetőleg hogy szubjektív vagy objektív leírásokat olvashatunk (a különbségeket Leuven-Zwart egy baleset különféle leírásainak példáján szemlélteti). A textuális funkció a cselekmény szintjén az események sorrendjét határozza meg a fikciós világban. Leuven-Zwart az eseményeknek háromféle sorrendjét különbözteti meg (kronologikus, pszichológiai és prezentációs sorba rendezés). A diskurzus szintjén belül az interperszonális funkció annak a mikéntjét jelenti, ahogyan a kommunikáció létrejön az olvasóval. E funkciót a narrátor tölti be, aki lehet külső vagy belső, távolságtartó vagy bevonódó, illetőleg objektív vagy szubjektív. A diskurzusszinten belül az ideacionális funkció azokat a szemantikai választásokat jelenti, amelyek segítségével megrajzolható a fikció világa; a textuális funkció pedig a szintaktikai elrendezést határozza meg.

Az ezt követő részek már a tanulmány második részében szerepelnek, azonban az első rész – különösen a mikrostrukturális eltolódásokkal foglalkozó része – önmagában is kerek egészet alkot, és egy olyan elemzési módszer alapjait fekteti le, amelyet a második rész tanúsága szerint már a tanulmány megjelenésének idejéig is számos alkalommal alkalmaztak a gyakorlatban, különféle narratív szövegek több nyelvpárban történt fordításait vizsgáló kutatások során. A tanulmány második részében Leuven-Zwart leírja, hogy a modellt saját

egyetemén, Amszterdamban körülbelül hetven hallgató próbálta ki különféle modern narratív szövegeken és fordításaikon (többségükben spanyol–holland nyelvpárban), és több érdekes eredményre is jutottak. A leginkább figyelmet érdemlő eredmény az volt, hogy a specifikáció túlsúlyát mutatták ki a szövegekben a generalizációéval szemben, ami számos korábbi kutatási eredménynek ellentmondott.

2.A tanulmány utóélete

A Google Scholar 2016 áprilisában 263 találatot hoz ki a tanulmány első felére történt hivatkozásokat illetően. A találatok közt – relevancia szerinti rendezésben – mindjárt első helyen Gideon Toury hivatkozik rá a *Descriptive Translation Studies and beyond* című művének revizionált kiadásában (2012). Igaz, nem éppen hízelgő az idézet: Leuven-Zwart módszerét ugyanis komplikáltnak (*intricate*) nevezi, és leszögezi, hogy noha érdemes lehet számba venni az eltolódásokat, a leíró fordítástudomány kutatásaiban ez nem számíthat végcélnek (2012: 111). Innentől nem is foglalkozik többet vele.

Valójában azt láthatjuk, hogy a modellt már megjelenésétől fogva inkább súlyos kritikákkal illették, mintsem megpróbálták volna alkalmazni. Stegeman 1991 79–98 és Linn 1993 172–74 kritikáit, valamint Genzler 1993-as kritikáját csak későbbi hivatkozásokból tudtam rekonstruálni, mivel ezeknek a cikkeknek nem találtam nyomát a Google Scholarban, de ezek alapján már náluk megfogalmazódtak azok a gondolatok, amelyek a későbbi kritikákból sorra visszaköszönnek.

Jeremy Munday 1998-as tanulmányában hosszasan ismerteti Leuven-Zwart modelljét, és arra a megállapításra jut, hogy ez a fajta eltolódáselemzés alkalmas lehet arra, hogy ne csak a fordítási hibákat keressük a segítségével, hanem a Toury-féle fordítási norma működését is feltérképezhessük. Azonban közvetlenül ezután a modell súlyos hátrányaként említi annak túlbonyolítottságát, különös tekintettel az eltolódástípusok rendkívül nagy számára (Leuven-Zwart 8 kategóriát és 37 alkategóriát állapított meg), amelyek ráadásul sok esetben nem is különíthetők el egyértelműen egymástól. Ez a többféle értelmezhetőségük a megismételhetőség lehetőségességének kérdését is felveti; ráadásul az is kérdéssé válik, hogy a hetven hallgató által elvégzett elemzések vajon minden esetben a kategóriák megegyező értelmezésén alapultak-e. Ugyanakkor Munday kifejezi abbéli reményét, hogy a módszer bizonyos elemei átmenthetőek, és hogy a számítógép-alapú kutatások kiküszöbölhetik az elemzés fent említett nehézkességét (1998: 3). Ezek után Munday egy Márquez-novella angol fordításának eltolódásait elemzi oly módon, hogy a manuális elemzésnél Leuven-Zwart modelljét alkalmazza, amelyet azonban számítógépes korpuszelemzéssel egészít ki, és így jut el annak kimutatásáig, hogy noha a fordító a legtöbb esetben a célnyelvi normákhoz igazodott, ugyanakkor kimutatható a fordító saját idiolektusának érvényesülése is a célnyelvi normák ellenében. Kutatásának fő eredménye, hogy megmutatta: a korpuszalapú elemzés (Leuven-Zwart manuális elemzést igénylő modelljével ellentétben) alkalmas arra, hogy

megállapítsuk, a fordításban bekövetkező eltolódások mennyiben következnek a célnyelvi normákhoz való igazodásból, és milyen mértékben magyarázhatóak a fordító egyéni nyelvhasználatával.

Theo Hermans a *Translation in Systems: Descriptive and System-oriented Approaches Explained* című monográfiájában hosszan tárgyalja Leuven-Zwart módszerét, kihangsúlyozva annak érdemeit (a legvilágosabb, legátfogóbb és legrészletesebben kidolgozott fordításelemzési modellnek nevezi, amely ráadásul nem részesíti előnyben sem a forrásnyelvi, sem pedig a célnyelvi szöveget – azaz Nidától vagy Tourytól eltérően egyenlőkként kezeli őket), majd erősen megkritizálja azt. Hangsúlyozza, hogy a modellt érintő kritikában nem annak komplikáltságán van a hangsúly (noha, mint enyhe éllel megjegyzi, „bevezető kurzus” szükséges a modell alkalmazásához), hanem azon, hogy a modell alkalmazásakor a kutatónak folyamatosan interpretálnia kell az egyes eltolódások típusának megállapításakor, holott elméletben az interpretációnak nincs tere a módszerben. Azt is kiemeli továbbá, hogy a modell leírásából nem egyértelmű, miképp vezethető le a makrostruktúra a mikrostruktúrából, és a mikrostrukturális eltolódások mikor csapnak át makrostrukturális eltolódásba. Rámutat arra, hogy noha már maga Leuven-Zwart is elismerte, hogy az eltolódásoknak inkább a minősége, semmint a mennyisége esik latba a tekintetben, hogy makrostrukturális eltolódáshoz vezetnek-e, ugyanakkor a modell nem alkalmas arra, hogy kimutassa, minőségi tekintetben mely mikrostrukturális eltolódások érdemelnek több figyelmet társaiknál. A modell ezen kívül nem képes kezelni az intertextualitásból és a műfajokhoz való kötöttségekből fakadó kérdéseket sem – vagyis, szögezi le Hermans, egy pusztán formális, sőt formalista modellről van szó, amely a szövegeket csak kontextusuktól megfosztva képes vizsgálni (1999: 58–63).

A fentiekhez hasonló (bár kevésbé alapos) kritikát fogalmaznak meg Basil Hatim és Jeremy Munday *Translation: An Advanced Resource Book* című kötetükben, megemlítvén, hogy az eltolódás tényének megállapítása óhatatlanul szubjektív marad (2004: 31).

A korpusznyelvészetre és fordítástudományra egyaránt építő FuSe Annotation Project egy fordítási eltolódásokat tartalmazó korpusz létrehozásán dolgozik. A korpusz létrehozásában Leuven-Zwart modelljére is támaszkodtak, jóllehet cikkükben megemlítik a modellt annak túlzott komplexitása miatt ért kritikákat; és noha felhasználják a transzéma fogalmát, másképp értelmezik azt (az elemezhetőség érdekében Leuven-Zwart transzémáit kisebb egységekre bontják – Cyrus 2006).

Charlotte Bosseaux megpróbálta integrálni a modellt saját korpuszalapú kutatásába, melyben francia Virginia Woolf-fordításokat elemzett a nézőpont (*point of view*) szempontjából. Bosseaux a gyakorlatban is ugyanazokba a problémákba ütközött, amelyeket a fent idézett kritikusok elméletben megfogalmaztak. Nehézséget okozott neki, hogy a modell leírásából nem tudta egyértelműen megállapítani, a mikrostrukturális eltolódásoknak milyen gyakorisága és mennyire következetes előfordulása szükséges ahhoz, hogy makrostrukturális eltolódást eredményezzenek. Bosseaux megjegyzi, hogy ez a probléma a korpuszalapú eszközökkel sem küszöbölhető ki, mivel ezekkel sem lehetséges lokalizálni az

átváltást a mikrostrukturális és a makrostrukturális eltolódások között; következésképpen az eredmény még mindig a kutató szubjektív interpretációján múlik. Ezt követően bevallja, hogy ezt a problémát az ő kutatása sem tudta kiküszöbölni, és hogy elemzése során ő maga is saját szubjektív megítélése alapján jelölte ki az általa elemzett szövegben azokat a helyeket, ahol a mikrostrukturális eltolódások makrostrukturális eltolódásba csapnak át (2007: 227).

Jeremy Munday az *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* című, a fordítástudomány nagyjait számba vevő könyvében a 4. fejezetben, az eltolódások kutatói közt részletesen tárgyalja Leuven-Zwart elméletét (Vinay és Darbelnet, valamint Catford mellett) (2001: 63–65). A könyv újabb kiadásából azonban már kimaradt a modell ismertetése, minthogy – a szerző megfogalmazásában – az utóbbi időkben „rarely used” elemzési módszerről van szó (Munday 2008: 203). Anthony Pym az *Exploring Translation Theories* című átfogó művében egy oldalt szentel annak, hogy feltárja, miért hagyta ki Munday az említett munkája újabb kiadásából Leuven-Zwart modelljét. Az eredeti tanulmányból átvett példák elemzéséből kiindulva nagyjából ugyanarra a következtetésre jut, mint az őt megelőző kritikusok: hogy tudniillik erősen szubjektív döntés eredménye, mit nevezünk egyáltalán eltolódásnak. „What right do we have to pick one rendition and call it the ‘proper’ or ‘expected’ translation, and thereby relegate all the other possible renditions to the category of ‘shifts?’”, teszi fel a – megalapozottnak tűnő – kérdést Pym (2009: 67).

A fenti rövid áttekintésből is látszik, hogy Leuven-Zwart modellje inkább kritikákat kapott, mintsem átvették volna a későbbi kutatók; ráadásul ezek a kritikák meglehetősen egységes képet mutatnak. Amint azt Macken a *Sub-sentential alignment of translational correspondences* című kötetében megjegyzi: a Leuven-Zwart-féle modellt – noha ez volt az első részletesen kidolgozott kísérlet irodalmi művek fordítási eltolódásainak elemzésére – nem igazán vették át más kutatók; vélhetően annak túlzott komplexitása miatt (2010: 4).

Ugyanakkor a „nem igazán” nem jelenti azt, hogy senki sem alkalmazta vagy éppen gondolta tovább Leuven-Zwart modelljét: Farzaneh Farahzad és Amin Zangeneh Inalu például *Van Leuven-Zwart’s model revisited* címmel jelentettek meg izgalmas (ám mindeddig senki által nem hivatkozott) tanulmányt a *Babelben*, amely a Leuven-Zwart-féle modell erősségeinek és gyengeségeinek számba vételét követően a modellel kapcsolatos lehetséges további kutatási irányokra is javaslatot tesz (2013). Farahzad és Inalu tanulmányuk bevezetőjében rámutatnak, hogy mindeddig egyetlen olyan cikk sem született, amely átfogóan ismertette volna a Leuven-Zwart-féle modellt, ők maguk pedig e hiányt kívánták orvosolni cikkükkel (2013: 149). A modell erősségeiként említik, hogy az kellő hangsúlyt fektet a szemantikai eltolódásokra, valamint dicsérik a transzéma mint összehasonlítható szövegegység bevezetését, megemlítvén, hogy a mondat valóban túl hosszú, a szó pedig túl rövid ahhoz, hogy az összehasonlítás alapját képezze. A modell legnagyobb erősségének azt tartják, hogy – más elméleti keretektől eltérően – a szemantikai és a pragmatikai eltolódásokkal is hangsúlyosan foglalkozik. Ugyanakkor a modell hátrányaként említik, hogy nehézségekbe ütközik benne a transzémák elhatárolása, minekutána Leuven-Zwart cikkében nem ismertette minden részletre kiterjedően ezt a fo-

galmat (2013: 155). A predikatív és szatellit-transzémák terminusait Leuven-Zwart vezette be, így elengedhetetlen lenne, hogy pontos leírást adjon róluk, és ennek hiányában az elemzők bizonytalanságokba ütközhetnek. Mint arra a szerzők is rámutatnak, kevésbé érthető például, hogy miért számít szatellit-transzémának az *in their shirt-sleeves* és a *grouped together on the garden path*, és miért nem szatellit-transzéma ugyanekkor Leuven-Zwart modelljében a *quickly in her streamer chair* szókapcsolat (2013: 155–156). További problémaként említik, hogy miután a modell alapját a forrás- és a célnyelvi transzéma közti kapcsolat megállapítása képezi, így az elemzők nehezen kezdhettek bármit is az olyan esetekkel, amikor egy forrásnyelvi transzéma helyén a fordításban két transzémát találunk, vagy fordítva. A legnagyobb problémának azonban azt látják a szerzők, hogy a modell képtelen kezelni a moduláció és modifikáció egyidejű megjelenését. Végezetül megemlítik, hogy a mikrostrukturális eltolódások makroszintre gyakorolt befolyása nem verifikálható.

Farahzad és Inalu a problémák megállapítását követően javaslatot tesznek ezek kiküszöbölésére. A problémák forrásának azt látják, hogy az igen részletes modell – érthető módon, éppen részletességéből kifolyólag – nem fektetett elegendő figyelmet a harmincnyolc kategória mindegyikének kidolgozására. A transzémák pontosabb definiálásának szükségessége mellett a szerzők annak az igényét is megfogalmazzák, hogy dinamikusabb elemzési egységekkel lehessen dolgozni, kiküszöbölendő, hogy az elemző tanácstalanul álljon az egy forrásnyelvi transzéma–két célnyelvi transzéma típusú esetek előtt. Ahol pedig átfedésbe kerül a moduláció és a modifikáció, ott egy új kategória bevezetését javasolják a modifikáción belül. A fenti, megfontolandó javaslatokon túl a szerzők olyan továbbvezető kérdéseket is megfogalmaznak, mint például hogy vajon miképp aránylanak egymáshoz a fordító által tudatosan és nem tudatosan létrehozott eltolódások, és hogy egy, a fentihez hasonló eltolódásmodell segítségével lehet-e a fordítóknak abban, hogy tudatos változtatásokat hajtsanak végre a fordításaikon.

A *Dictionary of Translation Studies* 16 helyen is hivatkozik Leuven-Zwart cikkére, többek közt külön szócikket szentel a transzémának, az architranszémának, az integráns fordításnak, a mutációnak, valamint a specifikációnak (Shuttleworth és Cowie 1997). Kitty Leuven-Zwart szerepel a 2008-ban megjelent új fordítástudományi enciklopédiában is (Baker és Saldanha 2008). Egyik társszerzője a fordításban végbemenő eltolódásokkal (*shifts*) foglalkozó szócikkeknek, de az enciklopédiában nem találunk hivatkozásokat fordításelemzési modelljére, csak az első James Holmes-szimpozium előadásainak gyűjteményére, amelyet Ton Naaijkenssel közösen szerkesztett 1991-ben *Translation Studies: The State of the Art* címmel. Pedig fontos lenne tovább keresni az „equivalence in difference” megnyilvánulásait a fordításban, hogy Jakobson szavait idézzük (1958: 233). Ha a forrásnyelvi szöveget nem több azonos nyelvű vagy több különböző nyelvű célszöveggel vetjük össze, hanem csak egyetlen célnyelvi szöveggel, akkor mihez viszonyítunk? Ilyenkor valamiféle „tertium comparationis” megtalálása/megalkotása elkerülhetetlen. Erre tett kísérletet Kitty Leuven-Zwart, valamint követői és bírálói. A kísérlet eredményessége még függőben van.

Irodalom

- Bosseaux, C. 2007. *How does it Feel?: Point of View in Translation: the Case of Virginia Woolf into French*. Amsterdam: Rodopi.
- Cyrus, L. 2006. *Building a Resource for Studying Translation Shifts*. In *Proceedings of the Fifth International Conference on Linguistic Resources and Evaluation*, Genova (LREC 2006), Párizs: ELRA, 1240–1245. Elérhető: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.380.4540&rep=rep1&type=pdf> (Utolsó megtekintés: 2015. június 30.)
- Farahza F., Inalu A. Z. 2013. Van Leuven-Zwart's Model Revisited. *Babel* Vol. 59. No. 2. 149–159.
- Hatim, B., Munday, J. 2004. *Translation: An Advanced Resource Book* (Applied Linguistics Series). London & New York: Routledge.
- Hermans, T. 1999. *Translation in Systems. Descriptive and System-Oriented Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Jakobson, R. 1958. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A. (ed.) *On Translation*. New York: OUP. 232–239.
- Macken, L. 2010. *Sub-sentential Alignment of Translational Correspondences*. University of Antwerp.
- Munday, J. 1998. A Computer-Assisted Approach to the Analysis of Translation Shifts. *Meta* Vol. 43. No. 4. 542–556.
- Munday, J. 2001. *Introducing Translation Studies, Theories and Application*. London & New York: Routledge.
- Munday, J. 2008. *Introducing Translation Studies, Theories and Application*. 2nd Edition. London & New York: Routledge.
- Pym, A. 2009. *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge.
- Shuttleworth, M. Cowie, M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Toury G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, G. 2012. *Descriptive Translation Studies and beyond. Revised edition*. Amsterdam: John Benjamins.
- van Leuven-Zwart, K. 1989. Translation and Original: Similarities and Dissimilarities I. *Target* Vol.1. No. 2. 151–181.
- van Leuven-Zwart, K. 1990. Translation and Original: Similarities and Dissimilarities II. *Target* Vol. 2. No. 1. 69–95.
- van Leuven-Zwart, K., Naaijken, T. (eds) 1991. *Translation Studies. The State of the Art: Proceedings from the First James Holmes Symposium*. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- van Leuven-Zwart, K., Bakker, M., Koster, C. 2008. Shifts. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 269–274.

Translation Studies: Moving Boundaries VIII. EST Congress

(Aarhus, University of Aarhus, Department of Business
Communication, 2016. szeptember 15. – 17.)

Bozsik Gyöngyvér

E-mail: bozsik.gyongyver@invtel.hu

2016 szeptemberében tartották a *European Society for Translation Studies* három-évente megrendezésre kerülő, immár nyolcadik kongresszusát, ezúttal a dániai Aarhusban, ahol több mint 400 résztvevő hallgatta a 22 panelre osztott előadásokat.

Az esemény első napján a megnyitót követően – ahol *Thomas Pallesen*, a rendező egyetem dékánja, *Anthony Pym*, az EST leköszönő elnöke, valamint *Helle V. Dam*, a szervező bizottság elnöke köszöntötte az egybegyűlteket – *Andrew Chesterman* tartotta meg nyitóelőadását *Moving Conceptual Boundaries: so what?* címmel.

Chesterman előadásában elsőként a „Platypus concept”-ről (kacsacsőrüemlős-konceptió) beszélt, ami alatt azokat az új gondolatokat, megközelítéseket értette, amelyek a fordítást kicsit új oldalról kívánják vizsgálni (pl. a fordító eltérő szerepét boncolgatják vagy éppen egyéb, más diszciplínához tartozó feladatokkal ötvözik azt, esetleg eddig nem elemzett szempontjait tekintik át). Erre számos példát is hozott, kezdve az ideiglenes online fordítói csoportoktól a „fansubbing” jelenségig. Az előadó később a fordítással kapcsolatos változatos koncepciók kérdéséről tárgyalt. Bemutatta, hogy egy fajta újramarkázási (*rebranding*) hullám következtében a fordítási tevékenység sok esetben egyéb címszavak alatt jelenik meg (pl. lokalizáció, transzkreáció stb.), kérdés viszont, hogy ez a fajta innováció jár-e bármiféle hozzáadott értékkel, illetve az is, hogy ezek az új koncepciók vajon milyen hatással lesznek a már meglévőkre. Mindenesetre a változás nyilvánvalóan érezhető, így elkerülhetetlen, hogy a fordítói szakma foglalkozzon vele.

A nyitóelőadást követően számos panel közül válogathattak az érdeklődők. Témaként előkerült az egyre több kérdést felvető lingua franca-ként használt angol nyelv, ahol az előadók többsége felhívta a figyelmet arra, hogy a szakemberek részéről különös figyelmet és a szokásostól eltérő munkamódszert, hozzáállást igényel a fordítói-tolmács feladatok ellátása abban az esetben, ha az angol a kommunikáló felek egyikének sem anyanyelve, különös tekintettel például a hatósági tolmácsolási eseményekre, vagy éppen az uniós intézményekben felmerülő nyelvi közvetítési feladatokra. A nap során a többi panel kitért a hírfordítás jelentette kihívásokra az adaptáció, a transzfer és a fordítástudomány terén, a jogi fordítás és tolmácsolás kérdéskörére, a fordítás politikájára, valamint a fordító- és tolmácsképzés értékelési kérdéseire. Már itt, az első nap

során is megmutatkozott, hogy a közösségi tolmácsolás az utóbbi időszakban tapasztalt migrációs válság hatására jelentős fejlődésnek indult: a panelek jelentős hányadában szó esett róla.

A második nap (2016. 09. 16.) a Dublinból érkező *Sharon O'Brian* előadásával (*Shifting Paradigms in Translation Technology and their Impact on Translation*) vette kezdetét, aki a gépi fordítás tematikájával foglalkozott. A terület egy új irányára, az ún. NMT-re (neural machine translation) is kitért, ami egyfajta mesterséges, a természetes neurális hálózat mellett működő rendszer. Lényege, hogy a programok a bevitt adatokból képesek a tanulásra, ami a későbbiekben a fordító segítségére tud lenni. Az előadó véleménye szerint ez az új rendszer elsősorban a már meglévő SMT-vel (statisztikai gépi fordítás) együtt lesz igazán hasznos társa a fordítónak. Természetesen kérdés, hogy mely nyelveken lehet egy ilyen rendszer működőképes, és természetesen a gép vs. ember kérdéskör felvetése sem maradhatott ki az előadásból. Ezt követően O'Brian további gondolatokat is felvetett, így például a felhőalapú szolgáltatások adatbiztonsági, etikai vonatkozásait, illetve a fordító és a számítógép közti kapcsolat szorosabbra fűzésének, személyre szabásának szükségességét (adaptáció, perszonalizáció).

Az előadást követő panelek tárgyalták a fordítás és a tolmácsolás közti határvonalak eltűnése következtében megjelenő új kutatási irányokat, a fordítás értékelésének témáját, a professzionális és nem professzionális fordítás, illetve tolmácsolás összemosódását, de volt szó a fordítás- és tolmácsoláskutatás legújabb neuropszichológiai vonulatairól és a nyelvfeldolgozás tolmácsolási szempontú kutatásáról is. Az előadásokban bemutatott eredményeknek gyakorlati hasznuk is van, hiszen segítségükkel célzottabb és eredményesebb oktatási módszereket lehet bevezetni. Hervais-Adelman előadásából például a hallgatók megtudhatták, hogy konkrét agykérgi változásokat okoz a szinkrontolmácsolás, elősegítve a még hatékonyabb munkavégzést. Esly Struys vizsgálatainak eredményeiből kiderült, hogy a munkamemória és a verbális memória a tapasztalat növekedésével párhuzamosan fejlődik, ugyanis csökken a kognitív kontroll. George Christodoulides a prozódia kérdésével foglalkozott, rámutatva arra, hogy a kognitív terhelés növelésével a szinkrontolmácsolás expresszivitása csökken és a beszéd dallam is szűkebb intervallumban változik, amin a beszéd vagy téma előzetes ismerete jelentősen javíthat. Ez egyértelműen összecseng a tolmácsolás előzetes felkészülési igényével, amelyet ez a vizsgálat tudományosan is alátámaszt.

A paneleket követően a napot az EST taggyűlése zárta, ahol a következő időszakra a Koppenhágai Egyetem professzorát, *Arnt Lykke Jakobsen* választották elnöknek, illetve arról is döntés született, hogy a következő kongresszust – meglepő módon – Dél-Afrikában rendezik meg.

A harmadik nap (2016. 09. 17.) az eddigiektől eltérően, a panelekkel vette kezdetét. Az első az audiovizuális fordítás különféle szegmenseit (színház, opera, feliratozás, megfelelés a speciális igényű hallgatók igényeinek, *accessibility* stb.) vizsgálta. Louise Fryer a látássérültek számára készült AD (audio description) speciális kívánalmairól beszélt, külön kiemelve az érintett előadások különféle szereplői közti együttműködés szükségességét. Ebben a szekcióban beszélt még Bozsik Gyöngyvér is, aki Bartók *A kékszakállú hercegvára* című operájának öt angol nyelvű fordításán keresztül mutatta be az opera-

fordítás speciális feladatait, valamint az énekelhetőség problematikáját. A szekció előadásait követően élénk vita alakult ki a résztvevők között az anyanyelvi éneklés szükségességéről, illetve megvalósíthatóságáról, és megállapították, hogy a téma megérdemelne egy külön konferenciát.

A későbbi panelek érintették még a fordításkutatás bizonyos, talán kevésbé tárgyalt határterületeit (kreativitás, stresszkezelés, műfordítás), az intralingvális fordítást, a fordító státuszát, a tolmácsolás minőségi kérdéseit, a fordítás ergonómiáját, illetve annak diszciplínákon átívelő jellegét, valamint a fordítás és a politika kapcsolatát. A közösségi tolmácsolás kérdésköre itt is felmerült, többek között Balogh Katalin és Heidi Salaets előadásában, akik a bírósági tolmácsolás videokonferencián keresztül megvalósult módszeréről, annak etikai kérdéseiről, valamint a képzés szükségességéről beszéltek. Mivel náluk Leuvenben már megvalósult a hatósági tolmácsképzés gyakorlata, valóban hasznos, bizonyítottan jó ötletekkel és tanácsokkal tudtak szolgálni a hallgatók számára.

Az utolsó konferencianap (2016. 09. 18.) nagyelőadását *Sandra Hale* (University of New South Wales) tartotta a közösségi tolmácsolás kutatásáról (*Moving Boundaries through Community Interpreting Research*). Az előadás nagyszerűen rámutatott arra, miért is igényel különleges figyelmet a közösségi tolmácsolás, miért szükséges speciális képzésben részesíteni az abban résztvevő tolmácsokat, végezetül pedig miért kell a képzést a többi résztvevőre (bírák, rendőrök, ügyészek stb.) is kiterjeszteni. Az előadásban ismertetett kutatások vizsgálták a konzekutív és a szinkrontolmácsolás eredményessége közti különbséget bírósági körülmények között, és bár tartalmi különbségeket nem mutattak ki, az egyértelműen kiderült, hogy a szinkrontolmácsolás kevésbé megterhelő a hallgatóság számára, mint a konzekutív. Egy másik, az előadásban bemutatott kutatás a kétnyelvűek és a képzett (közösségi) tolmácsok közti különbségeket vizsgálta, és arra a megállapításra jutott, hogy a szakképzett tolmácsok minden tekintetben (pontosság, megbízhatóság, szerethetőség) szignifikánsan jobb eredményeket kaptak a hallgatóságtól, mint a kétnyelvű „tolmácsok”, tehát a képzés szükségességét ezek az eredmények is – számos korábbi előadásban elhangzottalhoz hasonlóan – alátámasztották. Tekintettel arra, hogy a hatósági/közösségi tolmácsolás egyre inkább teret nyer az európai-globális politikai viszonyok és elsősorban a migráció következtében, elengedhetetlen, hogy a nyelvi és kulturális közvetítésért felelős fordító-tolmács szakma mélyrehatóan foglalkozzon ezzel a kérdéskörrel, valamint a célzott szakképzés kidolgozásával.

Összességében elmondható, hogy az aarhusiak nagyon jó munkát végeztek, hiszen kellemes környezetben jól szervezett, igényes, tartalmas programot állítottak össze, ahol a műfordítótól kezdve a tolmácsoláskutatón át a gépi fordítás iránt érdeklődőig mindenki megtalálhatta a számára érdekes, izgalmas előadókat és előadásokat. Ahogy azt *Sandra Hale* professzorasszony is összegezte, egy ilyen esemény igazán alkalmas arra, hogy „új horizontokat nyisson, lássuk, mivel foglalkoznak mások, és így ezeket is beépíthessük saját kutatásunkba. Kapcsolatépítés, tanulás másoktól és saját kutatásaink megosztása” – erről szól egy ilyen kongresszus. Csupán az sajnálatos, hogy a következő alkalommal valószínűleg alacsonyabb lesz a részvétel, hiszen egy dél-afrikai utat kevesen engedhetnek meg maguknak...

Világkép és etimológia

(ELTE BTK, Gólyavár, Pázmány terem,
Budapest, 2016. június 22.)

Seres Nóra

E-mail: seresnora@freemail.hu

A Magyar Tudományos Akadémia 1983-ban alapított Modern Filológiai Társaságának nyári konferenciájára 2016-ban június 22-én került sor. A konferencia központi témája a „Világkép és etimológia” ebben az évben is színes és érdekes programot ígért. A 16 előadónak 15-15 perc jutott, melyben kifejtették a világkép és az etimológia kapcsolatára vonatkozó gondolataikat. Az előadók nagy többsége, akárcsak a korábbi MFT konferenciákon, az ELTE munkatársa volt, emellett érkeztek egyetemi tanárok a Szegedi Tudományegyetemről, a Nyíregyházi Főiskoláról és az erdélyi Babeş-Bolyai Tudományegyetemről is.

A konferenciát Borhy László, akadémikus az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg. Borhy László elmondta, hogy bár végzettsége szerint régész és történész, a konferenciához egykori szlavistaként sok kötődés fűzi. A megnyitót követően Nyomárkay István (az MFT elnöke, akadémikus) átadta a Pro Neophilologia in Hungaria érdemérmét, melyet 2016-ban Jászay László, az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanára kapta. Ezután kezdődtek az előadások Gadányi Károly elnökletével, aki az előadásokat követően saját gondolataival, rövid anekdotákkal élénkítette a hallgatóság figyelmét. Az összes előadás áttekintésére itt nincs lehetőség, az alábbiakban önkényesen fogok kiemelni hat előadást közülük.

Albert Sándor „Teória” és „elmélet” – az etimológiától a világképig című előadását egy Voltaire idézettel kezdte: „Az etimológia olyan tudomány, ahol a magánhangzók nem számítanak és a mássalhangzók se számítanak túl sokat”. Az etimológia szó eredetével kapcsolatban nemcsak a görög eredetről beszélt, hanem elmondta azt is, hogy az etimológia szó kutatása valamiféle nyelvészeti archeológiához hasonlít. Később azt a kérdést tette fel, hogy általában érezzük-e egy szóban a szó eredetét? Néha lehet érezni a szó eredetét, például az *egység*-ből kiérezzük az *egy*-et, a *hármasság*-ban érezzük a *hárm*-at, de a *kétség*-ben nem biztos, hogy érezzük a *kettő*-t. Pedig benne van a német *Zweifel*-ben, az olasz *dubbio*-ban, vagy a francia *doute*-ban is. A következőkben a népetimológáról szolt és arról, hogy az helytelen világképet sugall, melyre a *kies/kietlen* szó párt elemezte. Ha ismerjük egy szó etimológiáját, akkor az plusz ismeretet ad. Itt az *utazás* szót nézte meg, amely az angol nyelvben lehet *journey*, *travel*, *voyage* is. A *journey* szóban ott a francia *ournée* (nap), tehát olyan utazás, amelyet 1 nap alatt lehet megtenni, a *travel* szóban a *travailler*

(dolgozni), azaz olyan utazás, amely fáradtságos, a *voyage* szóban a *voyager* a tengeren való átkelés. Majd a *teória* szó etimológiáját boncolgatta a Szegedi Tudományegyetem tanára. A „Mi van a szavak mögött?” kérdésre azt a választ adta, hogy a szavak mögött mentalitás, világnézet, világlátás, gondolkodásmód, észjárás, élettapasztalat rejlik. A fordítás során a fordító a szavakat átviszi, a szavak mögött rejlő tapasztalásokat azonban nem, ezért a célnyelvi befogadó az egyes szavakhoz a saját kultúráját, saját léttapasztalását társítja. Következtetésképpen elmondta, hogy a fordítót becsaphatja, ha ismeri a szó etimológiáját és aszerint próbálja lefordítani.

Frank Tibor újságokkal, könyvekkel megpakolva érkezett, és a politikai korrektségről (PC=political correctness) beszélt *Az amerikai világkép sajátosságainak nyelvi tükröződése* című előadásában. Elmondta, hogy a politikai korrektségnek hosszú történelme van. Az 1960-as évek amerikai egyetemeinek kampuszaiból indult ki, amikor a kezdeményezők azt a célt tűzték ki, hogy a diszkrimináció a nyelvben is szűnjön meg. Ez a mai helyzet azonban megkívánja az alapos felülvizsgálatot. Mark Twain-nél 219-szer szerepel a *nigger* szó, így ő a csoport nagy ellenségévé lett. A műveit mondhatni meghamisították és a *nigger* szót a *slave* (rabszolga) szóval helyettesítették. Azonban nemcsak a múlt, hanem a jelen amerikai angol nyelvhasználatba is belenyúlnak. Például azok a szavakat, ahol a szexizmus vádjával lehetne élni, ki kell kerülni, így nem lehet használni a *postman* szót, hanem helyette a *letter carrier*-t, a *chairman* helyett a *chairperson*-t, vagy a *mankind* helyett a *humankind*-ot. Majd további példákat hozott egész más területekről: így a *blind* helyett a *visually impaired*-et, a *handicapped* helyett a *challenged*-et, vagy a *fat* helyett *horizontally challenged*-et. Összefoglalásként azt mondta el, hogy van egy politikai törekvés, amely bizonyos szavakat manipulál, és saját céljaira használ fel, hiszen elég csak Donald Trumpra gondolni.

Zachar Viktor *Osztrák eredetű gasztronómiai kifejezések a magyarban és német fordításaik* címmel tartott előadást. Előadását az osztrák német nyelv fogalmával kezdte és tisztázta, hogy az osztrák német lexikában, nyelvtanban, kiejtésben különbözik a Hochdeutsch-tól, de osztrák nyelv nincs, hanem az osztrák német a német nyelv egy variánsának, nyelvváltozatának tekinthető. Három csoportra osztotta (-ni végű, -li végű illetve egyéb jövevényszavak) azokat a gasztronómiai ausztriacizmusokat, melyek átkerültek a magyar nyelvbe. A -ni és a -li végű, illetve az egyéb osztrák gasztronómiai jövevényszavakat ezután részletesen elemezte. Példákat először a -ni végű szavakra hozott (*vekni, smarni, pofézni, rósejbní*). Ezek közül a *rósejbní* eredetét, illetve jelentését boncolta az előadó és megtudtuk, hogy a *Rohscheiben* eredetileg nyers szeleteket jelent. A szó visszafordítása azonban már nem teljesen egyértelmű: lehet *Pommes, Pommes frites* vagy *Chips* is. A következő csoport a -li végű szavak voltak (*bejgli, hecsedli, puszedli, ribizli, nokedli, kifli*), melyek közül kettőt vett részletesen górcső alá, a *kifli*-t és a *nokedli*-t. Megtudtuk, hogy a *kifli* az osztrák német *Kipfel/Kipferl* szavakra vezethető vissza, melynek eredeti jelentése 'cölöp; hosszú, vékony kenyér'. Ebben az esetben a leggyakoribb visszafordításnak a *Hörnchen* nevezhető. A *nokedli* a *Nockerl*-re vezethető vissza, mely szóban ott van a *Nock*, ami *kavics*-ot jelent, hiszen a *nokedli* apró, kavicsalakú

szaggatott tészta. Az egyéb jövevényszavak kategóriájához az alábbi példákat hozta: *cukor, fasírt, isler, gríz, snidling, kuglóf, paradicsom, zsemle*. Ebből a kategóriából a *kuglóf, paradicsom* és *zsemle* szavakra összpontosított. A *kuglóf* az összetett *Gugelhupf* szóból jön, melynek első tagja (*Gugel*) ‘csuklyát, kapucnit’ jelent, a másik tag (*hüpfen*) jelentése ‘ugrani’, ‘megkelni’. A *paradicsom, paradicsomalma* a *Paradeisapfel* tükörfordításából jön, ahol aztán az előtag önállósult a használat során. A *zsemle* a *Semmel*-ből, amely az etimológiai szótár szerint a latin *simila* szóból ered, melynek jelentése ‘legfinomabb búzaliszt’. Elmondta, hogy a 15 percbe sajnos csak ennyi fért, de az írásbeli változatban majd részletesebben szeretné ezt a témát ismertetni.

Farkas Nóra előadásának a *Világkép a gyerekirodalmi fordításokban* címet adta. Kutatási kérdései a következők voltak: 1. Miként jelenik meg egy adott nyelvközösség, korszak vagy szerző/fordító világképe a fordított gyerekirodalmi szövegekben? 2. Hogyan hat egymásra a gyerekirodalmi fordítás és a világkép? 3. Milyen átváltási műveletek történnek a fordításban annak következtében, hogy az író és a fordító (és az olvasó) világképe nem esik egybe? Korpusza két magyar célnyelvi szöveg volt, melyeket összehasonlított. A két szöveg Lewis Carroll *Alice in Wonderland* című regényének két fordítása Kosztolányi Dezső és Szobotka Tibor fordítópárosé 1958-ból illetve Varró Zsuzsa és Dánielé 2009-ből. Az összehasonlítás eredményeként elmondható, hogy Alice karakterében eltérések vannak, mely összhangban van a magyar társadalom gyerekképének az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásaival. Halhattunk a változtatás típusairól: eltérő ígahasználat; mondathatárok felbontása és a logikai kapcsolatok egyszerűsítése; önkorrekción kifejező szavak elhagyása; bizonytalanság fokozódása azt illetően, hogy Alice mit nem tud. Ezekre a változtatásokra a forrásnyelvi szöveg és a két célnyelvi szöveg segítségével egyesével hozott példákat. Összefoglalásában elmondta, hogy ezeket a nagymérvű változtatásokat elsődlegesen a forrás- és célnyelvi nyelvközösség világképének, ebből eredeztethető gyerekképének és ezzel összefüggésben a gyerekirodalomról alkotott képének eltéréseivel tudjuk megmagyarázni.

Ráduly Zsuzsanna *A szláv hónapnevek eredete* címmel adott elő, melyben a lengyel, a cseh, a horvát, az ukrán és a fehérórosz hónapok eredetét elemezte. Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszékének docense elmondta, hogy a hónapnevekben a világkép és az etimológia szoros képet alkotnak, majd ezt követően januártól decemberig haladt. A 12 hónapból kettőt szeretnék kiemelni: a július és a szeptember hónapokat. A lengyel, az ukrán és a fehérórosz nyelvekben a *hársfa* szó a július hónapban található meg, mert ekkor van a hársfa virágzása. A cseh nyelvben a *pirosas* szó van a július hónap nevében, mely a gyümölcsérésre utal. A horvátban pedig a *sarló* jelenik meg a július hónap nevében, hiszen ekkor folyik az aratás. A szeptember a lengyel, ukrán és fehérórosz nyelvekben ugyanabból a töből alakult ki, amely a *hanga, erika* növény, mert ekkor van ennek a növénynek a virágzási ideje. A cseh nyelvben a *szarvasbögéshez*, a horvátban pedig az *éréshez* kapcsolódik a szeptember hónap elnevezése. Összefoglalásában elmondta, hogy többféle eredetre lehet visszavezetni a hónapok elnevezését a vizsgált 5 szláv nyelvben. Ezek szerint vannak latin eredetűek (összesen csak kettő), gazdag a növényvilághoz

kapcsolódó hónapnevek, sok a mezőgazdasági munkához kapcsolódó illetve a mezőgazdasági munkaeszközökhöz is. Az időjárásra, természeti jelenségekre vonatkozó szavak is megtalálhatóak sok hónapnévben, illetve vannak évszakokra jellemző színek is a hónapokban vagy akár állatvilágra utaló kifejezések is.

Dziewońska-Kiss Dorota *A nő minősítése a növény- és állatnevek tükrében* címet adta az előadásának. Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszékének lengyel anyanyelvű egyetemi tanársegéde három csoportra koncentrált: 1. a külső tulajdonságokra, 2. a fizikai tulajdonságokra és 3. a belső tulajdonságokra. Mindhárom kategóriára hozott olyan példákat, amelyek megvannak a magyar illetve lengyel nyelvben is illetve olyanokat, amelyek vagy csak a magyar vagy csak a lengyel nyelvben ismertek. A külső tulajdonságra hozott egyik példája a magyar nyelvben *Az arca piros, mint a rózsza*, ami a lengyelben *Czerwona jak róza*. A fizikai tulajdonságra hozott egyik magyar példa *Kövéér, mint egy tehén* lengyelül úgy szól, hogy *Gruba jak krowa*. A számtalan belső tulajdonságra hozott példákból csak kettőt említek meg: *Fehér, mint a liliom*=*Biała jak lilia* ('ártatlan') illetve *szürke egérke*=*szara myszaka* ('szerencsétlen'). Előadását egy frappáns dán közmondással fejezte be, mely a közönség férfi tagjainál nagy sikert aratott: *A nőknek azért nincs szakálla, mert borotválkozás közben nem tudnának beszélni*.

Előadást tartott még Bańcerowski Janusz, Keszler Borbála és Kaán L. Miklós, Benő Attila, Zoltán András, Balázs Géza, Veszelszky Ágnes, Pátrovics Péter, Pacsai Imre, Dudás Mária és Császári Éva. A Modern Filológiai Társaság 2016. nyári konferenciáját a társaság elnökének, Nyomárkay István akadémikusnak az összefoglaló beszéde zárta, melyben elmondta, hogy a hagyományokat továbbra is szeretné folytatni, és szívből reméli, hogy jövő nyáron is megrendezésre kerül az MFT nyári konferenciája. Az elhangzott előadások írott változata a későbbiek folyamán lektorált tanulmánykötetben fog megjelenni.

Megállapíthatjuk, hogy ezúttal is sok érdekes elméleti és gyakorlati témával várta a szakembereket az MFT nyári konferenciája. Az előadások és az előadások kapcsán előforduló nyelvek (magyar, angol, német, szlovák, lengyel, orosz, fehérorosz, ukrán, bolgár) sokszínűsége révén a szakma számos elméleti és gyakorlati problémakörébe nyerhettünk bepillantást. A konferencia, melyen doktoranduszok és már tapasztalt szakemberek együttesen vettek részt, kitűnő alkalmat nyújtott személyes találkozásra, kapcsolatok kialakítására, tanácsok, kutatási ötletek cseréjére. Élményekkel gazdagodva, jó érzéssel zárhatták az előadók és a konferencia résztvevői egyaránt ezt a nyári eseményt.

Translation and Interpreting: Convergence, Contact, Interaction

(Trieszt, SSLMIT, 2016. május 26. – 28.)

Bozsik Gyöngyvér, Pataky Éva

E-mail: bozsik.gyongyver@invitel.hu, pataky.eva@gmail.com

2016. május 26–28-án a Trieszti Egyetemen folyó fordító- és tolmácsképzés központja, az SSLMIT (La Sezione di Studi in Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori) színes, sok aktuális témát felvonultató fordítás- és tolmácsolás-tudományi konferenciát szervezett *Translation and Interpreting: Convergence, Contact, Interaction* (Fordítás és tolmácsolás: konvergencia, kapcsolat, interakció) címmel.

Az első napon a konferenciát indító főelőadást *Carmen Valero Garcés* tartotta az Alcalái Egyetemről, aki korunk folyamatosan változó, fluid és többszörös kapcsolatokkal átszőtt társadalmában a *public service interpreting (PSI)*, vagyis a hatósági tolmácsolás interdiszciplináris jellegéről beszélt. Elmondta, hogy ennél a tolmácsolási módnál a nyelv elveszíti önmagában vett szerepét, és helyére, illetve vele egybeolvadva a kulturális és társadalmi aspektusok lépnek. Ennek oka, hogy a hatósági tolmács segítségére igen sokféle, egymástól nagyban különböző helyzetekben is szükség lehet, úgymint afrikai börtönök vagy éppen dél-koreai vegyesházasságok. Ezekkel kapcsolatban kiemelte a multidiszciplinaritás és a kulturális ismeretek fontosságát (pl. antropológia a migránsokkal kapcsolatos munkában), valamint kitért a technológiai vívmányok használatában rejlő lehetőségre (videokonferencia-tolmácsolás, telefonos tolmácsolás terjedése, mobilalkalmazások – elsősorban a kevésbé elterjedt nyelvek esetében) is. Az előadó azt is hangsúlyozta, hogy míg a konferenciatolmács-képzésre csökkenő igényt tapasztalnak, a PSI egyre nagyobb figyelmet kap, így ennek megfelelően szükség lenne a képzések és a piaci szükségletek közelítésére, valamint hatósági területen dolgozó önkéntes tolmácsok szakmai fejlesztésére. Kiemelte továbbá, hogy a hatósági tolmácsok sok esetben alkalmazásban állnak és a tolmácsolás mellett fordítási feladatokat is ellátnak. Erre a hibriditásra a Gentile (2016) által megalakított *trans-terpreter* terminust használta.

A főelőadást követően a konferencia különböző szekciói több teremben, párhuzamosan zajlottak; a két délelőtti szekció az *Ethics and Diplomacy*, illetve az *Accessibility* címet viselte. Az előbbin elsőként *George Floros* (Ciprusi Egyetem) beszélt arról, hogy a tolmács számára az etikus munkavégzéshez nem elég az önreflexió; szükség volna valamiféle viszonyítási alapra (*point of reference*) ahhoz, hogy megfelelően helytállhasson egy olyan területen, ahol gyakran érzelmileg nagy kihívást jelentő helyzetekben kell folyamatosan több résztvevő

között közvetítenie és váltogatnia az oldalakat (*oscillate*). *Cornelia Zwischenberger* (Bécsi Egyetem) a következő előadásban kiemelte, hogy többféle etika létezik a tolmácsolásban: (1) a deontológiai etika csak azt tartja szem előtt, hogy miként kell cselekedni egy helyzetben, míg (2) a konzekvenciális etika arra is figyelmet szentel, hogy egy-egy cselekedet milyen következményekkel jár. Fontos lenne, hogy a szakmai szervezetek ennek megfelelően olyan differenciált etikai kódexekkel álljanak elő a különféle tolmácsolási helyzetekhez igazodva, amelyek a következményekkel foglalkozó etikát is alkalmazzák, hiszen például egy katonai környezetben zajló tolmácsolás etikája nagyban eltérhet a konferenciatolmácsoláskor érvényes etikai szabályoktól, nem is beszélve bizonyos viselkedések következményeiről. A harmadik előadó, *Karin Sibul* (Tartui Egyetem) gazdag tolmácsolási tapasztalattal rendelkező konferenciatolmács, aki a diplomáciai tolmács szerepének kérdéskörét járta körbe. Kiemelte, hogy noha a tolmács mindenkor pártatlan, mégis bizalmi szerepet tölt be, ezért a politikai vezetők számára fontos, hogy saját tolmácsukat vihessék egy-egy találkozóra, akik végső soron az ő oldalukon állnak.

A másik szekció (*Accessibility*) sokszínű kérdéskört vizsgált, így például az audiovizuális fordítást (élő feliratozás, filmfeliratozás, operafordítás), de sajnos az előadók csak felszínesen érintették az általuk tárgyalt témákat, valódi kutatásról egyikük sem számolt be, ami komoly hiányérzetet hagyott a hallgatóságban.

A délután során a következő három szekció zajlott párhuzamosan: *Beyond the Word, Sport and TV*, valamint *Sensitive Settings*. Az első szekció előadói közül említést érdemel *Nora Gattiglia*, aki a konzekutív tolmácsok térbeli elhelyezkedésével és a kommunikáció különféle nonverbális elemeivel kapcsolatos észrevételeit osztotta meg a közönséggel. A harmadik szekcióban kapott helyet *Simo Määttä* (Helsinki Egyetem), aki a telefonos tolmácsolás egy speciális, kifejezetten menedékkérők számára alkalmazott rendszeréről beszélt. Az előadó tapasztalt, a rendőrségen dolgozó tolmács; kutatását nagyban segítette, hogy hozzáférést kapott számos eredeti felvételhez. Ezek elemzéséből az derült ki, hogy mivel a menedékkérőknek gyakran a tolmácsolásban résztvevő nyelvek (finn–angol, finn–francia) egyike sem az anyanyelvük, ezáltal egy általuk gyakran nagyon korlátozottan ismert idegen nyelvet használnak, a tolmács – a helyzet könnyítése érdekében – sokszor igyekszik egyszerűbb kifejezéseket, vagy például magázás helyett tegeződést használni. Az előadás számos példa bemutatásával jól érzékeltette azokat a nehézségeket, amelyek ezen a napjainkban egyre nagyobb hangsúlyt kapó tolmácsolási területen felmerülhetnek.

A következő előadó, *dr. Beverley Costa* pszichológus a *Mother Tongue* segítőközpontból érkezett az Egyesült Királyságból, ahol kisebbségi csoportoknak nyújtanak pszichoterápiás segítséget, szükség esetén tolmácsok alkalmazásával. Mivel nagyon embert próbáló helyzetekkel szembesülnek az itt dolgozó szakemberek, nemcsak az érintettek, de a terápiát vezető orvosok és a kommunikációban közreműködő tolmácsok is rendszeresen kapnak speciális szakmai támogatást (beszélgetések, foglalkozások, terápia) munkájukhoz. Az előadás a tolmácmunka ezen kevésbé ismert oldalát tárgyalta.

A késő délutáni részben a *Politics, Sci/Tech* és *Status & Role* szekciókon vehettek részt az érdeklődők. Ezek közül a harmadik szekcióban szereplő *Paola*

Gentile (Trieszti Egyetem) előadását érdemes kiemelni, aki azt a kérdést járta körbe, hogy a fordító- és tolmácsszakma mennyire előrehaladott a professzionalizáció tekintetében, vagyis mennyire tekinthető önálló szakmának. A kérdést több szempontból is megvizsgálta, így például arra kereste a választ, hogy a fordítók-tolmácsok mennyire elégedettek a jövedelmükkel, milyen arányban rendelkeznek fordítói illetve tolmácsvégzettséggel, és mennyire érzik, hogy a társadalom fontosnak tartja a munkájukat.

A nap üdítően érdekes zárását a dél-koreai *Ź. C. Kwak* előadása jelentette, ahol az érdeklődők megismerkedhettek az ázsiai ország katonai tolmácsképzési rendszerének jellegzetességeivel.

A második napon (2016. 05. 27.) az elsőhöz hasonlóan egy nagy előadásra és sok párhuzamos szekcióra került sor. A nap főelőadója *Aline Ramael* (Antwerpeni Egyetem) volt, aki a tolmácsolás és a technika kapcsolatáról beszélt, kitérve olyan speciális esetekre is, mint például a hallássérült menekültek problémája, ahol szerinte a tolmácsolás feliratozása jelentős hozzáadott értéket képviselne. A fordítás-tolmácsolás tematikájában egy mostanában kialakulóban levő, újfajta szerepkörre is kitért, ahol a fogyasztó már nemcsak egyszerűen befogadó, a szolgáltatás fogyasztója, hanem alkotási folyamat aktív résztvevője (ún. *prosumer*, pl. rajongói fordítások).

A délelőtti szekciók témái a jog (*Law 1*) és a telefonos tolmácsolás (*Over the Phone*) voltak. *Emanuele Brambilla* (Milánói Egyetem) a jogi tolmácsok szerepéről beszélt. Felvételekből korpuszt állított össze a Nemzetközi Büntetőbíró-ságon dolgozó tolmácsok munkájából, majd félig strukturált interjúkat készített magukkal a tolmácsokkal. A felvételekből kiderül, hogy a tolmács szerepének fontosságát az olasz bíróságok – sok egyéb ország bíróságaival, hivatalos intézményeivel ellentétben – már felismerték. A másik szekcióban *Mariola Luque Martintól* (Malagai Egyetem) a spanyolországi telefonos tolmácsolás gyakorlatáról hallhattunk. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a telefonos tolmácsolás nagyon hasznos lehet egy-egy hirtelen előálló, nehéz helyzetben, azonban jobb lenne, ha a telefonos tolmácsolás továbbra is megmaradna másodlagos szerepbe és a további, megszervezett keretek között zajló beszélgetések esetén már helyszíni tolmácsolást vennének igénybe a felek.

A délután folyamán a *Law 2*, a *Language* és a *Resources 1*, majd később a *Law 3*, a *Wider Focus* és *Resources 2* szekciók várták a résztvevőket. A *Law 2* szekcióból külön említést érdemel a magyar, ámde belga intézményből érkező *Balogh Katalin* és *Heidi Salaet* előadása, akik a kiskorúak rendőrségi kihallgatásán zajló tolmácsolásról beszéltek, és egy olyan többéves projektről, amelynek során Belgiumban 500 rendőr kapott oktatást a témában. Mivel a kihallgatások sokszor nagyon fontos ügyekkel kapcsolatban zajlanak, kiemelten fontos, hogy a tolmácsok és a kihallgató tisztek is megfelelően fel legyenek készítve váratlan vagy éppen nehezen kezelhető helyzetekre, együtt tudjanak működni és ismerjék egymás szerepét. Az oktatásban részesülő rendőrök olyan szerepjátékokat kísérhettek figyelemmel, ahol tolmácsolást vettek igénybe a felek. A kezdeményezés kifejezetten hasznos lenne egyéb területeken is, hiszen a módszer alkalmazásával a tolmácsok és valamely más szakterület képviselői kölcsönösen megismerkedhetnek egymás munkamódszereivel, látásmódjával,

prioritásaival, ami nagyban hozzájárulhat a későbbi „éles” munka harmonikus megvalósításához.

A harmadik napon (2016. 05. 28.) a főelőadást *Dörte Andres* (Germersheimi Egyetem) tartotta, aki a fordító és a tolmács különféle szerepeiről beszélt. Míg a fordító a maximalista (*perfectionist*), addig a tolmács a „tökéletesítő” (*perfectioner*) szerepét tölti be, de véleménye szerint manapság egyre inkább összefonódik a két tevékenység.

A főelőadás után már nem voltak külön szekciók, mivel a szervezők az utolsó napra tették az általánosabb, valószínűleg mindenki számára egyaránt érdekes témákat. *Natasa Hirci*, *Agnes Pisanski Peterlin* és *Tamara Mikolic Juznic* (Ljubljana-i Egyetem) a fordítóképzés tolmácsolási feladatokkal való gazdagításáról beszélt, külön figyelmet fordítva a blattolásra. Ezt követően *Silvia Bernardini*, *Adriano Ferraresi*, *Marie-Aude Lefer* és *Maja Milicevic* háromnyelvű és -irányú korpuszukat (EPTIC Corpus) mutatták be, amelyben kétféle modalitás szerepel: a fordított mellett érdekes módon tolmácsolts szövegeket is tartalmaz. Az utolsó részt *Alessandra Riccardi*, a Trieszti Egyetem Fordítástudományi Tanszékének vezetője zárta, aki fordítási és tolmácsolási stratégiákról beszélt.

A konferencia után végezetül egyórás kerekasztal-beszélgetésre került sor, ahol zárásként a résztvevők megpróbálták összesen 8 szóban összefoglalni a konferencia lényegét. Ezek a szavak a következők lettek: *culture*, *ethics*, *mediation*, *quality (process/product/perceived)*, *rights*, *status*, *subject-matter knowledge (+ mother-tongue competence)*, *training* azaz kultúra, etika, közvetítés, minőség (folyamat/termék/észlelt), jog, státusz, tárgyi tudás (+anyanyelvi kompetencia), képzés.

Összességében elmondható, hogy bár mind az előkészületi szakaszban, mind a helyszínen komoly szervezési problémákba botlottak a résztvevők (pl. angolul nem beszélő ügyintézők, megválaszolatlan levelek, közepes minőségű tolmácsolás) és az előadások színvonala is nagyon hullámzó volt, a szervezők lelkesedése, az olasz hangulat és nem utolsósorban maga a város sokat javított az összképen. Jó, hogy Magyarországhoz ilyen közel (aránylag megfizethető áron) rendeznek olyan konferenciát, ahol lehetőség nyílik számos neves szakember meghallgatására, azonban nyilvánvalóan van még mit tanulnia a triesztieknek.

DTT-Symposium. Terminologie und Kultur **(Mannheim, 2016. március 3. – 5.)**

Tamás Dóra Mária

E-mail: tamas.dora@btk.elte.hu

A DTT e.V. német terminológiai egyesület két évente tart kétnapos szimpózi-umot. Ebben az évben a központi téma a terminológia és a kultúra kapcsolatának sokféle szemszögből történő feltárása, elemzése és megvitatása volt. A 15. alkalommal megrendezett, közel 200 fős konferencián részt vettek terminológusok és terminológiamenedzserek, szakfordítók, dokumentumszerkesztők, fordítóirodák, terminológiai tanácsadó szolgáltató cégek, szoftverfejlesztők, egyetemi oktatók, kutatók, továbbá nagyvállalatok, nemzeti hatóságok és nemzetközi szervezetek képviselői. A szimpózi-um a 300 tagot számláló, elsősorban a német ajkú országok terminológiai tevékenységére koncentráló, de a nemzetközi trendeket is követő egyesület legnagyobb létszámú rendezvénye. Az egyesület további naprakész ismereteket nyújtó továbbképzéseket is kínál, mint például szemináriumok, webináriumok és workshopok. Foglalkozik még tanácsadással és projektek koordinálásával, mint például az egyesületi terminológiamenedzsment kézikönyv kiadásával és folyamatos aktualizálásával. Az idei évre meghirdetett *Terminológia és kultúra* című szimpózi-um aktualitását a migráció jelenségének és a kultúrák egymást közti egyre szorosabb érintkezésének utóbbi időben lezajlott erősödése adta. A konferencia nem kifejezetten a menekültválságra fókuszált, inkább a tág értelemben vett kultúra és a terminológia kapcsolódási pontjait kereste. Szó esett a kultúra fogalmának értelmezéséről, az interkulturális kommunikációról, a kultúraspecifikus fogalmakról, a kultúra megnyilvánulásáról a szakszókincsben, továbbá a vállalati kultúráról a műszaki, a jogi és a gazdasági szakszókincsre fókuszálva.

A rendezvényhez kapcsolódva, az azt közvetlenül megelőző napon, szemináriumokon való részvételre is lehetőség adódott három különböző témakörben. Klaus-Dirk Schmitz (Fachhochschule Köln) *Konzeption und Aufbau von Termbanken* (Terminológiai adatbázisok koncepciója és felépítése) címmel tartott tréninget, míg azzal párhuzamosan Tamara Arndt és Rachel Herwitz (TermSolutions) *Unternehmensweite Abstimmungsprozesse mit Terminologiekreis und Leitfaden* (Vállalati szintű egyeztetési folyamatok a terminológiai munkacsoport és útmutató segítségével) a validálási folyamatok kialakítási nehézségeit ismertette. Ezt követte Anette Weinlandt (eccenca GmbH) *Terminologie- und Taxonomiemanagement: Grundlagen, Werkzeuge, Synergien* (Terminológia- és taxonómiamenedzsment: elmélet, eszközök és szinergiák), aki a terminológia, az

ontológia és a taxonómia kérdéskörét járta körül. Szintén ezen a napon tartotta meg – immár hagyományosan – a DTT e. V. zártkörű közgyűlését is.

A szimpóziumot másnap Mark Childress (SAP AG.), a DTT e.V. elnöke nyitotta meg köszöntő beszédével, majd a résztvevőket kiemelt vendégként Ludwig Eichinger, a mannheimi székhelyű Institut für Deutsche Sprache (IDS) igazgatója köszöntötte, ezzel is jelezve, hogy az egyesület a német nyelv ápolását és megőrzését mennyire fontosnak tartja. A részben állami finanszírozású, alapítványi formában működő IDS feladatai közé tartozik a mai német nyelv kutatása, elsősorban nyelvtani, lexikai és pragmatikai kérdésekben való állásfoglalással és rendszeres publikálással.

A konferencia érdemi részét Florian Feuser egyetemi oktató (Hochschule für Angewandte Sprachen, München) nyitotta meg *Balanceakt Kulturbegriff. Theoretischer Anspruch und methodischer Pragmatismus im Fach Interkulturelle Kommunikation* (Kötéltáncos mutatvány a kultúra fogalmával. Elméleti kívánalmak és módszertani pragmatizmus az interkulturális kommunikáció területén) című negyvenöt perces nagyelőadásával, amelyben a témakör bevezetéseként a kultúra fogalmának komplexitására, értelmezésének tárgykörtől való függésére és annak további definiálási nehézségeire világított rá.

Az első kávészünet után három félórás előadás következett, ezek közül is elsőként Angelika Ottmann és Carmen Canfora előadása, akik mint gyakorlati szakfordítók a *Das Maß aller Dinge? Kulturdimensionen und ihre Implikationen für Terminologie und angrenzende Bereiche* (Mi legyen a mérce? Kulturális dimenziók és kihatásuk a terminológiára és annak határos területeire) címmel az interkulturális kommunikáción belül gyakran emlegetett kulturális dimenziókból kiindulva azzal foglalkoztak, hogyan jelennek meg a kulturális különbségek a mindennapi szakfordítói és terminológusi munkában. Ehhez különböző modelleket tekintettek át, de elemzéseikben elsősorban a *kontextuserős(-gazdag)* (*high-context*) és *kontextusgyenge(-szegény)* (*low-context*) kultúrára, ill. az explicit és az implicit kommunikációra koncentráltak. Amennyiben a forrásnyelv mögött egy kontextusszegény kultúra áll, úgy terminológiai egyeztetéskor általában az a jellemző, hogy a megnevezések hiányát terminusjelöltekkel próbálják feloldani, holott a kontextusgazdag kultúra beszélői erre nem feltétlenül tartanak igényt. Ez jellemző például a német és a spanyol műszaki terminusok esetében, ahol német nyelven minden egyes tárgyi eszköz külön megnevezést kap, míg a spanyol terminusokra ez a fajta explicit megközelítés nem jellemző. Az előadás során egy nyomdagép használati útmutatójából idéztek, amelyben a henger terminusra német nyelven három különböző terminust használtak (*Plattenzylinder, Druckzylinder, Gummizylinder*), de a spanyol csak egy terminust használ (*cilindro*) és annak értelmezésekor a szakemberek által eleve ismert kontextusra épít.

Peter A. Schmitt, egyetemi oktató (Universität Leipzig) szintén műszaki terminusokkal folytatta a kultúra és terminológia témakörét, és a *Was ist (wenn überhaupt) kulturspezifisch in der Technik: Begriffe oder Gegenstände?* (Mi tekinthető – ha van ilyen egyáltalán – kultúrspecifikusnak a műszaki szaknyelvben: a fogalom vagy a tárgy?) című előadásában olyan gyakorlati példákat hozott, amelyek rámutattak arra, hogy a műszaki fogalmak és tárgyak milyen mérték-

ben meghatározottak szociokulturális szempontból. A hétköznapiól a komplex ipari berendezésekig-telepekig terjedő gyakorlati példáival alátámasztotta (lásd *ereszcsatorna, kalapács, aljzat, üdítő doboz, hűtőtorony, atomerőmű*), hogy a kultúra és a műszaki terület kölcsönösen hat egymásra. Schmitt kiváló szemléltető példaként tartja számon a *kalapács* prototípusának kérdését, amelynek angolszász változata (*hammer*) nem a német prototípus-változatnak (*Schlosserhammer*), hanem a *szeghúzó kalapácsnak* felel meg (*Klauenhammer*). Ez utóbbit a német kultúrkörben csak szakember (például ács, asztalos) használja, és nem lehet fel a háztartásokban. A két tárgyat összehasonlítva könnyen megállapítható, hogy fő funkciójukban megegyeznek, de eltérnek egymástól egy jellemzőben, azaz az angolszász verzióban az *ácskalapácsra* jellemző *szeghúzó rész* az alafunkciók részét képezi. Az *aljzatok* és *dugasok* eltérő mérete és formája a külföldre utazók számára gyakran fejtörést okoz. Ez esetben megállapítható, hogy ugyan a fő funkció megegyezik, de az egyes konstrukciók különböznek egymástól, amelyet országonként vagy régióként eltérő szabványok írnak le (lásd bővebben: *plug type* – áttekintés az International Electrotechnical Commission, röviden IEC honlapján: <http://www.iec.ch/worldplugs/typeC.htm> alatt). Az előadó zárszavában arra a véleményre jutott, hogy műszaki területen nem az elvont, tág értelemben vett fogalmak, hanem elsősorban a tárgyak különböznek egymástól kulturspecifikus jellegük miatt, bár ez a fogalmakra is igaz, amennyiben azokat konkrét tárgyakhoz kötjük.

A mérnöki végzettségű Wolfgang Sturz (Transline Deutschland) *Kulturelle Unterschiede in technischen Terminologien* (Kulturális különbségek a műszaki terminológiák közt) című előadásával zárta a sort a műszaki terminusok és kultúra kérdéskörében. Állítása szerint nem beszélhetünk kultúrasemlegességről a műszaki szövegek és terminusok esetében. Bár korábban globális szinten a kommunikációs lehetőségek behatároltak voltak, ezért véleménye szerint párhuzamos fejlesztések gyakrabban fordulhattak elő, ami kihatott a terminusképzésre is, mint az általa hozott a gyújtógyertya példa esetében (francia, holland: *bougie*, UK: *sparking plug*, USA: *spark plug*). Véleménye szerint mind a mai napig hat a műszaki terminológiára az adott kulturális kontextus, legyen szó erről makro (földrajzi, geopolitikai) vagy mikro (ágazati, vállalati kultúra) szinten.

Az ebédet követően François Massion (D.O.G. GmbH) tartotta meg az előtte szólókhoz kapcsolódó, a *Begriffsimperialismus: Können Fachterminologien wirklich global und kulturneutral sein?* (Fogalomimperializmus: a terminológia lehet valóban globális és kultúrasemleges?) című előadását. A fogalmak képeztek gondolatmenetének kiindulási pontját, amelyek a valóságban gyakran több rendszer részét is képezik (például a munkahelyi ebéd a munkavállaló felfogásában élelmiszer és az adóhatóság számára adóztatandó bevétel). A fogalmak értelmezését befolyásolhatja valóságfelfogásunk és alkalmazási céljaink. Ez nemcsak a köznyelvi beszélő, hanem a szakemberek definícióalkotási módját is befolyásolhatják, amelyre példaként a *tömítőgyűrűt* (*Dichtring*), és annak öt különböző DIN szabvány szerinti eltérő meghatározását említette meg. A többnyelvű adatbázisokban az ekvivalencia leírásakor rengeteg megoldandó kihívás adódik, amelyek esetében a fogalmak tágabbak, szűkebbek vagy esetleg más szempontok által definiáltak. Gyakori, hogy a fogalmakat eltérő módon rend-

szerezik a különböző nyelveken és kultúrákban, a definiálás és a megnevezés módja befolyásolt az eltérő megközelítés, például a felhasználási cél vagy egyéb szempontok alapján.

Kérdésként felmerül, hogy vajon milyen részletességgel érdemes ezeket az információkat az adatbázisokban rögzíteni (például a hiányzó felettes fogalmak helyett nullaértékű fogalmak és tágabb vagy szűkebb fogalmak helyett virtuális fogalmak mesterséges létrehozásával). A jog, a politika, az intézménynevek és az adózás területén erre számos példát lehet találni. Az előadó véleménye szerint ennek kezelésére a terminológiai adatbázisokban az általában egy felhasználási szempontra koncentráló taxonómia bevezetése túl merev rendszert eredményezne, míg ennek megoldására – a hierarchikus és asszociatív relációk ábrázolásával – az ontológia alkalmasnak bizonyul. Ennek eredményeként egyre valószínűbb a terminológia és ontológia területének összenövése (például nyelvtechnológiailag értelmezhető fogalommeghatározásokkal a relációk automatizálására), ami az ontoterminológián keresztül lehetőséget ad a sokszínűség mint alapállapot felismerésére és ennek megfelelően mint tudásmenedzsment kezelésére.

Ayten Turhan (Fiducia & GAD IT AG) *Terminologiarbeit in Zeiten von Unternehmenfusionen und kulturellen Veränderungen – Erfahrungen der Fiducia & GAD IT AG* (Terminológiai munka vállalati egyesülések és kulturális változások idején – a Fiducia & GAD IT AG tapasztalatairól) című beszámolójában konkrét megoldandó problémákat mutatott be, amelyek olyan esetben adódnak, amikor két vállalat terminológiai adatállományát kell fúzió miatt egyesíteni. A bemutatott esettanulmányban a nagy bankhálózatoknak informatikai szolgáltatást nyújtó vállalatok mindegyikénél már folyt korábban terminológiai munka, de különböző eszközök és útmutatók felhasználásával, eltérő prioritások és vállalati kultúra szerint.

Mark Childress, a DTT elnöke, aki immár 15 éve az SAP AG vezető terminológiamenedzsere, az *SAP-Terminologiemanagement auf dem Weg in die Cloud* (Az SAP-terminológiamenedzsment a felhőalapú szolgáltatás felé vezető úton) című előadásában a vállalat jövőorientált hozzáállásáról beszélt. Az SAP vállalati kultúrája több mint 40 éves, számos jól bevált gyakorlat szerint működik. Saját, részletesen kidolgozott terminológiáját az SAPTerm terminológiai adatbázisban (www.sapterm.com) rögzíti és teszi közzé. A vállalat vezetői tisztában vannak azzal, hogy mára a technológia fejlődésével a felhasználók leginkább már egy zsebben is elférő, de világméretű tudást magába tömörítő könyvtárra vágynak. Éppen ezért az SAPTerm modernizálásának célja egy egyszerű, egyértelműen felhasználóbarát, többféle platformra alkalmas megjelenési felületű adatbázis létrehozása, amelyen belül ugyan teret nyer az automatizálás, de a prioritást továbbra is az emberi döntések jelentik. A felhőalapú technológia bevezetésének előnyei a felhasználói csoportok számára abban jelentkeznek, hogy a könnyebb hozzáférhetőség a munkafolyamat és különösen az adatok ellenőrzésének felgyorsítását teszi lehetővé cégen belül és kívül, és a cég ügyfelei és a partnerei számára egy közös platformot jelent.

A második kávészünetet követően a konferenciát Jutta Witzel és Heidrun Wehmeyer *Wie ticke ich und wie tickst du? – Kommunikation mit Wertschätzung*

im Terminologiekreis (Hogyan működöm én és hogyan te – az értékeket figyelembe vevő kommunikáció a terminológiai munkacsoporton belül) című előadásával folytatta, amely arra fókuszált, hogy a terminológiai munkacsoporton belül végzett közös munka során a személyiségjegyek felismerésével, az egyéni és a saját kultúrkörükből hozott sajátosságok figyelembe vételével hogyan érdemes megoldásorientált hozzáállással és megfelelő stresszkezeléssel a csoportot az eredményes munka érdekében vezetni. A pénteki nap utolsó, azaz kilencedik előadását Petra Drewer (Hochschule Karlsruhe) *Technische Redaktion feat. Terminologiarbeit – Sprachliche Standardisierung von Text- bis zur Wortebene* (A dokumentumszerkesztés mint háttér munka a terminológiai munka során – nyelvi szabványosítás a szövegszinttől a szószintig) címmel tartotta, aki oktatóként beszélt a szabványosítás kultúrájának jelentőségéről a dokumentumszerkesztők képzésében. Beszámolója során az alkalmazott módszerekkel, a munkafolyamattal, az eszközökkel és a szükséges képzettség kérdéskörével foglalkozott.

Az előadást követően Petra Drewernek jutott az a megtisztelő feladata, hogy az egyesület nevében – az aktuális információk kihirdetését követően – átadja a DTT terminológiai különdíját, amelyet ezúttal munkacsoportja nevében Anette Preissner (Deutsches Institut für Normung – DIN), a Német Szabványügyi Hivatal munkatársa vehetett át, akit egyúttal felkértek a másnapi nyitó előadás megtartására is. Az összesen kilenc előadást felvonultató napot egy közös vacsora zárta a Neckar folyón található Müllers Múzeumhajón, ahol lehetőség nyílt kötetlen szakmai beszélgetésekre folytatására.

A második konferencianapon, szombaton a közönség tíz előadást hallhatott. A konferencianapot az előző napi díjazott kezdte meg. *DIN-TERMinologie online – Astlöcher, Chinesenbärte, Sportlehrer und wild gewickelte Wicklungen* (DIN-TERMinologie online – Gyöcsök, 'kínai szakállak', sportoktatók és vad tekerceslések) volt Anette Preissner (DIN, Berlin) előadásának figyelemfelhívó címe. Az intézet terminológiai adatbázisának projektje 2011-ben indult, mára az online felület – regisztrációt követően – ingyenesen elérhető a www.din-term.de honlapcímen. Az adatbázis 750.000 bejegyzést (2016. februári adat) tartalmaz, amelynek adatai szabványokból, szabványtervezetből és specifikációkból származnak, továbbá az intézet által átvett CEN és ISO szabványok angol és francia megfelelői is szerepelnek benne. Idén májustól a DIN adatbázisát ráadásul még lengyel nyelvű bejegyzésekkel is bővítik. További információként Preissner még megemlítette, hogy a bejegyzések többsége (60%-a) háromnyelvű, 2003 óta a korábbi fogalom-meghatározások törlése nem történt meg, helyette a naprakészséget egyéb szerkesztési adatok jelzik. Előadását végül konkrét bejegyzések bemutatásával zárta, amelyhez szokatlan példákat igyekezett választani, hogy megmutassa, hogy a terminológiai adatbázisban való keresés korántsem egyhangú. Ilyen példa volt a szó szerinti megfeleltetésben 'kínai szakáll' (*Chinesenbart*) kifejezés is, amely a lombos fafajtákból származó rönkök egy felületi jellemzőjét takarja.

Rodolfo Maslias (EU Parlament, Luxemburg, Terminology Coordination Unit) *Die Europäische Gesetzgebung: eine multikulturelle Herausforderung* (Európai uniós törvényhozás: multikulturális kihívás) címmel, 25 éves tapasztalatára építve és mint a Terminológiai Koordinációs Osztály vezetője (lásd bővebben:

termcoord.eu) beszélt az Eurovoc rendszer besorolása alapján mára 110 tárgykörben 11 millió terminust tartalmazó IATE adatbázisról és az ahhoz kapcsolódó háttérmunkáról. Az Európai Unión belül a fordítás napjainkra mindennapi kihívássá vált: az előadó szerint ezen a téren is lényegében kulturális kérdésről van szó, hiszen az EU immár több mint 50 éve, rögtön a kezdetektől fogva a többnyelvűség megtartása mellett tette le a voksot. A kulturális sokszínűség fenntartásával történik mind a mai napig a kommunikációs igények kiszolgálása, így a jogszabályok alkotása is, amelyek beépülnek a nemzeti jogszabályok rendszerébe. A jogszabályok alkotáskor és fordításakor nem hagyható figyelmen kívül annak célja, azaz a közös jogszabályi előírásokban szereplő fogalmak uniós szinten történő egységes értelmezése. Az európai uniós jogalkotási folyamat a biztosok, a miniszterek és a képviselők igen összetett együttműködése révén alakul ki. A folyamat során minden egyes szakember nemcsak saját államának érdekeit képviseli, hanem saját népének kultúráját is magával hozza. Az uniós kezdeményezések között jelen van a törekvés egy közös kultúra létrehozására (lásd Európa Kulturális Fővárosa, Horizon 2020 kutatás-fejlesztési és innovációs támogatás program, bolognai rendszer).

A gyakorlat az mutatja, hogy a regionalizálódás valós folyamatot jelent az Unión belül, de tisztában kell lenni azzal, hogy jelenleg még számos különbség tapasztalható az EU északi és déli, nyugati és keleti tagállamainak viselkedési kultúrájában és mentalitásában. Sőt, a terminológia kialakításakor még egy nyelv használatán belül bőven akad kihívás, hiszen a jogi és közigazgatási terminusok esetében gyakori a több változat együttes létezése, ami problémát okoz például a német nyelv esetében, amely több tagállamban is (lásd Németország, Ausztria, Svájc, Olaszországon belül Dél-Tirol, Liechtenstein) beszélt nyelv, és amelyek esetében az országspecifikusság miatt a terminológiai adatbázisban több terminus feltüntetése szükséges.

A görög nyelv esetében is előfordulnak hasonló kihívások, hiszen az Európai Unióhoz Ciprus Görögországhoz képest 20 évvel később csatlakozott. Egy egységesített és preskriptív terminológia ugyan megkönnyítené a helyzetet, az európai polgárok szövegértését azonban ez megnehezítené. Az általános gyakorlat szerint az Európai Bizottság és az Európai Unió Tanácsa elsődlegesen egy saját terminológia kidolgozására törekszenek (lásd euroadminisztrációs nyelvhasználat), az előnyben részesített (*preferred*) és elfogadható (*admitted*) változatok megjelölésével, ezzel szemben az Európai Bíróság és az Európai Központi Bank (EKB) terminológiájának kidolgozására a kétnyelvű összehasonlítás a jellemző. Az Európai Bíróság számára fontos támpontot jelentenek a nemzeti, belső jogszabályok terminusai, míg az EKB a terminológia kidolgozásában szoros együttműködésben áll a nemzeti bankokkal. Tekintettel a fentiekre nem véletlen tehát, hogy az EU rendelkezik a legnagyobb, közel 5000 szakfordítóval és tolmáccsal dolgozó fordítószolgálattal (Directorate-General of Translation, lásd http://ec.europa.eu/dgs/translation/index_en.htm), amely feladatát tíz különböző uniós intézménynél látja el. Példaként megemlítve csak az Európai Parlament évi fordítási igénye 1,8 millió oldalt tesz ki. Napjainkra a 28 tagállam 24 hivatalosan elismert nyelve 552 nyelvkombinációt tesz lehetővé. A gyors kommunikációs igények miatt ténylegesen 2003-tól az uniós nyelvhasználaton

belül az angol lett a lingua franca, illetve a rövid fordítási leadási határidők miatt a gyakorlatban az angol, a francia és a német (néha spanyol, lengyel és olasz is) mint közvetítő nyelvek elsőbbséget élveznek, amelyekből további nyelvekre történik a fordítás elvégzése. Nem elhanyagolható a nyelvtechnológiai eszközök megléte sem (lásd a jogszabályokat tartalmazó EURLEX, a fordítómemóriákat gyűjtő EURAMIS és az IATE terminológiai adatbázis). A Terminológiai Koordinációs Osztály felel az IATE2 elindításáért, amely várhatóan 2017-től lesz használható. Újdonságai közé tartozik az ontológiai elemekkel való bővítés, azaz a terminológiai adatok annotálása és a relációk feltüntetése. A fő cél olyan adatbázis kialakítása, amely minél többfajta információval és keresési lehetőséggel bír, és így valóban a tudás forrását képezi.

A jogi terminusok kezelésékor felmerülő kérdések sorát az olaszországi Dél-Tirolból érkező Elena Chiochetti és Natascia Ralli kutatók (Europäische Akademie Bozen/Accademia Europea di Bolzano) *Ein Begriff, zwei Sprachen, unterschiedliche (Rechts)Kulturen: Über die Mikrovergleichung zur passenden Benennung* (Egy fogalom, két nyelv, különböző (jogi) kultúrák: a megfelelő megnevezés mikroösszehasonlítása) című közös előadásával folytatta. Az előadásban szintén felhívták arra a figyelmet, hogy a német nyelv használata több államra is kiterjed, ezért a német nyelv különböző kultúrák kifejezőeszköze, amelyen belül a kulturális különbségek az eltérések nemcsak mindennapi nyelvhasználatban, hanem a szaknyelvben is jelentkeznek. Ezen belül is a jogi szaknyelv különleges és központi helyzetben van, hiszen erős verbalitás jellemzi, a nyelv által fejeződik ki, értelmezhető és alkalmazható. További jellemzői az erőteljes elvontság, a kulturális beágyazottságú fogalomalkotás (konceptualizáció), a rendszerhez kötöttség, a sajátos társadalmi célok megvalósítása és a sajátságos fogalmi és ismeretrendszer. Ennek köszönhető, hogy azonos nyelv használata ellenére a terminusok jelentős mértékben is eltérhetnek egymástól. Előfordul, hogy bizonyos jogintézmények csak egy adott országban léteznek (lásd a *kantonok* Svájcban) vagy azonos fogalmakra különböző terminusokat használnak, mint például a *kollektív szerződés* esetében Németországban (*Tarifvertrag*), Ausztriában (*Kollektivvertrag*) és Svájcban (*Gesamtarbeitsvertrag*) használatos. A német nyelvi térségen belül Dél-Tirol (Alto-Adige) egészen speciális helyzetben találja magát Olaszországon belül, a lakosság 70%-a máig német anyanyelvűnek vallja magát, a jogi és közigazgatási eljárásokban az anyanyelv használata a gyakorlatban azonban csak az 1972. évi második autonómiastatútumot követően vált lehetővé.

Az 1991-ben létrehozott, az akkor bírákból, ügyvédekből és fordítókból álló terminológiai bizottság munkájával és az EURAC kutatóintézete támogatásával valósult meg a terminológiai egységesítés elsősorban a közigazgatási, a polgári, a büntető anyagi és eljárásjog, továbbá a felsőoktatás területén. Ehhez szükséges volt az olasz jogi fogalmak német nyelven történő leképezésére. Az összehasonlító jogtudományon belüli makro- (rendszerszintű) és mikroösszehasonlítás (jogintézmény szintjén) vált be mint eszköz a mindennapi terminológiai munkában. Az adott jogintézmény tárgykörben történő kategorizálását követően mikroszinten elsőként a jogintézmény fogalmát vizsgálják meg, és feltérképezik az egyes megnevezéseket, azaz a változatokat. Ezt követi a foga-

lom megvizsgálása a másik jogrendszerben (a németországi, az osztrák, ritkán a svájci jogrendszerben, az uniós jogon és a nemzetközi jogon belül), majd a definíciókban szereplő egyes fogalmi jellemzők alapján történik meg a tételes összehasonlítás. A művelet elvégzéséhez fontos a megfelelő háttéranyag beszerzése (jogszabályok szövege, kézikönyvek, határozatok, minisztériumi honlapok stb.). Legvégül megtörténik a fogalmi összehasonlítás eredményének leírása, a változatok rögzítése, a megfelelő terminus kiválasztása vagy annak hiánya esetén új alkotása. Hangsúlyt helyeznek a jól megindokolható választásokra, a terminusok széles körű közzétételére és visszacsatolásként követik a terminusok használatának elterjedését a nyelvi és a szűkebb szakmai közösségen belül. Az előadó még megemlítette, hogy az intézet tervei között szerepel a BISTRO terminológiai adatbázis megújítása is.

A kávészünetet követően egy könnyedebb, de aktuális témáról hallhatott a közönség *Emoticons und Emojis: Eine universelle Sprache?* (Emotikonok és emoji: univerzális nyelv?) címmel Tamara Arndt (TermSolutions) előadásában, aki annak apropóján beszélt az ún. *emojrik*, azaz a japán származású, emberi arcot megformáló és általában valamilyen érzelmet kifejező hangulatjelek sorozatáról (amelyek eredetije az emotikonok, azaz a nyomtatott írásjelek mint például a „smiley”; :-)), hogy az Oxford University Press ezeknek ítélte meg az „Oxford Dictionaries Word of the Year 2015” címet. Az előadásból kiderült, hogy ezeknek az univerzálisnak tartható jeleknek az értelmezése sem teljesen egységes (lásd a *szerencse* és az *alvás emoji*kat), aminek okát a nyugati és (távol-)keleti kultúra különbségeiben kell keresni.

Ursula Reuther a kulturális témakört a *Gendergerechte Terminologie – sprachliche Möglichkeiten und Grenzen* (A nemeknek megfelelő szóhasználat – nyelvi lehetőségek és korlátok) című előadásával bővítette, amelyben a német nyelvhasználatra jellemző nyelvtani nemeknek megfelelő szóhasználat okozta nehézségeket és megoldásokat a terminusok vonatkozásában vázolta fel. Őt követte Micheal Wetzel (Coreon), aki *Verschiedene Perspektiven auf ein- und denselben Begriff? Herausforderungen für und Lösungen durch Terminologie-Werkzeuge* (Különböző perspektívák ugyanarra a fogalomra? Kihívások és a terminológiai eszközök által kínált megoldások) címmel a taxonómia és az ontológia alkalmazásával a terminusok és a fogalmi hálók elektronikus leképezésével foglalkozott.

Az ebédet követően azonos témakörben, a szoftverek kínálta terminológiai rögzítési és ontológiai ábrázolási lehetőségekkel, a tudásmenedzsmentre fókuszálva folytatódott a konferencia a bécsi Alexandra Hanischläger, Klaus Fleischmann (Kaleidoscope) bemutatójával, amely egy a szervezőkkel folytatott baráti levélváltás alapján a szokatlan *Concept Maps: lustig, provokant, akademisch und mystisch, aber genaugenommen egal* (Fogalmi hálók: szórakoztató, provokatív, tudományos és misztikus, de tulajdonképpen mindegy) címet viselte. Záróakkordként három angol nyelvű előadás következett, amelyek közül az elsőt Hanne Erdmann Thomsen (Copenhagen Business School) tartotta *Visualizing culture-specific conceptualizations – a tool and a method for concept clarification and intercultural terminology management* (A kultúraspecifikus konceptualizációk vizuális leképezése – a fogalmak tisztázására és az interkul-

turális terminológiamenedzsment kezelésére létrehozott eszköz és módszer ismertetése) témakörben amelyben a főiskola DAN TERMcentre i-Term elnevezésű, gazdasági terminusokat tartalmazó terminológiai adatbázisának (www.dantermbank.dk) fejlesztéséről és annak tapasztalatairól számolt be. Az adatbázis az i-Model eszközzel bővítették, amely így az adatbázisba integráltan fogalmi hálók megjelenítését teszi lehetővé, megvalósítva ezáltal a terminológia és ontológia közös alkalmazását. Az előadó konkrét, az adózás területéről származó példákat is bemutatott.

A két utolsó angol nyelvű előadás szintén a nyelvtechnológia kérdéskörét járta körül, míg Miloš Jakubiček (Lexical Computing, Brno) *Term Extraction with Sketch Engine* (Terminuskivonatolás a Sketch Engine segítségével) a terminuskivonatolásról adott elő (lásd <https://www.sketchengine.co.uk/#blue>), addig Gilles Falquet (Genfi Egyetem) *Terminology Management: New Perspectives* (Terminológiamenedzsment: új perspektívák) című előadásával arra kereste a választ, hogy a különböző nyelvű, nagy méretű szövegtörzsek feldolgozása végett a terminológiai adatbázisok milyen további eszközökkel bővíthetők (szövegtörzs, annotált szövegek, ontológia), és ez hogyan hat ki a minőségre.

Az igen színes és gazdag programú szimpóziumot Mark Childress, a DTT e. V. elnöke zárta szavaival. A rendezvény kiváló lehetőséget biztosított kapcsolatfelvételre, a szünetekben szakmai beszélgetések folytatására és a kiállítók standjainak megtekintésére. A résztvevők a kész konferenciakötettel távozhattak, és a témakörök további tanulmányozásához az egyesület honlapjára a prezentációk anyaga is felkerült (<http://dttev.org/aktuelles-terminologie-erleben/2016/152-vortraege-des-15-dtt-symposions-2016.html>).

FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap

***(Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
2015/16 tavaszi félév)***

Zachar Viktor

E-mail: zacharviktor@gmail.com

A 2015/16-os tanév tavaszi félévében újabb négy előadó tisztelte meg az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszékén indult, *FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap* című előadássorozatot. Az első előadás, amely összességében már a tizenharmadik volt, Heltai Pál, a Fordítástudományi Doktori Program egyik állandó oktatójának nevéhez fűződött. „Fordításnyelv irodalmi és szakfordításban” című prezentációja, amelyet rendkívül élénk érdeklődés kísért, két nagy részre oszlott: míg az elsőben a fordított szövegek általános kérdéseivel foglalkozott, addig a második három konkrét vizsgálat eredményeit tartalmazta.

Az előadás első felében Heltai Pál hangsúlyozta, hogy a korpuszvizsgálatok általában jó minőségű, lektorált szövegeken alapulnak, gyengébb minőségűeket csak ritkán vizsgálnak. Ráadásul a kutatások többnyire az irodalmi fordításokra terjednek ki, nem a szakszövegekre. Ez olyan kérdéseket vet fel, minthogy mennyire érvényesek a műfordítás-központú fordítástudomány megállapításai a szakfordításra, illetve létezik-e egyáltalán közös fordításelmélet. Ebből a szempontból véleménye szerint érdemes lenne vizsgálni a lektorálatlan, gyengébb fordításokat is, és összehasonlítani azokat a fentebb említettekkel, valamint külön-külön elemezni a fordítási univerzálékát mű- és szakfordításban.

Az előadás második részében az előadó három konkrét kutatását, illetve tanulmányát tárta az érdeklődők elé. Ezek közül az első a tulajdonnevek fordításával foglalkozott Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényének két különböző angol fordításában, amelyek közül az első erősen honosító, míg a második – éppen ellenkezőleg – elidegenítő stratégiát követ. Ennek során Heltai Pál külön kitért a szövegben található jellegzetes „vezetéknev (tisztségnév) + uram” megszólításra és annak angol fordítására.

A második említett kutatás a diskurzusjelölők fordítási kérdéseire irányította a figyelmet, és az előadás után ez a rész generálta a legtöbb hozzászólást, illetve kérdést. A nyelvi közvetítő ebben az esetben azzal a problémával szembesül, mit is jelent a diskurzusjelölő az adott kontextusban, illetve azzal, hogy meg kell ítélnie annak relevanciáját. Ez utóbbi eredménye a három vizsgált magyar regény és azok angol fordítása alapján az, hogy a fordítók általában kihagyják az olyan diskurzusjelölőt, amelynek nincs egyértelmű megfelelője a célnyelvben, de a fordítótól is erősen függ, milyen megoldást választ.

Heltai Pál előadásának végén a szórend és a fordításnyelv témájára tért rá egy harmadik vizsgálat kapcsán. Ennek során rámutatott, hogy a „helytelen” szórend a jelentés átadását nem zavarja, csak növeli a feldolgozási erőfeszítést, illetve hogy a jelenség bizonyíthatóan a célnyelvben is előfordul. A konkrét kutatás az angol *of* birtokos szerkezet magyarra fordításával foglalkozott, amelynek esetében a tapasztalt nyelvi közvetítőknél automatikus szórendi átváltásra kerül sor, a tapasztalatlanoknál viszont gyakran megmarad a fordított szórend a magyar szövegben.

A sorozat második előadását Pusztai-Varga Ildikó, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának nemzetközi kapcsolatok programmenedzsere tartotta, aki 2013-ban védte meg sikeresen doktori disszertációját a Fordítástudományi Doktori Programban. „'Fordítanak, tehát vagyok' – Önfordítás a tudományos kutatásban” című előadásában jelenleg is zajló, újszerű kvalitatív kutatási projektjét mutatta be az érdeklődőknek. Ennek keretében az önfordítás folyamatát vizsgálja a tudományos kutatásban magyar–angol fordításokon. Az ezzel kapcsolatos munka kiterjed a négy, kutatásban részt vevő személy által fordított saját tanulmányok, a Pusztai-Varga Ildikó által, valamint egy anyanyelvi lektor által végzett lektorálás vizsgálatára is.

Bár az önfordítás vizsgálata – a produktumra és a folyamatra egyaránt kiterjedően – már jó ideje jelen van a fordítástudományban, ez kizárólag szép-irodalmi szövegekre igaz, szakszövegekre nem. Az előadó a folyamatban lévő komplex kutatása során az összehasonlító szövegelemzésen túlmenően használja az interjú, a fordítói és lektori kommentárok és a kutatási napló módszerét is az eredmények gyűjtéséhez. Ez utóbbiak megfogalmazására majd csak a vizsgálat lezárását követően kerülhet sor, de néhány megállapítást már most lehet tenni ezzel kapcsolatban. Így például, hogy a kutató kvázi amatőrként fordítja saját magát, hogy a kutatást végző személynek kettős – lektori és kutatói – identitása is megjelenik a vizsgálatban, hogy ő is és az anyanyelvi lektor is diskurzuskonvenciók közötti határokat lép át, és maguk a fordított szövegek is átlépik a forrásdiskurzus határát. Ehhez társul a sok esetben meglévő, plágiumtól való félelem a fordítás során, valamint az angol tudományos írás (*English Academic Discourse*) sok esetben szigorú szabályai. Mindezt átszövi az előadó – vagyis a lektor – személyes viszonya a kutatásban résztvevő személyekhez.

Az előadás rövid összegzéséből is látszik, milyen újszerű, sokrétű és izgalmas kutatási feladatra vállalkozott Pusztai-Varga Ildikó. A vizsgálat majdani eredményei véleményem szerint fontos adalékokkal szolgálhatnak egyszerre több részterületen is. Egyrészt a módszereknek köszönhetően profitálhatnak belőle a fordítás folyamatának vizsgálatával foglalkozó kutatók, továbbá a lektorálást vizsgáló szakemberek, valamint az angol tudományos írást és annak konvencióit elemzők. Nem utolsó sorban hozzájárulhat az önfordítás mindeddig – főként magyar viszonylatban – kevéssé kutatott témájának alaposabb feltárásához is. Az eddigi eredmények összefoglalása várhatóan még a 2016-os évben olvasható lesz a Vermes Albert szerkesztésében a *Líceum* Kiadónál megjelenő *A fordítás arcai* című kötetben.

A tavaszi félév harmadik előadásának címe „Az állam fogalma a magyar politikai diskurzusban a XIX. század második felétől napjainkig” volt, és Far-

kas Orsolya nevéhez fűződik. Az ELTE BTK Kulturális Nyelvészet Doktori Programjának védelem előtt álló hallgatója, aki doktori tanulmányait eredetileg a Fordítástudományi Doktori Programban kezdte, előadásában felvázolta doktori témaválasztásának és eddigi fontosabb kutatásainak történetét, motivációját. Mindezzel saját elmondása szerint – a téma ismertetésén túl – elsősorban a doktoranduszokat kívánta segíteni munkájukban.

Első, a témában tett lépései során először magyar éwertékelő beszédeket (Farkas 2012), majd a három magyar alkotmány szövegét (Farkas 2014) vizsgálta meg arra vonatkozóan, miként jelenik meg bennük az *állam* fogalma. Ezt követően aztán – némi további vizsgálódás után – talált rá aktuális doktori témájára, a kormányfői (minisztertanács-elnöki és miniszterelnöki) bemutatkozó beszédekre (az 1867-es kiegyezéstől 2014-ig), amelyek fő érdeme, hogy nagyközönségnek szóló, célirányos, jól felépített szövegekről van szó. Ráadásul amerikai viszonylatban összehasonlítási korpusz is rendelkezésére állt (az Amerikai Egyesült Államok elnökeinek beiktatási beszédeit tartalmazó korpusz ugyanezen időszakra vonatkozóan). Az elsődleges elemzés során megkereste a korpuszban az utalásokat az *állam* fogalmára (szervezet, terület, nép stb. vonatkozásában), az ezzel kapcsolatos szókapcsolatokat és megszemélyesítéseket. A másodlagos elemzés során azután például azt vizsgálta, milyen forrástartományok vannak jelen ezekben a beszédekben és időben mikor. Ilyen forrástartomány például a test (alkotmánytest, országtest, nemzettest stb.).

A felvillantott eredményekből szemezgetve elmondható, hogy a magyar korpusz esetében az állam mint család metafora nem túl gyakori, ha előfordul, akkor is az 1945-öt megelőző időszakban. Ezzel szemben a 2000-es évektől kezdve viszonylag nagy gyakorisággal jelenik meg az állam mint otthon metafora. Az amerikai korpuszban viszont a leggyakrabban az emberiség mint család metafora mutatható ki, amely magyar vonatkozásban egyáltalán nem fordult elő. Végezetül Farkas Orsolya arra az érdekes eredményre is kitért, hogy míg az Egyesült Államokban egyértelműnek mondható a *demokrácia* kifejezés és a *demokrácia megszületése* szókapcsolat, addig Magyarországon már pártállástól függ, mikorra datálják annak létrejöttét, illetve hogy beszélhetünk-e még egyáltalán demokráciáról vagy sem.

A második félév és egyben a tanév utolsó előadása Sereg Judit, a Fordítástudományi Doktori Program abszolvált, szigorlat előtt álló hallgatójának nevéhez fűződött. „Az audiovizuális fordítás helyzete Magyarországon” című előadásában három szempontból vizsgálta a címben említett témát: a tudományos kutatás, a szakma és a befogadók szemszögéből. Előadásának első részében beszámolt arról, hogy a rengeteg publikáció és a sokféle tudományos megközelítés ellenére összefoglaló művek még nem születtek ezen a nagyon modern és manapság sokat kutatott területen, és még egységes terminológia sem létezik – különösen igaz ez a magyar nyelvre. Érdekesség az is, hogy a nemzetközi kutatások jelentős része a feliratozásra helyezi a hangsúlyt, Magyarországon viszont ezzel szemben hagyományosan többségben van a gyakorlatban a filmszinkron. A fent említett terminológiai problémák közé sorolhatók a párhuzamosan jelen lévő terminusok ugyanarra a fogalomra (pl. audiovizuális fordítás / szinkronizálás / filmfordítás), az eltérő fogalmakra használt azonos terminusok (pl. szink-

ronizálás), valamint a tudomány és a szakma közötti szakadék (pl. előbbi használja az *audiovizuális fordítás* terminust, utóbbi nem).

Az előadás második részében a szakmáról és az abban tapasztalható (fordítói) problémákról hallhattunk a területen rendszeresen dolgozó előadótól. Ilyen lehet például, hogy a fordító nem tudja, kik lesznek a szinkronszínészek, ki lesz a szinkronrendező, rossz minőségű felvételt kap, nem kap szövegkörnyezetet vagy éppen előzményeket. Sereg Judit rövid bejátszásokkal illusztrálta a fordítási szempontból legnagyobb kihívást jelentő nehézségeket: a szóviccek és szójátékok fordítását, ami a kép folyamatos jelenléte miatt különösen problematikus, valamint a dalok, az éneklés fordítását, ahol egyszerre kell ügyelni a tartalomra, a dallamra és a hossza.

Az utolsó részben a befogadóról, illetve az őket érintő kutatásokról esett röviden szó, így például Díaz-Cintas azon próbálkozásáról, hogy alkalmazza Even-Zohar polisizisztéma-elméletét az audiovizuális fordítás területén. Végül bepillantást nyerhettünk Sereg Judit jelenleg is zajló doktori kutatásába, amelynek keretében hat különböző iskola több mint 500, 7–8. osztályos diákja körében végzett kérdőíves felmérést. Ennek során egyrészt vizsgálja tévénezési szokásaikat, másrészt nyitott és zárt kérdéssorokkal a hamis barátokat, a félrefordítást és az új kifejezések elterjedtségét. Az előadás záró részében a már részben feldolgozott kérdőívek első összesített eredményei alapján hallhattunk néhány érdekes példát és kirajzolódó tendenciát.

Irodalom

- Farkas O. 2012. Az állam fogalmának konceptualizációja a magyar politikában az elmúlt tizenegy év országértékelő beszédei alapján, avagy van-e „magyar csavar”. In: Voigt V., Balázs G. (szerk.) *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok*. 25–26. kötet. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Farkas O. 2014. The Concept of the State in Hungarian Political Discourse: Variations Reflected in the Language of the Constitutions. In: Polzenhagen, F., Kövecses Z., Vogelbacher, S., Kleinke, S. (eds) *Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy*. Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang International Academic Publishers.

Szent Jeromos napi találkozások 2016

(Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2016. szeptember 30. – október 1.)

Ugrin Zsuzsanna

E-mail: ugrinzsuzsa@gmail.com

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Tolmács- és Fordítóképzője (BME TFK) és a Professzionális Fordítóirodák Szövetsége (Proford) szervezésében idén tizenkettedik alkalommal nyílt meg a Szent Jeromos napi találkozások című konferencia, amely rég látott létszámban vonzotta a résztvevőket a fordítószakma minden területéről.

A 2003-ban Fordítók és tolmácsok őszi konferenciája néven, a BME, a Budapesti Corvinus Egyetem és a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete védnöksége alatt indult konferenciasorozat célja a kezdetektől az volt, hogy közös platformot biztosítson a fordítópia és a képzőintézmények közötti párbeszéd számára. A 2013-ig minden év szeptember végén – október elején (azaz a szeptember 30-i Szent Jeromos-nap táján) megrendezett alkalmaknak felváltva volt házigazdája a BCE, a BME és az MFE. A legutóbbi két év – különféle szervezési és intézményi okok miatt - „Jeromos” nélkül telt el: e cezúra után döntött úgy a BME TFK és a Proford, hogy újjáéleszti a hagyományt, amire minden oldalról nagy igény mutatkozott.

Nyilvánvalóan a program – most bevezetett – ingyenessége is közrejátszott abban, hogy az eseményre mintegy 300-an regisztráltak, s hogy e létszámban az eddigieknél nagyobb volt a jelenlegi és volt fordító- és tolmácsszám, valamint a pályakezdő szabadúszók aránya.

A konferencia történetében újdonságot jelentett az is, hogy míg a legutóbbi időkig a program plenáris előadások sorozatából és egy vagy több kerekasztalból állt, addig az idei kiadást az egyetlen plenáris nyitóelőadás után mindkét nap délutánján panelbeszélgetések, a második nap délelőttjén pedig párhuzamosan futó szakmai műhelyek töltötték ki (két másfél órás időszámban három, majd négy workshop).

A korábbi alkalmak előadásai egy-egy meghatározott téma köré rendeződtek: pl. 2004 – „Európai Unió: egy soknyelvű közösség kommunikációs igényei”; 2007 – „Hivatás vagy életforma”; 2009 – „Válság – továbbképzés – fellendülés” stb. Az orientációt most – külön megjelölt téma nélkül – az esemény címe integrálta magába: a „módszertani konferencia” elnevezés egyértelműen jelezte, hogy a hangsúly ezúttal a fordítók oktatására, (tovább)képzésére, pályán való elindítására helyeződött.

Ennek különös aktualitást adott a tény, hogy szeptember 29-én elindult az eTransFair hároméves projekt, amely az EU által támogatott Erasmus+ programon belül, a BME Idegen Nyelvi Központja, a Bécsi Egyetem (UniVie) és a madridi Hermes Traducciones fordítóiroda együttműködésében fog hozzájárulni az innovatív, inkluzív és piacképes szakfordítóképzés megvalósításához.

Erre helyezte a hangsúlyt nyitó előadásában Juan José Arevalillo Doval, az European Union of Associations of Translation Companies (EUATC) alelnöke, s egyben a Hermes Traducciones ügyvezető igazgatója. *Cooperation schemes between the translation market and higher-education institutions from an international perspective* című előadásában a Language Industry Survey 2016 számadataival, statisztikáival alátámasztva mutatta be az aktuális európai fordítói piaci trendeket, különös figyelmet fordítva a felsőoktatás iránti elvárásokra. Ezek alapján elmondható, hogy az európai fordítóirodák – ha nem is elengedhetetlenek, de – fontosnak tartják a fordítói végzettséget. Fordítói pozícióban a forrás- és célnyelvi, valamint fordítási kompetencia fontossága messze felülmúlja az egyéb (technológiai, ill. szociális) készségeket, ám egyéb, fordítással kapcsolatos munkakörökben kifejezetten elvárják az utóbbiakat. Arevalillo – néhány európai országra vetítve – áttekintést nyújtott a fordítóipar és a felsőoktatás közötti együttműködési gyakorlatokról, amelyek gyakran uniós támogatással (Agora, EMT, EXPERT, OPTIMALE stb.) valósulnak meg, ám nagyon heterogén képet mutatnak. Végül ismertette a fordítóipar és a képzőintézmények egymás iránt támasztott igényeit, s következtetésként javasolta a fordítóhallgatók és -oktatók alaposabb megismertetését a fordítóirodai munka teljes folyamatával, valamint az intézményi szintű kapcsolatkeresést – az EUATC támogatásával.

A nyitóelőadáshoz szervesen kapcsolódott az első panelbeszélgetés („Együtt a piacon – Régi és új alapokra helyezett együttműködési formák a piac, az egyetemek és a hallgatók között”), ahol Krajcsó Zita (UniVie, Bécs) moderálásával öt magyarországi fordítóképzés oktatói (Csatár Péter, Debreceni Egyetem; Dudits András, Szegedi Tudományegyetem; Fischer Márta, BME; Eszenyi Réka, Eötvös Loránd Tudományegyetem; Sohár Anikó, Pázmány Péter Katolikus Egyetem) és a Proford képviselőjében Balázs Márta vitatta meg a téma hazai és nemzetközi aspektusait.

A program folytatása – a fenti panel címének megfelelően – három oldalról járta körül a fordítóképzést, ami az egyes panelek és műhelyek címe mellett is megjelent: „oktatóknak”, „piaci szereplőknek”, „hallgatóknak / pályakezdőknek”.

Oktatókhoz és piaci szereplőkhöz is szólt a konferencia második napjának első időszávjában az „Értékeljünk? Javítsunk? Lektoráljunk?” című szakmai műhely, amelyen mintegy 30-an vettek részt; a felkért hozzászólók Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem), Horváth Péter Iván (PPKE), Kóbor Márta (Pécsi Tudományegyetem) és Szilágyi-Kósa Anikó (Pannon Egyetem) voltak, akik kvázi panelbeszélgetésként, 15-20 perces felszólalásokban indították el az eszmecsereket. Dróth Júlia átfogó képet adott az oktatásban alkalmazott értékelési módokról, összevetve ezeket a piac által elvárt fordítói kvalitásokkal. A képzés során jellemző analitikus, formatív értékelés szemben áll a képesítő vizsga holisztikus, szummatív ítéletével, valamint a piac analitikus és szummatív fordításértékelésével, amely immár más prioritások alapján működik. Dróth azt az igényt

fogalmazta meg, hogy a képzésben kapott értékelés minél inkább felkészítse a hallgatókat a piacra lépésre, integrálva az ott alkalmazott eljárásokat, szempontokat és technikákat. Horváth Péter Iván a fordítási szolgáltatásra vonatkozó EN-15038 szabvány alapján tekintette át a fordításellenőrzés különféle típusait, kifejtve a különbséget az egyes angol terminusok (checking, proofreading, review, revision) jelentése között, és jelezve, hogy ezek értelmezése a megbízói oldalon sem egységes. A műhely résztvevői között rövid dialógus alakult ki az egyes ellenőrzési fázisok helyes sorrendjéről, illetve a lektori szerepkör megjelenítéséről az oktatásban. Kóbor Márta hozzászólása fontos gondolattal gazdagította a műhelyt: jelezte, hogy a megbízói oldal nem tekinthető azonosnak az irodákkal, s ha a fordítások végfelhasználóinak szempontjait is figyelembe kívánjuk venni, úgy „ipari munkások” helyett (vö. „language industry”) minőségi szolgáltatást nyújtó „mesterek” képzésére kell törekedni. Végül Szilágyi-Kósa Anikó oktatói oldalról tárgyalta az értékelés-javítás folyamatát, módszereit, technikáit.

Elsősorban az oktatókat célozta a „Mindenki másképp csinálja: módszertani jógyakorlatok a tolmácsolás / a fordítás oktatásában” című műhely-páros: a felkért hozzászólók – a vezető magyarországi fordító- és tolmácsolók oktatói – mindkét szekcióban Szabó Csilla moderálásával ismertették a gyakorlatukban legsikeresebbnek bizonyult módszereket. E beszámoló szerzője – hozzászólói minőségben – a fordítás-módszertani workshopon vett részt, ahol még Dudits András, Csátár Péter, Tóth Gabriella és Veresné Valentinyi Klára mutatott be egy-egy bevált gyakorlatot. Dudits útmutatója a fordítástechnika oktatásához, Csátár német nyelvű, „Übersetzungswerkstatt” című tankönyve, a szerző háromkörös ciklusokra építő, „anticipációs” szakfordítás-programja, Tóth gyakorlatorientált koncepciója és Valentinyi Klára komplex értékelőlapja között a párhuzamot az a törekvés jelentette, hogy a képzésből ön- és céltudatos, a szövegek sajátosságait és fordítás fázisait jól átlátó, minőségi célnyelvi szövegeket alkotó szakemberek kerüljenek ki. A hozzászólások alatt és között a műhely mintegy 60 résztvevője három csoportba tömörülve gyűjtötte össze az ehhez szükségszerűen fejlesztendő kompetenciákat: a csomagolópapír-ívekre ragasztott cédulákon az EMT-féle fordítókompetencia-modell szinte evidenciaként kezelt elemei mellett számos egyéb, főleg pszichofizikai és stratégiai jellegű készség jelent meg. Szabó Csilla konklúziója összhangban állt Arevalillo pénteki bevezetőjének gondolataival: míg a fordítási feladat szöveg szintű oktatásában régóta minőségi teljesítményt nyújtunk, addig a jövőben szem előtt kell tartani azt is, hogy a hallgatókban tudatosuljon a fordítási szolgáltatás teljes folyamata – a megbízástól a számlázásig.

A szervezők – a konferencia történetében újdonságként – kiemelt figyelmet fordítottak a hallgatóknak és pályakezdőknek szánt programokra. A szombat délelőtti műhelyek közül hármat Beták Patrícia és Wagner Veronika, a Szabadúszó Fordítók Tolmácsok Egyesülete (sz<3ft) alapítói moderáltak: ezek között a „Language Industry Monopoly – LIMO” cím alatt, két csoportban a piaci önérvényesítést gyakorolhatták az érdeklődők, valós helyzeteket szimuláló szerepjátékok segítségével. A szombat délutáni hallgatói / alumni panelbeszélgetés és az ezt követő, a Proford által szervezett állásbörze célja is a pálya elején állók támogatása, tájékoztatása volt.

A konferenciával egy időben folyt két Proford-mesterkurzus („Négyfogásos, könnyed fordítástechnológia” és „Lektorálj okosan!” címmel), amelyeken térítés ellenében vehettek részt az érdeklődők, s mire a második nap végén a résztvevőket igazoló oklevelüket kézhez kapták, számos értékes gyakorlati ismerettel gazdagodhattak. A beszámoló szerzője – fordítás- és fordítástámogatás-oktatóként – mindkét kurzusba betekintett egy-egy 90 perces előadás erejéig. A technológia oldalán Kovács László (TÉK Kft.) mutatott új, az órákra is bevezethető módszereket a különféle forrásfájl-formátumok memoQ-beli kezelésére, a lektorálásban pedig szintén annak „memoQ-os” vetületét ismertette Balázs Edit (Edimart Kft).

A konferencia – számos résztvevő egybehangzó véleménye és a szerző szerint is – rendkívül informatív és hasznos volt: üdítő sokféleséggel és dinamizmussal frissítette fel a korábbi hagyományt, közelebb hozva egymáshoz a három célcsoport tagjait, akik a közös kávézásokon és a szombati büféebéden – vagy akár a sz<3ft által szervezett szombat esti bulin – valóban kötetlenül ismerkedtek, beszélgettek, cseréltek eszmét és elérhetőséget. Az esemény így egyrészt beilleszkedett abba a trendbe, amely a fordító- és tolmácsképző intézmények és a piac közötti minél szorosabb együttműködés felé mutat, másrészt sokat tett azért, hogy a pályán elinduló, frissen végzett szakemberek bátrabban merészkedjenek a „mélyvízbe”.

A program egyik pozitívuma, a kínálat sokszínűsége jelentette egyúttal az egyetlen hátrulót is, mivel a párhuzamosan futó műhelyek, panelek, mesterkurzusok között minden választás egyben lemondás is volt egy-egy másik, egy időben zajló programról; ez azonban általános jellemzője a nagyobb konferenciáknak.

Az újraindított sorozat jövőre tervezett konferenciája – a szervezők ígérete szerint – kifejezetten az értékelés témáját fogja körüljárni; addig pedig remélhetőleg minden résztvevő elméleti és gyakorlati tevékenységében hasznosulnak a „Jeromos” által elvetett gondolatmagvak.

Az eseményről további információ az alábbi honlapon olvasható: http://www.traduc-inter.bme.hu/Jeromos_2016.html

Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.)

A fordítás titkos ösvényein. (Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II.)

**(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 341 pp.
ISBN 978-963-284-605-7)**

Götz Andrea

E-mail: gotzandrea@caesar.elte.hu

A jelen kötet a doktori hallgatók tanulmányaiból összeállított, Klaudy Kinga munkássága előtt tisztelgő sorozat második tagjának tekinthető – amelyet a 2010-es *Nyelvek találkozása* indított el. Mint ahogy az *Előszóból* (13) megtudjuk, azóta huszonnyolc hallgató szerezte meg a doktori címet – a fokozatot szerzett hallgatók névsorát megtaláljuk a kötet végén (339–340). A kiadvány tehát, bemutatva a doktori hallgatók kutatási területeit, átfogó képet kínál nemcsak a magyar fordítástudomány jelen témáiról és állapotáról, hanem múltjáról és jövőjéről is, amelyet Klaudy Kinga tudományos és oktatói tevékenysége alapvetően meghatároz. A kötet végén található publikációs jegyzék szemléletesen érzékelteti, hogy a fordítástudományt Magyarországon megteremtő Klaudy Kinga munkássága mekkora mennyiségű és milyen változatos fordítástudományi kutatáshoz vezetett.

A kötet felépülése a következő: I. Fordítás, szöveg és struktúra (25–110); II. Irodalmi fordítás, audiovizuális fordítás és stratégiák (111–171); III. Fordítás és terminológia (173–230); IV. Az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjához kapcsolódó folyóiratok, közlemények (231–341). Az egyes részek tanulmányai között átfedések tapasztalhatók, hiszen a különböző típusú szövegek (pl. irodalmi, audiovizuális szövegek) elemzésében is jól hasznosíthatók a doktori programban elsajátított szövegelemzési módszerek is.

Az első rész (I. Fordítás, szöveg és struktúra) jól mutatja a fordítástudomány elsődleges kutatási tárgyát, a fordítási szöveget érintő kutatási irányokat, módszereket, megközelítéseket, ezek gyakorlatát és elméletét egyaránt tárgyalva. A fordítástudomány interdiszciplináris jellege és önállósága is megjelenik a szövegtan elemzési módszereit (Faludi, Farkasné, Sereg) és a fordítási szövegek egyedi jellegzetességeit (Robin) is elemző tanulmányokban.

A fordítás gyakorlatának technológiai fejlődése a fordítástudományra is kihat, így vizsgálja Faludi (27–44) a szakszövegek esetében bevett szinonimakerülési hipotézist CAT-es eszközökkel fordított szakszövegeken. Az angol–magyar irányban, CAT-eszközökkel fordított használati útmutató esetében Faludi a doménreláció (l. 32) – lexikai kohéziós – eszközét vizsgálta. A kutatás hipotézise az ismétléskerülési hipotézis specifikus formáját fogalmazza meg. Falu-

di a doménrelációk számának növekedését figyelte meg a magyar változatban (41), ennek oka a forrásnyelvi ismétlések és meronimák hiányzó „átvitele” a célnyelvbe. A CAT-eszközök használata ellenére, amelyek ismétléseket produkálhattak volna a szövegben, a fordított szövegben nem nőtt az ismétlések száma – így az ismétléskerülési hipotézis teljesülni látszik.

Farkasné (45–73) témastruktúra-elemzést végzett egy EU-s, a büntetőeljárásban igénybe vehető fordításról és tolmácsolásról szóló irányelvben, magyarul, angolul és németül. A témastruktúra vizsgálatokor állandó kérdés, hogy az egyes nyelvek közötti eltolódások a nyelvek rendszerbeli különbségének, vagy a fordításnak, illetve mindkettőnek tudhatók-e be. Az EU-s szövegeknél külön nehézség, hogy nem minden esetben deríthető ki, milyen nyelven készült az eredeti szöveg – amelyet lehetséges, nem anyanyelvi beszélők fogalmaztak. Az EU-s szövegek sajátosságait többféleképpen is meg lehet közelíteni, egyesek sajátos EU-s normákról és műfajokról, mások hibrid fordítási szövegekről beszélnek (52). A vizsgálat eredményei szerint a tematikus alany eltolódásai – nem pedig a tematikus eltolódások – voltak megfigyelhetők, amelyeket „kizárólag nyelvi rendszerbeli okok” váltottak ki, és a topikszerkezetben nem történt változás (69). összefüggés mutatkozik a tematikus szerkezet, tematikus alanyok és a műfajszerkezet között.

Robin (75–90) elméleti írásában kritikusan ismerteti és foglalja össze a „fordítási sajátosságok leírása során megállapított eddigi elméleti következtetéseket” (75), vagyis a fordítási szövegek tendenciáinak deskriptív leírása révén született univerzálék fogalmát, fajtáit és vitatott pontjait (75–81). A cikk különösen hasznos pontja, hogy nemcsak bemutatja, de kritikusan értelmezi is az egyes jelenségeket (77), valamint egymás viszonylatában tárgyalja, elhelyezi őket a fordító munkájában (82), megvilágítva a „gravitáció” hatását (81), amelyek után felállítja a „fordítási univerzálék új modelljét” (83). A fordítási viselkedés tényezőit Robin szemléletes modellben foglalja össze (84), egyesítve a szakirodalomból ismert jelenségeket, szem előtt tartva, hogy végső soron a fordítási szöveget a fordító hozza létre, akinek szövegalkotó tevékenységére az említett jelenségek mind kihatnak, illetve abból erednek. Ha a fordítás törvényeit, univerzáléit – fogalmuk vitatottságától függetlenül – a fordító tevékenységétől, sajátos helyzetétől elvonatkoztatjuk, a fordítás egyedi tulajdonságairól és azok okáról nem kapunk teljes képet. Így találja magát a fordító a forrás- és célnyelvi normák „keresztüzének közepén”, az „interferencia és a növekvő standardizáció törvénye között”, amelyben „explicitációs és implicitációs műveleteket hajt végre” (85), és hozza létre a célszöveget. Fontos megemlékezni róla, hogy a fordító maga is szerkeszt, és az általa végrehajtott műveletek mind kockázatot rejtenek magukban. A fordítási nyelv tanulmányozásának eredményeit mind a fordító-, mind a lektorképzés kamatoztathatja.

Sereg (91–110) angolról magyarra fordított tévés ismeretterjesztő műsorok bevezető szövegeinek témafejlődését vizsgálta. E tanulmány jól mutatja, hogyan hasznosíthatók a megszokott szövegelemző módszerek a szokványostól eltérő audiovizuális szövegek kutatásában. Az eredmények fényében az audiovizuális szöveg „eltér az eddigi [témafejlődési] kutatások során vizsgált szövegektől”, és még az „is felmerülhet, hogy kezelhető-e »egyszerűen« szövegeként” (106). A ku-

atásban vizsgált szövegek magasabb számú követő témafejlődést, ezek között pedig magas számú nem kapcsolódó követő témafejlődést mutattak, mint a korábbi, nem audiovizuális szövegekre vonatkozó vizsgálatok. Az elemzés felveti a témafejlődés módszereinek adaptálását az audiovizuális szövegekre, amelyek új szövegtípust jelentenek.

A második rész (Irodalmi fordítás, audiovizuális fordítás és stratégiák) a fordítók munkájára, a megfontolt döntések alapján született fordítói megoldásokra koncentrál. Bánhegyi (113–131) irodalmi szövegen, Alice Munro *Boys and Girls* c. novellájának magyar fordításán vizsgálja a fordítási eltolódásokat, azok funkcióját, majd értelmezi ezeket a fordítás egészére kiható stratégiák (honosító, idegenítő) függvényben. A fordítói megoldások elemzésén keresztül a műfordító értelmezését, a fordítást irányító megfontolásokat tanulmányozhatjuk.

Nagy (133–144) saját fordításait vizsgálta az egyszerűsítés, az ismétléskerülni, az explicitációs hipotézis és a kompenzáció viszonylatában. Pusztai-Varga (145–158) az előző tanulmányokkal ellentétben lírai szövegeket elemzett, finn–magyar és finn–angol irányban, a különböző fordítások megoldásait összevetve, különös tekintettel a kulturálisan kötött nyelvi elemekre. A vizsgálat értelmében az angol fordítások „kisebb mértékben szakadnak el” az eredetitől (156), kevesebb kreatív, az eredetitől jobban elszakadó megoldást alkalmaznak, mint a magyar fordítások, aminek oka a két fordítási kontextus eltéréseiben keresendő. Zolczer (159–171) feliratokban és szinkronszövegben vizsgálta a humor fordítását. A vizsgált szövegek tulajdonságai (terjedelmi korlát, szájmozgás stb.) kihatottak a humoros elemek fordítási lehetőségeire.

A harmadik rész (III. Fordítás és terminológia) a terminológia és a fordítástudomány egyre többet kutatott kapcsolatával foglalkozik. A fordított szakszövegek mennyiségének növekedésével megnőtt az igény a terminológiai fordítási gyakorlat elméleti megalapozottságára is. Az e részbe tartozó tanulmányok elméleti (Fischer) és gyakorlati (Sermann, Tamás) áttekintést is nyújtanak. Fischer (175–196) ismerteti a fordítás- és terminológiaelmélet közös pontjait, a fordításról – és a fordítóról – alkotott elképzelések terminológiai vonatkozásait (177–178), valamint a terminológia elméleti megközelítésének fordítástudományi vetületét (179–180, 183–186). Fischer szerint Klauzy azon meglátása, miszerint „a fordítástudománynak reális esélye van arra, hogy az európai integráció tudománya legyen”, akkor valósulhat meg, „ha a fordítástudomány a terminológiaelmélet eredményeit is integrálja” (191). Sermann (197–209) a terminológia spanyolországi helyzetét mutatja be a spanyol, katalán, baszk és galego nyelvek viszonylatában. A terminológiai központok, szervezetek honlapjainak és terminológiai eszközeinek részletes tárgyalása különösen hasznos, mivel ezek „példaként szolgálhatnak más országok, például Magyarország számára” (207) is. Tamás (211–230) a SAPTerm terminológia adatbázist, ennek működését, felépítését, elveit és kezelőfelületét tárgyalja. A magyar anyaggal is rendelkező adatbázis szerkezetét és funkcióit a gyakorlati használat szempontjai szerint alakították ki. Az adatbázis összeállításának és használatának elvi, valamint gyakorlati vonatkozásai a fordítási szempontjából is jól hasznosíthatók.

Az utolsó rész a már említett jegyzékeken kívül tartalmazza a *Fordítástudomány* és az *Across Languages and Cultures* című magyar és angol nyelvű fordítástudományi folyóirat repertóriumát, melyeknek Klaudy Kinga alapító főszerkesztője. Ugyancsak az utolsó részben található Klaudy Kingának (281–300), majd a Fordítástudományi Doktori Program hallgatóinak (301–338) publikációs jegyzéke, mely mind a fordítástudomány magyarországi elterjedtségéről, sokszínűségéről, mind pedig Klaudy Kinga hazai és külföldi tudományos, valamint oktatói tevékenységének jelentőségéről tanúskodik.

Krónika

Gideon Toury

(1942–2016)

2016. október 4-én meghalt Gideon Toury professzor. A nevével – és munkásságával – először 1993-ban találkoztam, amikor Leuvenből kaptam vaskos csomagot, a CERA (ma CETRA) nyári egyetemére megkívánt olvasnivalókkal, az egyik Toury az *In Search of a Theory of Translation*-nek (1980) egy része. Azon a nyáron sokat hallottunk róla Szabari Krisztával és Valló Zsuzsával, akik velem együtt vettek részt a leuveni nyári egyetemen.

A második találkozás már személyes, Tel Avivban, egyetemi szobájában fogadott, 1995-ben – akkor jelent meg a *Descriptive Translation – and beyond* –, körbe vezetett az egyetemen, bevitt egy órára, elmesélte, mit kell tudni a városról. Azután pár nappal később együtt boroztunk a Carmel hegyen, ő az édesanyját ment meglátogatni Haifába, én ismerősökhöz, szép autóút volt, akkor tudományról nem esett szó, csak amolyan hétköznapi beszélgetés esett meg, a családjáról, hogy még időben sikerült a szüleinek elmenekülni Németországból, hogy egy kibbucban dolgozott, ahol sok magyar és közép-kelet-európai élt. Azután elkészöntünk, ment ki-ki a maga útján.

Ki volt Gideon Toury? Sokat megtudhatunk róla, ha elolvassuk az *Across Languages and Cultures* című folyóiratban azt az interjút, amelyet Miriam Shlesinger készített vele Tel-Avivban, megnézzük a Youtube-on közzétett felvételeket, ahol Anthony Pym kérdezi 2008-ban Tarragonában, és természetesen, ha olvassuk írásait.

Izraeli fordításkutató, a Tel Aviv-i Egyetemen. A leíró fordítástudomány kiemelkedő alakja. Egy új diszciplína tudományos elismeréséért dolgozó tudós, akit nem csak az elmélet *per se* izgatott, hanem az, hogy mennyiben segítheti az elmélet a gyakorlatot.

Haifán született, 1960-ban érettségizett, majd a katonai szolgálat után hat évig egy kibbucban élt, ahol egy idő után a közösség újságját szerkesztet-

te, és kulturális eseményeket szervezett. Az itt szerzett tapasztalatoknak köszönhetően került azután egy gyerekújsághoz, ahol fordított is, majd a *Popular Photography* héber változatának szerkesztője lett. Közben beiratkozott a Tel Aviv-i egyetem héber nyelv és irodalom szakjára, ahol 1970-ben kitüntetéssel végzett, majd ugyanitt 1977-ben irodalomelméletből doktorált. Disszertációjának címe: *Translational Norms and Literary Translation into Hebrew, 1930–1945*. Ekkor már együtt gondolkodott Itamar-Even Zoharral, aki mentora és barátja lett, de ahogy az interjúbán – amit volt tanítványának, későbbi kollégájának adott – kifejti, az első nagy találkozást a fordítástudománnyal Nida könyve jelentette. A *Science of Translating* döbbsentette rá, hogy a fordítás önmaga jogán lehet tudomány.

... a rendkívül módszeres megközelítés bebizonyította, hogy a fordítást lehet módszeresen tanulmányozni (ami akkoriban igen nagy hatást tett rám, mert erősen vonzottak a rendezett taxonómiák)... Miután elolvastam Nidát, hamarosan rájöttem, hogy a fordítással akarok foglalkozni, és arra is, hogy ezt szemantikai megközelítésből szeretném megpróbálni. (Shlesinger 2000: 290)

Ugyanebben az interjúbán emeli ki Catford, Even-Zohar és Jiří Levý munkásságát, különös tekintettel Levý két cikkére, a *Translation as a Decision Process* (1967) and *Will Translation Studies Be of Use to Translators* (1965). Módszeresség, módszeres leírás, ezek a kulcsszavak Toury számára egész tudományos munkássága során.

A fordítástudomány azonban nemcsak elméletileg érdekelte, maga is gyakorló fordító volt, fordított héberre, a gyerekkönyveken kívül Hemingwayt, Mansfieldet, Scott Fitzgeraldot, Arthur Millert, Pynchont, Steinbecket, Thomas Mannt, Günter Grasst, Peter Handkét és másokat.

1980-ban megkapta a Hans Christian Andersen Díjat C.S. Lewis *The Voyage of the Dawn Treader* héber fordításáért. Az IBBY kétévente adja át a Hans Christian Andersen Díjat egy-egy olyan írónak, illetve illusztrátornak, aki a jelölés időpontjában él, és akinek gyermekirodalmi munkássága jelentős.

Gideon Toury a nemzetközi fordítástudomány színterén azonban mégsem fordításaival vált kiemelkedő szereplővé. Kulcsszerepet játszott abban, hogy a fordítás tudományként, fordítástudományként helyet és rangot kapjon a nemzetközi tudományos életben. Élenjárt a tudományág kutatási területeinek meghatározásában. 1989-ben a Leuveni Egyetemen José Lambert vezetésével nemzetközi fordítástudományi kutatóprogramot és nyári egyetemet szerveztek, melynek célja a fordítással kapcsolatos jelenségek kutatása, a kutatók képzése, a fordítás kulturális szerepének elemzése, a különböző országokban élő kutatók összefogása, egy közös platform kialakítása volt. Sok szempontból szimbolikus jelentése van annak, hogy 1989-ben ő volt az első CETRA (akkoriban CERA) professzor. Gideon Toury a hetvenes évek végétől gyorsan tett szert nemzetközi hírnévre. A CETRA tagok hallgathatták előadásait és szemináriumait, többüknek nyújtott segítséget kutatási programjaikban. A fiatalabb kutatógeneráció már csak publikált anyagait ismerheti, amelyek mindig továbbgondolkodásra inspirálnak.

1970-től 1983-ig a *Literature* folyóiratban együtt dolgozott Benjamin Harshavval, Itamar Even-Zoharral és Menachem Perryvel. 1989-ben José Lambertrel megalapította a *Target, International Journal of Translation Studies* folyóiratot, melynek 2010-ig főszerkesztője volt. A *Benjamins Translation Library* felelős szerkesztője. Alkotó munkatársa volt a *The Translator* és a *Translation Studies Abstracts* folyóiratoknak egész addig, míg Mona Baker, miután úgy döntött, bojkottálni kell az izraeli tudósokat, felszólította a távozásra. Anélkül, hogy minősítenénk az eljárást, és kétségbe vonnánk Baker tudományos munkásságát, tudnunk kell, hogy ez a lépése nagyon súlyosan érintette Touryt, nemcsak a személyes jó viszony megszűnésének okán, hanem mert úgy érezte, összeomlóban mindaz, amiért addig dolgozott, egy tudományos eredményekre alapuló, csak a tudományos értékeket szem előtt tartó nemzetközi fordítástudományi közösség.

Kutatási területe egyre szélesedett: az interkulturális kapcsolatok, a fordítás elmélete, a fordítás funkciója a célnyelvi textuális rendszerekben – itt erősen támaszkodik egykori tanára, majd kollegája, Itamar Even Zohár poliszisztéma elméletére –, nyelvtervezés és nyelvi standardizálás.

A tudományággal foglalkozók számára immár kötelező olvasmánnyá nemesedett, gondolkodásra készítő, szakmai vitákat kiváltó kötetei az *In Search of a Theory of Translation* (1980) és a *Descriptive Translation Studies and beyond* (1995, átdolgozva 2012). A fordítástudomány elméletének kidolgozásához és a diszciplína kutatási módszertanához elengedhetetlen tanulmánykötetek kitérítettek a fordítástudomány határait, új lehetőségeket mutattak a kutatóknak. Nevéhez fűződik a leíró fordítástudomány és a fordítási normák bevezetése.

Azzal, hogy kijelentette: „fordítás az, amit a célkultúrában fordításként prezentálnak vagy akként fognak föl” (1985), lehetővé tette, hogy a fordított szövegek vizsgálata kilépjen a „jó–rossz fordítás” bináris rendszeréből, így a kutatás a fordított szövegekre, azok szövegsajátosságaira irányulhatott. Így jutott el a fordítási normák fogalmának bevezetéséhez. A többség által követett, különböző, nem mindig nyilvánvaló vagy explicit szabályokat a fordított szövegek leíró elemzésével tárhatjuk fel. A normák mindig egy adott kontextusban érvényesek, az idővel és kultúrával változnak, ezért történik meg, hogy a fordítás újra meg újra szembesül ugyanazokkal a kérdésekkel.

Toury valóban nem előíró, hanem leíró kutató volt, ez derül ki a *Descriptive Translation Studies and beyond* első kiadásának előszavából, amelyet – nem véletlenül – a 2012-es átdolgozott kiadás előszavába is beemelt:

One problem with books is that they seem so final. If an author may venture a request, I would ask my readers to regard what they are about to read as just another *interim* report; at best, a stepping stone for further developments of the discipline in one particular direction. Far from wishing to attain general agreement, my intention is to stir a debate.

A könyvekkel az az egyik gond, hogy annyira véglegesnek látszanak. Ha egy szerző kérni merészelhet valamit, akkor én arra kérném az olvasót,

hogy azt, amit most olvasni fog, tekintse egyszerűen egy *interim* beszámolóknak; jó esetben egy újabb lépcsőfoknak, ahonnan a diszciplína egy bizonyos irányba léphet tovább. Távolról se arra vágyom, hogy általános egyetértést váltsak ki, a szándékom épp ellenkezőleg az, hogy vitát indítsak el. (Toury, 2012. p. xv.)

Folytassuk tehát a munkát, amelyet Gideon Toury elkezdett, ebben a szellemenben.

Irodalom

- Shlesinger, M. 2000. My Way to Translation Studies: Interview with Prof. Gideon Toury. In: *Across Languages and Cultures*. Vol. 1. No. 2. 275–287.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Toury, G. 2012. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. (bővített, átdolgozott kiadás) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Summaries in English

Erzsébet FELEKNÉ-CSIZMAZIA

Translating Phraseologisms – the Danger of Overcompensation

Abstract: The study analyses the translation of phraseologisms in the novel “Szép kis család”, which is the Hungarian translation of the popular Austrian children’s book writer, Christine Nöstlinger’s *Sowieso und überhaupt*. Using the typology of Hallsteindóttir and Farø (2010), more than 70 examples of translation operations are detected and rendered into five categories. It is not only the source language text that contains a number of phraseological units; the target language text also often relies on phraseologism when translating occasional compounds and lexemes from German. This might lead to overcompensation, which means that there might be stylistic differences between the two texts.

Keywords: children’s literature, phraseologism, occasional compounds, lexeme, modification, relevance in translation

Andrea FALUDI

The Importance of Terminological Work in the Hungarian IKEA Stores from the Aspect of the Translation Workflow and the Internal Communication

Abstract: The aim of my study is to show the use and profitability of terminological work within an international company. The study describes the translation management and the process of the terminological work in a Hungarian IKEA store. It also presents the examination of the internal communication of IKEA from a terminological point of view, as well as the main steps of a dictionary-making process (gathering, defining, etc.) through the creation of the IKEA dictionary. (The full-length dictionary is available in my MA thesis: Faludi 2013.) The major purpose of the IKEA dictionary is to help the training of the new employees and support the in-house translation projects.

Keywords: terminological workflow, internal communication, polysemy, homonymy, translation management

Éva PATAKY

Researching the Social Standing of Interpreters: Methodological Issues

Abstract: The aim of the present paper is to give an overview of some of the publications on the professional status and prestige of translators and interpreters, from a methodological point of view. Furthermore, this article devotes special attention to the issue of the professional prestige and status of conference interpreters. Up to today, there has been relatively little research regarding this topic. In this article the author takes a closer look at some of the researches using questionnaires, because these researches face some methodological issues which might distort the results. Such methodological issues are the following: definitions of the concepts of *status* and *prestige*, the appropriate screening of the participants of the survey or the appropriate compilation of the questionnaire (its length, text and structure) and based on what and compared to what we wish to measure the situation of the profession in society. The author of this paper thinks that it is very important to solve the methodological questions discussed here, as it would be the precondition for the results of further research to reflect reality more clearly.

Keywords: professional status and prestige, conference interpreters, definitions, questionnaires, methodological issues

Márta FARKASNÉ PUKLUS

Court Interpreting – Principles and Expectations

Abstract: This study presents the background of court interpreting and the complexity of courtroom communication. Firstly, an overview of the different definitions in the English and German literature regarding court interpreting are given and briefly the main principles concerning court interpreter and court interpreting are presented. In the next part of the study the focus is on the difficulties during the interpreting process. These difficulties often result from the fact that the exact task, the specific role and the expectations towards the interpreter are not known. Is it possible to interpret without any interpretation (Morris 1995), does the interpreter translate or interpret? Though, when interpretation is ordered, the interpreter's attention is called to the consequences of false interpreting, the definition of false interpreting is not clearly specified. In the next parts of the study the interpreting modes are presented in the different stages of the judicial proceeding which illustrates how complex the task of a court interpreter is and that the difficulties result from the fact that the interpreter has to react quickly according to the given stage of the proceeding and change the interpreting mode. The cited international researches at the end of the study represent examples and may provide a valuable starting point for Hungarian researches.

Keywords: court interpreting, interpreting mode, courtroom communication, expectations towards interpreters, interpreting vs. interpretation

Henriette SZEGH

Anticipation in Simultaneous Interpreting

Abstract: What does anticipation exactly mean? In the first part of my study I am looking for an answer to the above question. According to the broadest interpretation anticipation is the prediction of how certain events in the future will unfold. But it is not only possible to “predict” events, but also, how a sentence started might end. And all this can happen so naturally, that during the everyday, monolingual communication process, the existence of this phenomenon remains almost unnoticed. In a special type of bilingual communication however, which is simultaneous interpreting, the aforementioned skill plays a significant role: it makes the complex task of simultaneous interpreters much easier. The second part of the study is a brief literature review from the seventies until recently, introducing the very often divergent opinions of experts on anticipation as an interpreting strategy. After that, problematic points of the topic, the definition of anticipation, classification and a detailed investigation of language specificity follow. Finally, I give an overview of the main characteristics of psychological trends providing a theoretical background for anticipation research.

Keywords: anticipation, simultaneous interpreting, redundancy, speech processing, strategy

Edina ROBIN, Szilvia DANKÓ, Andrea GÖTZ, A. Lilla NAGY, Éva PATAKY, Henriette SZEGH, Péter ZOLCZER

Translation Studies and Corpus-based Research: Introducing the Pannonia Corpus

Abstract: The tools of corpus linguistics have become indispensable for research in descriptive translation studies (DTS) which aims to describe the characteristics of the translation process, and translational texts. Digitally available corpora of translated texts are of crucial importance since they can yield statistically significant results that underpin the findings of empirical studies. Baker’s (1993) seminal paper gave new impetus to translation research, as it has recalibrated the goals of DTS to study and uncover the particular properties of the so-called “third code” (Frawley 1984), i.e. the language of translated texts, with the help of computerized corpora. The present study, after providing a brief overview of international and Hungarian corpus linguistic research, introduces the Pannonia Corpus Project developed by Eötvös Loránd University’s Translation Studies Doctoral Programme, which was created to make a Hungarian translation corpus, containing millions of words, available for translation studies researchers. The Pannonia Corpus (PC) is multi-modal, it contains translated, interpreted and audiovisual texts as well, and represents a diverse array of texts of specialised and literary genres, reflecting modern language use and the current state of the translation industry. The PC provides re-

searchers with a vital opportunity as its multi-modal and diverse textual make-up, and substantial size is unparalleled in the Hungarian context. Until now, there were no large corpora available to researchers that could have facilitated qualitative as well as quantitative research, satisfying the demands of modern translation studies research in Hungary.

Keywords: corpus linguistics, translational corpus, parallel, comparable, corpus-based research

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

Kérjük, hogy a Fordítástudomány számára benyújtott publikációkban az alábbi útmutatót kövessék:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló (5–7 oldal), de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150 szavas magyar és angol kivonata/absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsek el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármassal mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Páros szerzők esetén ne kötőjelet, hanem *és*-t használjunk a szövegben, és vesszőt az irodalomjegyzékben.
15. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
16. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölöttes és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzással. Nem kell kurziválni. Nem kell idézőjel.
17. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen. Az elkülönített nyelvi példákat nem kell kurziválni. A kurziválást a kiemelésre használjuk.
18. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölöttes és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzással.
19. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak, és ezen a számon kell rájuk hivatkozni a szövegben. Ez jobb, mint a *fenti példa* és a *lenti példa* emlegetése.
20. A nyelvi példa végén hivatkozzunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a **Források** címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
21. A szövegben belüli nyelvi példákat kurziváljuk.
22. Aláhúzással ne használjunk, csak végső szükség esetén.

23. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
24. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.
25. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
26. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
27. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
28. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám.
29. Az oldalszámok között nagykötojel legyen: 123–153.
30. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza **Források** címmel.
31. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
32. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni. Ha azonban oldalanként 2–3 sornál hosszabb az idézet eredetije, helyezzük el inkább végjegyzetben **Jegyzetek** címmel.
33. Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal történjenek.
34. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes forrásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Aláhúzásra és színezésre nincs szükség.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 2000 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált tudományos folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdekklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő, ELTE BTK FTT, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar kivonatot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, amelyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Bertalan Zoltánné, ELTE BTK FTT, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 3–4. Tel.: 4116500/5894. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:
A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége
Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.
Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217, E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu